

Філософська думка

---

5 1977

Велика Жовтнева соціалістична революція, здійснена робітниками і селянами Росії під керівництвом Комуністичної партії на чолі з В. І. Леніним, повалила владу капіталістів і поміщиків, розбила кайдани гноблення і створила Радянську державу—державу нового типу, основне знаряддя захисту революційних завоювань, будівництва соціалізму і комунізму.

Із проекту Конституції СРСР

W. L. (William) ...

Зміст

60 років Великого Жовтня

Життєдайна сила Основного Закону Радянської держави

Шлях, який дорівнює століттям	3
Лашина М. В. (Москва) — Соціалізм — суспільство справжньої демократії	12
Шинкарук В. І.— Діалектика розвитку соціалістичного способу життя	22
Гончаренко М. В.— Радянська культура і прогресивні традиції світової культури	37
Білодід І. К.— Культура мови в духовному світі радянської людини	47
Онищенко О. С.— Масовий атеїзм радянського народу	60
Прокоп'єв Н. П.— Здійснення ленінського вчення про захист завоювань соціалістичної революції	72
Ковдарєв Н. (НРБ), Аначков М. (НРБ) — Вплив Великого Жовтня на розвиток марксистсько-ленінської думки в період підготовки та здійснення соціалістичної революції в Болгарії	81

Проблеми взаємозв'язу науки і практики

Войтко В. І.— Психологічна наука і практика комуністичного будівництва	90
--	----

Критика буржуазної ідеології

Приматов В. В. (Ужгород) — Критика ревізіоністських фальсифікацій ролі революційного насильства	100
Євдокименко В. Ю., Ігнатов В. О.— Неспроможність сучасних буржуазних концепцій майбутнього націй і національних відносин	109

Наукове життя

Кашуба М. В. (Львів), Азархін В. А.— Історія філософії і суспільної думки в СРСР за 60 років: підсумки і перспективи розвитку	120
---	-----

Рецензії

Бичко І. В., Кошарний С. О.— Актуальні проблеми ідеологічної боротьби на сучасному етапі	126
Панчук М. І.— Ідеологічні диверсії — знаряддя антикомунізму	130
Рутковський Б. О.— Характерні риси й особливості розвинутого соціалістичного суспільства	132
Гаєвський Б. А.— Науково-технічна революція і переваги соціалізму	134

Наші автори	136
-----------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

60 ЛЕТ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ. ЖИЗНЕУТВЕРЖДАЮЩАЯ СИЛА ОСНОВНОГО ЗАКОНА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА. Путь, равный столетиям. *Лашина М. В.* (Москва) — Социализм — общество подлинной демократии. *Шинкарук В. И.* — Дialeктика развития социалистического образа жизни. *Гончаренко Н. В.* — Советская культура и прогрессивные традиции мировой культуры. *Белодед И. К.* — Культура языка в духовном мире советского человека. *Онищенко А. С.* — Массовый атеизм советского народа. *Прокопьев Н. П.* — Осуществление ленинского учения о защите завоеваний социалистической революции. *Кондарев Н.* (НРБ), *Аначков М.* (НРБ) — Влияние Великого Октября на развитие марксистско-ленинской мысли в период подготовки и осуществления социалистической революции в Болгарии. ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗИ НАУКИ И ПРАКТИКИ. *Войтко В. И.* — Психологическая наука и практика коммунистического строительства. КРИТИКА БУРЖУАЗНОЙ ИДЕОЛОГИИ. *Приматов В. В.* (Ужгород) — Критика ревизионистских фальсификаций роли революционного насилия. *Евдокименко В. Е., Игнатов В. А.* — Несостоятельность современных буржуазных концепций будущего наций и национальных отношений. НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ. *Кашуба М. В.* (Львов), *Азархин В. А.* — История философии и общественной мысли в СССР за 60 лет: итоги и перспективы развития. РЕЦЕНЗИИ. *Бычко И. В., Кошарный С. А.* — Актуальные проблемы идеологической борьбы на современном этапе. *Панчук М. И.* — Идеологические диверсии — орудие антикоммунизма. *Рутковский Б. А.* — Характерные черты и особенности развитого социалистического общества. *Гаевский Б. А.* — Научно-техническая революция и преимущества социализма. НАШИ АВТОРЫ.

CONTENTS

THE 60th ANNIVERSARY OF GREAT OCTOBER. VITAL FORCE OF THE MAIN LAW OF THE SOVIET STATE. The Way Equal to Centuries. *Lashina M. V.* (Moscow) — Socialism is a Society of True Democracy. *Shinkaruk V. I.* — Dialectics of the Development of the Socialist Way of life. *Goncharenko N. V.* — Soviet Culture and Progressive Traditions of the World Culture. *Beloded I. K.* — Culture of Language in the Spiritual World of the Soviet Man. *Onishchenko A. S.* Mass Atheism of the Soviet People. *Prokop'ev N. P.* — Realization of the Lenin Teaching of Defence of Socialist Revolution Achievements. *Kondarev N.* (PRB), *Anachkov M.* (PRB) — The Influence of Great October on Development of the Marxist-Leninist Thought During Preparation and Implementation of Socialist Revolution in Bulgaria. PROBLEMS OF SCIENCE AND PRACTICE INTERRELATION. *Vojtko V. I.* Psychological Science and Practice of Communist Building. CRITICISM OF BOURGEOIS IDEOLOGY. *Primatov V. V.* — Criticism of Revisionist Falsifications of the Revolution Role of Violence. *Evdokimenko V. E., Ignatov V. A.* — Bancruptcy of Modern Conceptions on the Future of Nations and National Relations. SCIENTIFIC LIFE. *Kashuba M. V., Azarkhin V. A.* — History of Philosophy and Public Thought in the USSR for 60 Years: Results and Prospects of Development. REVIEWS. *Bychko I. V., Kosharnyj S. A.* Urgent Problems of Ideological Struggle at the Modern Stage. *Panchuk M. I.* — Ideological Diversions — the Weapon of Anti-communism. *B. A. Rutkovskij* — Typical Features and Peculiarities of the Developed Socialist Society. *Gaevskij B. A.* — Scientific and Technological Revolution and Advantages of Socialism. OUR AUTHORS.

60 РОКІВ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

Життєдайна сила Основного Закону Радянської держави

Шлях, який дорівнює століттям

Шістдесят років минає відтоді, як робітничий клас Росії в союзі з трудящим селянством під керівництвом Комуністичної партії на чолі з Володимиром Іллічем Леніним здійснив Велику Жовтневу соціалістичну революцію, повалив владу капіталістів і поміщиків, розбив кайдани гноблення і встановив Радянську владу. «Перемога Жовтня — головна подія ХХ століття, яка докорінно змінила хід розвитку всього людства»¹, — зазначається у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Великий Жовтень поклав початок епосі революційного оновлення світу. Він відкрив трудящим нашої країни шлях до соціалізму і комунізму, дав могутній імпульс міжнародному комуністичному і робітничому рухові, боротьбі народів за національне визволення, за соціальний прогрес. З кожним новим кроком людства по шляху суспільного прогресу все глибше і рельєфніше розкривається велич Жовтневої революції. Історія боротьби за перемогу революції, за побудову соціалізму, самовідданий захист завоювань Жовтня, усі величні звершення Країни Рад — невичерпне джерело творчого досвіду для всіх революційних сил світу.

«Шість десятиріч — це менше, ніж середня тривалість життя людини. Але за цей час наша країна пройшла шлях, який дорівнює століттям», — підкреслив на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев². Велика Жовтнева соціалістична революція пробудила віру народних мас у свої невичерпні сили, заклала непорушні основи нового, соціалістичного суспільства. Радянська влада здійснила найглибші соціально-економічні перетворення, назавжди покінула з експлуатацією людини людиною, з класовими антагонізмами і національною ворожнечею, утвердила суспільну власність на засоби виробництва, справжню демократію для трудящих мас. Великі, принципові зміни зачепили всі сторони суспільного життя. Соціалістична індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція, справедливе розв'язання національного питання перетворили нашу Батьківщину в могутню соціалістичну державу, саме існування і успіхи якої стали нині наймогутнішим прискорювачем соціальних процесів у світовому масштабі.

Країна Рад, яка з перших днів свого існування проводить ленінську політику, спрямовану на забезпечення сприятливих міжнародних умов для побудови комунізму в СРСР, зміцнення позицій світового соціалізму, на підтримку боротьби народів за національне визволення і соціальний прогрес, на відвернення агресивних воєн і послідовне здійснен-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 3.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 97.

ня принципу мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, є справжнім оплотом і прапороносцем миру.

Динамічний розвиток реального соціалізму, його досягнення в усіх сферах життя стали надійним орієнтиром для прогресивних сил світу у їхній боротьбі проти експлуатації, засилля монополій, за демократію і соціалізм.

Найважливішим підсумком самовідданої праці радянського народу є побудоване в нашій країні розвинуте соціалістичне суспільство. Розвинутий соціалізм — вище досягнення суспільного прогресу, законімірний етап у становленні комуністичної формації. На цьому етапі соціалізм, розвиваючись вже на власній основі, дедалі повніше розкриває свої творчі можливості, свою глибоко гуманістичну сутність.

Радянська дійсність сьогодні — переконливе підтвердження лєнінського передбачення про те, що «тільки з соціалізму почнеться швидкий, справжній, дійсно масовий рух вперед, в усіх галузях суспільного й особистого життя, рух, який відбуватиметься при участі більшості населення, а далі всього населення». ³ Однією з характерних рис розвинутого соціалізму є те, що він в єдиному комплексі найважливіших завдань розв'язує завдання створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення суспільних відносин, виховання нової людини, розвитку усіх складових радянського способу життя. Забезпечуючи розв'язання всіх соціально-економічних і культурних завдань в інтересах трудящих, соціалізм упевнено розвивається відповідно до комуністичного ідеалу «Вільний розвиток кожного є умова вільного розвитку всіх».

Ці риси нашого ладу знайшли яскраве відображення у проекті нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, який одногласно схвалений усім радянським народом. Трудящі усього світу по праву сприйняли проект Конституції СРСР як хартію розвинутого соціалізму.

Розвинуте соціалістичне суспільство, зазначається у проекті Конституції:

«Це — суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, окладаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи.

Це — суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей виникла нова історична спільність людей — радянський народ.

Це — суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих — патріотів і інтернаціоналістів.

Це — суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благополуччя кожного і турбота кожного про благополуччя всіх.

Це — суспільство справжньої демократії, політична система якого забезпечує ефективне управління всіма суспільними справами, дедалі активнішу участь трудящих у державному житті, поєднання реальних прав і свобод людини з громадянською відповідальністю» ⁴. Завдяки цим особливостям реальний соціалізм і став найбільш динамічним фактором суспільного прогресу.

Розвинуте соціалістичне суспільство характеризується всебічно розвинутою, безкризовою, динамічно зростаючою економічною базою, яка

³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 33, с. 95.

⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 5.

становить його матеріальну основу, є органічним поєднанням досягнень науково-технічної революції з перевагами планової соціалістичної системи господарства.

Докорінні економічні перетворення, здійснені в нашій країні, невідомо змінили характер і обсяг народного господарства, перетворивши його в єдиний могутній економічний комплекс, який охоплює всі ланки суспільного виробництва, розподілу та обміну на території країни.

За шістьдесят років існування Радянської влади, третя частина з яких припадає на війну та наступну відбудову народного господарства, національний дохід країни зріс у 65 разів, реальні доходи працівників промисловості — в 10, а сільського господарства — в 14 разів. Нині реальні доходи на душу населення подвоюються приблизно через кожні п'ятнадцять років. Промисловість СРСР виробляє за два з половиною дні стільки ж продукції, скільки її вироблялося в дореволюційній Росії за рік, кожні два роки вводиться більше житла, ніж було до революції в усьому міському житловому фонді.

Спираючись на досягнуте, керуючись багатющим досвідом і наукою, партія розробила і послідовно здійснює економічну стратегію розвинутого соціалістичного суспільства, розраховану на досягнення високогуманних цілей, найвища серед яких — систематичне зростання матеріального і духовного рівня життя радянського народу, забезпечення сприятливих умов для всебічного розвитку особи, постійне вдосконалення усіх сторін соціалістичного способу життя. Широка, науково обгрунтована програма досягнення цих цілей розроблена в історичних накресленнях XXV з'їзду КПРС. Стрижневе завдання економічної політики партії — дедалі більше посилювати господарську могутність країни — успішно розв'язується шляхом неухильного зростання продуктивності праці, всебічного підвищення ефективності суспільного виробництва, поліпшення якості виробництва.

Соціалізм відкрив трудящим найширший доступ до знань. За історично короткий час суспільство зробило гігантський крок від масової неписьменності до найпередовішої науки і культури. Нині більш як три чверті працівників народного господарства країни мають вищу, або середню освіту, всіма видами навчання охоплено понад 93 мільйони чоловік, в основному завершено перехід до загальної середньої освіти, у суспільній свідомості панує науково-матеріалістичний світогляд.

Соціалізм створив необмежені можливості для розвитку науки, яка служить будівництву комунізму. В жодному суспільстві наука не посідала такого винятково важливого становища в економічному і соціальному розвитку, як за соціалізму. «Тільки соціалізм, — підкреслює тов. Л. І. Брежнев, — зробив можливим використання завоювань науки в інтересах народу, дав змогу розкрити творчі потенції і таланти, які у величезній кількості є у кожного народу. І тільки спираючись на найновіші досягнення науки про природу і суспільство, можна успішно будувати соціалізм і комунізм»⁵.

Наша країна має нині могутній науковий потенціал. У сфері науки зайняті 1,3 мільйона працівників — у 108 разів більше, ніж у 1913 році. Партія постійно націлює радянських учених на підвищення ефективності роботи наукових закладів, на найбільш раціональне використання і примноження інтелектуального потенціалу соціалістичного су-

⁵ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Т. 5. К., 1976, с. 355.

опільства. XXV з'їзд КПРС поставив перед радянською наукою відповідалні завдання щодо дальшого розширення і поглиблення досліджень закономірностей природи і суспільства, підвищення вкладу науки в розв'язання актуальних проблем будівництва матеріально-технічної бази комунізму, прискорення науково-технічного прогресу і зростання ефективності виробництва, підвищення добробуту і культури народу, формування комуністичного світогляду трудящих. Тов. Л. І. Брежнев у виступі на зустрічі з керівниками академій наук соціалістичних країн вказав на виняткову важливість підвищення ефективності і якості наукових досліджень, постійної турботи про оправдане перетворення науки в безпосередню продуктивну силу, концентрації наукових досліджень на найактуальніших проблемах. Він особливо відзначив ту роль, яку відіграє наука у формуванні марксистсько-ленінського світогляду, підкреслив важливість ідеологічних аспектів науки⁶.

Партія виявляє постійне піклування про дальший розвиток філософської науки. Це зумовлено тим, що марксистсько-ленінська філософія є однією з принципівих наукових основ політики КПРС, відіграє важливу роль у виробленні реалістичної програми економічного, політичного, соціального і культурного розвитку соціалістичного суспільства, у формуванні в свідомості трудящих комуністичного світогляду, у послідовній боротьбі проти буржуазної ідеології, антикомунізму, правого і «лівого» ревізійнізму.

Працівників філософської науки партія націлює на підвищення ідейно-теоретичного рівня досліджень, на здійснення комплексного всебічного аналізу фундаментальних філософських проблем, на тісний зв'язок цих досліджень з суспільною практикою. Винятково важливе значення має глибоке і всебічне дослідження нових соціально-філософських проблем розвинутого соціалістичного суспільства, динамізму сучасного соціального процесу. За нинішніх умов все більше актуалізується значення світоглядної, методологічної, ідеологічної та інших функцій марксистсько-ленінської філософії, зростає її роль у духовній культурі суспільства. Глибина сучасних теоретичних проблем, необхідність постійної конкретизації, уточнення і поглиблення вже отриманих висновків визначають вищі вимоги до рівня наукової роботи, до професійної кваліфікації філософських кадрів.

Нові завдання, що їх висувають сучасні умови перед ідеологічною діяльністю партії, безпосередньо стосуються усіх ділянок марксистсько-ленінської філософської науки, яка має сприяти всемірному підвищенню ефективності комуністичного виховання трудящих; магістральні напрями і методи якого визначено у матеріалах XXV з'їзду КПРС.

Постійне піклування партії про розвиток філософської науки є запорукою нових успіхів працівників філософського фронту.

Величезні зміни відбулися за роки Радянської влади в галузі соціального розвитку суспільства. Суть цих змін — у становленні соціальної однорідності радянського суспільства, зміцненні союзу робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, у поступовому стиранні відмінностей між основними соціальними групами, поглибленні процесу соціалістичної інтернаціоналізації.

Провідною силою здійснюваних соціальних перетворень є героїчний робітничий клас Країни Рад. Його всесвітньо-визвольна місія всебічно виявлялася на всіх етапах революційної перебудови суспільства. Історія становлення й розвитку соціалізму в нашій та братніх соціалістичних країнах переконливо продемонстрували істинність фундаментального

⁶ Див.: «Радянська Україна», 1977, 18 лютого.

ленінського положення про те, що тільки робітничий клас, очолений комуністичною партією, здатний повести трудящих на боротьбу за світлі ідеали комунізму. Соціалістичний робітничий клас з честю виконує своє історичне покликання. «Наш робітничий клас сьогодні — це дві третини населення країни, — відзначив тов. Л. І. Брежнев на травневому (1977 р.) Пленумі ЦК КПРС. — Це — десятки мільйонів освічених, технічно грамотних, політично зрілих людей. Їх праця дедалі більше наближається до праці інженерно-технічних працівників. Значно зросла громадська активність робітників, їх участь в управлінні державою»⁷.

Істотні зміни відбулися у характері сільськогосподарської праці, яка все більше перетворюється на різновид індустріальної, у способі життя і психології колгоспного селянства.

В міру зростання рівня культури народу і небувалого збільшення ролі науки в комуністичному будівництві поглиблюється ідейно-політичне загартування соціалістичної інтелігенції, зростає її питома вага в житті радянського суспільства.

Характерною рисою розвинутого соціалістичного суспільства є перехід всіх верств населення на ідейно-політичні позиції робітничого класу, завдяки чому Радянська держава, яка виникла як диктатура пролетаріату, переросла в загальнонародну державу.

Союз робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, який склався за роки будівництва соціалізму і комунізму, став непорушною основою нової історичної спільності — радянського народу, тісно згуртованого навколо ленінської партії.

В Радянській державі, яка є добровільним союзом братніх республік, завдяки ленінській політиці партії забезпечено фактичну рівність усіх націй і народностей у всіх сферах суспільного життя, міцно утвердилася непохитна дружба народів. Ленінська національна політика КПРС є життєдайним джерелом сили і могутності СРСР, запорукою його нових перемог. Забезпечуючи всебічний розвиток творчих сил кожної нації і народності, партія активно сприяє прогресивному процесу їх дальшого зближення на основі соціально-економічної та ідейно-політичної єдності.

Питання дальшого розвитку інтернаціоналістських принципів соціалістичного державного будівництва дістали своє вирішення у проекті нової Конституції СРСР, де розширено суверенні права союзних республік і стверджується, що зближення націй і народностей СРСР приводить до все більшого зміцнення загальносоюзних начал соціалістичної держави. Характеризуючи специфіку партійного підходу до питань національно-державного устрою, тов. Л. І. Брежнев підкреслює, що вирішення цих питань у Конституції СРСР забезпечує «справді демократичне поєднання загальних інтересів багатонаціонального Союзу та інтересів кожної з республік, які його утворюють, забезпечує всебічний розквіт і неухильне зближення всіх націй і народностей нашої країни»⁸.

Глибину і масштабність тих змін, що їх вніс соціалізм у всі сфери суспільного життя, життєдайну силу інтернаціоналістської політики КПРС добре видно на прикладі розвитку кожної радянської республіки. Під зорею Жовтня, йдучи шляхом, вказаним В. І. Леніним, у братній сім'ї народів СРСР розквітла Радянська Україна. За роки Радянської влади в республіці створено могутню індустрію, високорозвинуте бага-

⁷ Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року. К., 1977, с. 4.

⁸ Там же, с. 12.

тогалузеве сільське господарство, що динамічно розвивається на основі найновіших досягнень науки і техніки, використання історичних переваг соціалізму, незмірно зріс матеріальний і культурний рівень життя народу.

В 90 раз порівняно з дореволюційним рівнем збільшився обсяг промислового виробництва в Українській РСР. У 2,9 раза порівняно з довоєнним періодом зросла чисельність робітничого класу, а його питома вага в складі населення — більш ніж удвічі. Глибокі, в повному розумінні революційні зміни відбулися в сільському господарстві республіки. Виробництво продукції в цій галузі зросло більш як у три рази.

Ці зміни всебічно узагальнені у доповіді члена Політбюро ЦК КПРС першого секретаря ЦК Компартії України тов. В. В. Щербицького на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи», в матеріалах червневого (1977 р.) Пленуму ЦК Компартії України, п'ятої сесії Верховної Ради Української РСР.

У соціально-економічних здобутках Радянської України, як і інших братніх республік, втілено творчі зусилля всіх народів нашої країни. Видатна роль у цих здобутках належить російському робітничому класові, великому російському народові. Він зробив неоціненний внесок у справу ліквідації успадкованої від минулого фактичної нерівності народів, у практичне здійснення ленінського курсу на прискорений розвиток радянських націй і народностей. Цей славний подвиг в ім'я інтернаціоналізму ніколи не забудуть народи нашої Батьківщини. Економіка Радянської України, як і кожної братньої союзної республіки, відзначив тов. В. В. Щербицький, «розвивається в єдиному народногосподарському комплексі країни. Це в багато разів збільшує наші сили, прискорює темпи нашого розвитку. Кожен народ, що входить до єдиної радянської інтернаціональної сім'ї, пишається своїм вкладом у загальну справу комуністичного будівництва, бо благородний принцип «Усі за одного і один за всіх», став найважливішою нормою нашого життя»⁹.

Соціалістичний лад пробудив до життя величезні духовні сили народу. В Українській РСР, як і в усій країні, в основному завершено перехід до загальної середньої освіти молоді. Лише за рахунок розширення підготовки дипломованих спеціалістів інтелектуальний потенціал республіки зріс у вісім з половиною разів. Сьогодні тут працює 175 тисяч наукових співробітників, в тому числі 4 тисячі 400 докторів і понад 50 тисяч кандидатів наук. За 40 років кількість науковців у республіці зросла у 9 разів. Радянська влада, ленінська національна політика партії забезпечили небачений розквіт культури українського народу. Розвиваючись в єдиному руслі радянської культури, вона щедро черпає все найкраще з духовного багатства інших народів, набуваючи загальних інтернаціоналістських рис.

Характеризуючи усі ці зрушення, які відбулися за роки Радянської влади в нашій республіці, тов. В. В. Щербицький у доповіді на червневому (1977 р.) Пленумі ЦК Компартії України підкреслив, що «тільки завдяки самовідданій, справді героїчній праці робітничого класу, селянства, інтелігенції республіки, братерській допомозі всіх націй і народностей нашої країни нам стали під силу такі велетенські, справді історичні звершення»¹⁰.

⁹ XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 р. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

¹⁰ «Радянська Україна», 1977, 11 червня.

Динамізмом відзначається процес розвитку політичної системи суспільства зрілого соціалізму. У Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» зазначається, що «встановлення і зміцнення Радянської влади як однієї з форм диктатури пролетаріату на ділі забезпечило небачену, неможливу в жодній капіталістичній країні свободу і демократію для гігантської трудящої більшості»¹¹. Комуністична партія приділяє величезну увагу дальшому зміцненню і розвитку Радянської держави, послідовному і всебічному розвитку соціалістичної демократії. У проекті Конституції СРСР соціалістична демократія характеризується як єдність прав і обов'язків, справжньої свободи і громадської відповідальності, гармонійне узгодження інтересів суспільства, колективу і особи.

Широкою і повноправною є соціалістична демократія за умов загальнонародної соціалістичної держави, яка, зберігаючи свою класову природу, забезпечує усім верствам населення, що міцно стоять на позиціях робітничого класу і соціалізму, дедалі ширші можливості для управління суспільством. Яскраве вираження соціалістичний демократизм знаходить у породжених революцією і поставлених на чолі нашої держави Радах народних депутатів — найбільш представницьких органах народовладдя, у системі громадських організацій. Характеризуючи головну суть Рад — їх нерозривний зв'язок з масами, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР тов. Л. І. Брежнев підкреслив, що «Ради — це жива, рухлива організація народу, яка постійно оновлюється. Так само, як у свій час вони зуміли об'єднати в загальне русло революційний рух мас, їх зусилля в будівництві соціалізму, так і тепер, в умовах зрілого соціалізму, робота Рад ще повніше повинна увібрати в себе боротьбу за підвищення ефективності виробництва, за виконання наміченої партією широкої соціальної програми, за розвиток усіх сторін нашої соціалістичної демократії...»¹².

Чергові вибори до місцевих Рад депутатів трудящих, які нещодавно відбулися в нашій країні, стали ще одним яскравим виявом торжества радянської демократії, ще раз засвідчили непорушну єдність партії і народу.

Дальший розвиток демократичних принципів формування і роботи Рад депутатів трудящих, посилення їхньої ролі в розв'язанні найважливіших питань життя суспільства передбачає проект Конституції СРСР. Зміни, внесені до виборчої системи, є яскравим свідченням піклування суспільства про молоде покоління Країни Рад, свідченням довіри до молоді. Проект Конституції СРСР відображає зрослому роль профспілок, комсомолу та інших громадських організацій, розширення їх прав. Зроблено новий крок у здійсненні лінії партії на розвиток демократичних начал в управлінні виробництвом, значно розвинуті і вдосконалені положення про права радянських громадян. Став глибший зміст прав громадян і повнішими, вагомими — їх матеріальні гарантії.

Основним напрямом розвитку політичної системи радянського суспільства є, як зазначається в проекті Конституції, «дальше розгортання соціалістичної демократії: дедалі ширша участь трудящих в управлінні справами суспільства і держави, удосконалення державного апарату, підвищення активності громадських організацій, посилення народного контролю, зміцнення правової основи державного і громад-

¹¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, с. 5.

¹² «Радянська Україна», 1977, 19 червня.

ського життя, розширення гласності, постійне врахування громадської думки»¹³.

Соціалізм — це суспільство, де динамізмові економічного розвитку і зрілості суспільних відносин відповідає високий рівень суспільної свідомості, де революційні зрушення здійснюють свій визначальний вплив на всі сфери людської життєдіяльності.

Історичні переваги нового ладу повною мірою виявляються у характерних рисах соціалістичного способу життя, якому притаманні атмосфера справжнього колективізму і товариськості, міцна згуртованість і непорушна дружба всіх націй і народів Країни Рад, соціальний оптимізм і моральне здоров'я, нетерпимість до будь-яких порушень норм соціалістичного співжиття, до будь-яких виявів буржуазної та дрібнобуржуазної ідеології.

Визначаючи історичні підсумки шляху, пройденого нашою країною за 60 років, тов. Л. І. Брежнев на XXV з'їзді КПРС одним із найважливіших досягнень назвав сформування нової, радянської людини, яка зростала в горнилі революційних битв, у процесі економічного й соціально-політичного розвитку соціалістичного суспільства, у боротьбі проти ворогів соціалізму. Вихована Комуністичною партією, радянська людина поєднує в собі глибоку ідейну переконаність, величезну життєву енергію, високу культуру і знання, почуття соціалістичного колективізму і товариської взаємодопомоги. Вона — гарячий патріот, що самовіддано любить свою соціалістичну Батьківщину, і послідовний інтернаціоналіст, сповнений поваги до всіх інших народів, революційної солідарності з братами по класу в усьому світі.

Усі здобутки й перемоги у великій справі будівництва комуністичного суспільства радянський народ пов'язує з керівною діяльністю свого бойового, випробуваного авангарду — партії комуністів. Створена Леніном партія, яка увібрала в себе все, що є кращого в робітничому класові, — його революційний порив, високу організованість, героїзм і мужність, залізну волю, — очолила народні маси і привела їх до перемоги. На найважливіх ділянках соціалістичного і комуністичного будівництва, у праці і в бою партія завжди була і є в перших лавах народу, здобула його повагу, довір'я і підтримку. Комуністична партія — керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, ядро його політичної системи, всіх державних і громадських організацій. Озброєна марксистсько-ленінським вченням, партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму. «Історичний досвід свідчить, що революційна партія робітничого класу — це партія, яка керується марксистсько-ленінською теорією, що дає єдино вірний орієнтир у боротьбі за перемогу соціалістичної революції, в будівництві нового суспільства. Це — партія, тісно зв'язана з масами, вся діяльність, всі прагнення якої спрямовані на благо людини і праці. Це — партія, яка будується на основі демократичного централізму, високої свідомості і єдиної для всіх дисципліни. Це — партія пролетарського інтернаціоналізму. Такою партією була, є і буде партія Леніна, партія робітничого класу, бойовий авангард усього радянського народу»¹⁴, — зазначається в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції».

¹³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 7.

¹⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, с. 14.

Сучасний період життя радянського суспільства відзначається дальшим зростанням керівної ролі партії, посиленням її ідейно-політичної, організаторської, теоретичної діяльності як всередині країни, так і на міжнародній арені. XXV з'їзд показав, що ленінська партія гідно виконує роль політичного вождя робітничого класу, усього радянського народу. Вона високо несе революційний прапор марксизму-ленізму, пролетарського інтернаціоналізму, з честю здійснює свою історичну місію, спрямовує енергію народних мас на розв'язання нагрітих завдань комуністичного будівництва.

Як підкреслив у доповіді на травневому Пленумі ЦК КПРС «Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік» товариш Л. І. Брежнев, «...Комуністична партія — спрямовуюча, організуюча і мобілізуюча сила нашого суспільства з часів Жовтня і до наших днів. Ще більш окладними і різноманітними стали тепер завдання, які доводиться їй розв'язувати. Ще відповідальнішою стала її роль, зросли масштаби її спрямовуючого впливу на все внутрішнє життя країни і її зовнішню політику»¹⁵.

Яскравим виявом постійного зростання керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії в житті радянського суспільства стало обрання Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнева Головою Президії Верховної Ради СРСР.

Радянський народ глибоко розуміє політику партії і беззастережно, всім серцем підтримує її. Ця дійова підтримка втілюється в ударній праці, у всенародному розмахові соціалістичного змагання за виконання і перевиконання планів десятої п'ятирічки, за гідне продовження справи Жовтня у сьогоднішніх звершеннях Країни Рад.

Радянська держава прийшла до свого шістдесятирічного ювілею з визначними досягненнями в усіх сферах суспільного життя, перед нею — необмежені можливості дальшого розвитку. Запорука реалізації цих можливостей — самовіддана праця робітничого класу, колгоспного селянства, народної інтелігенції по виконанню грандіозних накреслень Комуністичної партії.

* * *

Передовая стаття посвящена рассмотрению важнейших социально-экономических политических и культурных преобразований, осуществленных под руководством Коммунистической партии в нашей стране за 60 лет Советской власти.

---

¹⁵ Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, с. 4.

Соціалізм—суспільство справжньої демократії

За шість десятиліть, які минули від часу перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, наш народ пройшов шлях, що дорівнює століттям. Цей шлях ознаменований величезними досягненнями у розвитку радянського суспільства, в тому числі — в розгортанні соціалістичної демократії. «Радянська влада, — зазначено у проекті Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, — здійснила найглибші соціально-економічні перетворення, назавжди покінчила з експлуатацією людини людиною, з класовими антагонізмами і національною ворожнечею, утвердила суспільну власність на засоби виробництва, справжню демократію для трудящих мас»¹.

Досвід реально існуючої соціалістичної демократії всебічно підтверджує марксистське положення про нерозривну єдність демократії і соціалізму. У доповіді на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев відзначив: «Тепер ми вже не тільки з теорії, а й з багаторічної практики знаємо: як справжня демократія неможлива без соціалізму, так і соціалізм неможливий без постійного розвитку демократії»².

Історія соціалістичного суспільства показала, що тільки докорінне перетворення економічної основи суспільства, встановлення суспільної власності на засоби виробництва може забезпечити дійсну демократію для трудящих.

Демократія як явище політичного життя характеризує один з найважливіших його аспектів — ступінь участі різних суспільних груп, членів суспільства в управлінні справами держави. Цілком зрозуміло, що така участь визначається не суб'єктивним бажанням людей і не формальними законодавчими актами, а реальними економічними відносинами, тобто тим, кому насправді належать основні суспільні багатства.

Капіталізм за самою своєю економічною сутністю абсолютно не сумісний із дійсною демократією, із свободою і рівністю для трудящих. Про яку рівність, про які права людей праці може йтися, якщо найважливіші матеріальні ресурси і командні позиції у всіх галузях промисловості належать капіталістам, великим промисловим і фінансовим монополіям? В економіці світового капіталізму панівне становище посідають нині 200 найбільших промислових і транспортних монополій. Їхня питома вага в усьому капіталістичному виробництві становить понад 33 проценти, а прибутки перевищують 57 процентів усіх капіталістичних прибутків. Промислові монополії міцно пов'язані з фінансовими групами, які фактично керують усією економікою капіталістичних країн.

Економічне панування зумовлює зосередження всієї повноти політичної, державної влади в руках монополістичного капіталу, який диктує свою волю і в галузі буржуазної демократії, визначає її форми і методи, спрямовані на збереження антинародного, буржуазного ладу.

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для внесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 3.

² Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 96.

При цьому звуження кола власників засобів виробництва, а отже — і дедалі більше протиставлення інтересів супермонополій інтересам величезної більшості суспільства, призводить до дальшого обмеження і без того урізаної, фальшивої буржуазної демократії. У найгостріших, загрозливих для капіталу ситуаціях це обмеження доводиться до цілковитої відмови навіть від декларованих «свобод і прав», до заміни формально демократичних режимів фашистською диктатурою.

За соціалізму всіма матеріальними багатствами, всім суспільним виробництвом володіють їх справжні, безпосередні творці і учасники — трудящі. У проекті Конституції СРСР записано: «Основу економічної системи СРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва. Соціалістична власність включає: державну (всенародну) власність; власність колгоспів та інших кооперативних організацій (колгоспно-кооперативну); власність профспілкових та інших громадських організацій»³. Величезна, переважна частина найважливіших засобів виробництва є державною власністю, тобто становить всенародне надбання. «У виключній власності держави перебувають: земля, її надра, води, ліси. Державі належать основні засоби виробництва — промислові, будівельні і сільськогосподарські підприємства, засоби транспорту і зв'язку, а також банки, торговельні і соціально-побутові підприємства, основний міський житловий фонд»⁴. Питома вага загальнонародної власності становить понад 90 процентів усіх основних фондів. Суспільною, соціалістичною власністю є також підприємства колгоспів та інших кооперативних організацій. Соціалістична власність становить найглибшу основу дійсного народовладдя, широких прав і свобод трудящих.

Соціалізм не тільки створює соціально-економічні основи справжньої демократії, а й зумовлює об'єктивну необхідність в демократичних формах управління всіма сторонами суспільного життя, оскільки в соціалістичному суспільстві єдиним господарем усіх матеріальних і духовних багатств, а отже і єдиним суб'єктом управління є народ, який повновладно розпоряджається результатами своєї власної праці. «Демократія в умовах соціалізму, — відзначив у доповіді на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року товариш Л. І. Брежнев, — була і лишається важливою підмогою розвитку економіки, всіх галузей господарського і культурного життя суспільства»⁵.

Дальше розширення і поглиблення соціалістичної демократії здійснюється мірою зростання економічних і культурних ресурсів суспільства і ускладнення завдань, що розв'язуються в умовах розвинутого соціалізму. Нині наша країна має величезний економічний потенціал, який складається з діяльності сотень тисяч промислових, транспортних, сільськогосподарських підприємств, науково-дослідних установ та ін. Тільки за останнє десятиріччя подвоївся економічний потенціал нашої країни, створений за минулі півстоліття. Близько чотирьох тисяч великих промислових підприємств заново стали до ладу, тисячі діючих заводів і фабрик реконструйовані, широким фронтом здійснюються велетенські комплексні програми, які перетворюють широкі території країни.

³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 7.

⁴ Там же, с. 7—8.

⁵ Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року. К., 1977, с. 15.

Ефективне, розумне використання і примноження багатств соціалістичного суспільства потребує дедалі ширшої і кваліфікованішої участі кожного трудівника у розв'язанні як повсякденних, так і перспективних завдань комуністичного будівництва.

Перемога Жовтня означала утвердження демократії нового, вищого типу, яка включає в себе свідому історичну творчість маси трудящих, усунених від активного суспільно-політичного життя в умовах капіталізму. «Встановлення і зміцнення Радянської влади як однієї з форм диктатури пролетаріату на ділі забезпечило небачену, неможливу в жодній капіталістичній країні свободу і демократію для гігантської трудящої більшості», — зазначається у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»⁶.

Новий, соціалістичний зміст демократії, її нерозривний зв'язок з завданнями соціалізму дістають реальний вияв у головних рисах і принципах соціалістичної демократії, в її інститутах і організаціях.

Перша і найважливіша риса соціалістичної демократії полягає в тому, що вона слугує здійсненню соціалістичних інтересів і комуністичних ідеалів робітничого класу, які відповідають корінним інтересам усіх груп трудящих. Класова, пролетарська сутність соціалістичної демократії зумовлює і залучення всіх трудящих до управління суспільством. Панування і повновладдя народу може встановити, відстояти і розвинути тільки пролетарська демократія, а зовсім не міфічна «надкласова» демократія, нездійсненна у класовому суспільстві. Відкрита і послідовна класовість соціалістичної демократії протистоїть облудним ідеям «чистої демократії», що маскують панування буржуазії в капіталістичних країнах, посилення антидемократизму буржуазного ладу.

Надзвичайно велике значення для розуміння класової природи політичної системи соціалізму, в тому числі — і в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, має положення, що міститься у доповіді товариша Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС: «В умовах розвинутого соціалізму, коли Комуністична партія стала партією всього народу, вона аж ніяк не втрачає свого класового характеру. За своєю природою КПРС була і лишається партією робітничого класу»⁷.

Класова, соціалістична сутність нашої демократії виявляється в тому, що вона (демократія) не обмежується тільки сферою політики, а охоплює всі галузі життєдіяльності суспільства. «Соціалістична демократія, — відзначається у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — виражає і захищає інтереси народу, служить справі комунізму. Вона поширюється на все суспільне життя — економічне, політичне і духовне, створює умови для всебічного розквіту особи. Радянський народ — справжній і єдиний господар країни. Всі найважливіші питання її політичного, економічного, соціального і культурного життя обговорюються і вирішуються у нас з найширшою і безпосередньою участю робітників, селян, інтелігенції»⁸.

Буржуазна демократія не може поширюватися на економічне і духовно-ідеологічне життя і тому обмежена тільки галуззю формально-правових норм і установлень, які забезпечують повновладдя імущих класів. Разом з тим рівень демократизму в тому чи тому суспільстві залежить від того, наскільки доступна для трудящих участь в управлінні

⁶ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 5.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 70.

⁸ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 13.

всіма сторонами суспільного життя і, передусім, матеріальним виробництвом — вирішальною сферою людської діяльності.

Панування приватної власності неминуче зумовлює і монополне право капіталістів на управління виробництвом, яке здійснюється в інтересах капіталу, на шкоду задоволенню життєво важливих потреб трудящих.

Суспільна власність, навпаки, не може ні існувати, ні розвиватися без найбільш демократичних форм управління народним господарством, без участі в ньому всіх трудівників соціалістичного суспільства. Найглибші основи соціалістичної демократії коріняться саме в управлінні економікою, що становить матеріальну базу народовладдя. Виробнича демократія має вирішальне значення для здійснення справжнього і всеохоплюючого демократизму, для виховання трудящих в дусі спільної заінтересованості у розв'язанні загальнонародних завдань, відповідальності за їх реалізацію. Інакше кажучи, джерела соціалістичної демократії беруть свій початок на виробництві і, насамперед, у виробничому колективі. Основним осередком суспільства є трудовий колектив, у якому і виробляються в першу чергу демократичні навички участі в суспільному житті. «Демократія, — відзначав товариш Л. І. Брежнев, — пустий звук, якщо вона не охоплює середовище, в якому людина щоденно працює, застосовує свої творчі сили. Тому принципове значення має зміцнення демократичних начал безпосередньо на виробництві»⁹.

Саме у виробничих колективах спершу складаються численні форми участі трудящих у плануванні і організації виробництва, у підвищенні його ефективності. Зустрічні плани, соціалістичне змагання, виробничі наради, збори трудових колективів, робота промадських конструкторських, технологічних, економічних бюро — усе це невід'ємні форми соціалістичного господарювання, в яких повсякденно, реально здійснюється соціалістичний демократизм для мільйонів людей.

Соціалістична демократія охоплює галузь не тільки матеріального, а й духовного виробництва, тобто сферу культурно-ідеологічного життя. Всі засоби створення і поширення духовних цінностей належать за соціалізму народові. Тому тільки народ в особі створюваних ним державних і промадських організацій спрямовує розвиток і використання результатів наукової і художньої творчості з метою зміцнення соціалізму, миру і співробітництва народів.

Питання справді демократичного, народного управління процесами духовного життя суспільства набувають дедалі більшого значення у зв'язку із зростанням ролі цих процесів у суспільному розвитку і загостренням ідеологічної боротьби двох систем. Соціалістичний демократизм служить найважливішою гарантією того, що плоди діяльності людського розуму завжди будуть використовуватися соціалістичною державою тільки в інтересах народних мас, в інтересах суспільного прогресу.

Спираючись на фундаментальні передумови в соціально-економічному й ідеологічному житті суспільства, соціалістична демократія дістає своє найвище, концентроване вираження у демократії політичній, тобто у сфері політичних відносин. Політика, як відомо, цілеспрямовано, з позицій певних класів, виражає потреби економічного розвитку, доводить їх до головних питань використання державної влади з метою реалізації економічних інтересів того чи того класу і тому є вищою формою управління суспільством. Відповідно і політична демократія віді-

⁹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Т. 5. К., 1976, с. 70.

грає провідну роль щодо демократичних форм управління виробництвом і духовним життям суспільства.

За соціалізму політична демократія виражає і, так би мовити, «завершує» всеохоплюючий демократизм соціалістичного суспільного ладу. Вона зосереджує всю повноту політичної влади в руках трудящих, дає їм реальні і дедалі зростаючі можливості для фактичного управління всіма справами держави. Політична демократія соціалістичного типу долає одвічний розрив між трудящими масами і державою, перетворює державу із знаряддя гноблення більшості суспільства у головне знаряддя боротьби за інтереси цієї більшості, за побудову соціалізму і комунізму. Глибинний характер соціалістичної демократії полягає у вільному волевиявленні народу з усіх питань внутрішньої і зовнішньої політики, а також у тому, що політична влада у всій системі державних органів здійснюється представниками народу за безпосередньою, повсякденною і вирішальною участю всієї маси трудящих.

Важливою особливістю соціалістичної демократії у всіх її формах і виявах, її основним організаційно-політичним принципом є принцип демократичного централізму. «Демократичний централізм, — відзначено у проекті Конституції СРСР, — поєднує єдине керівництво з ініціативою і творчою активністю на місцях, з відповідальністю кожного державного органу і службової особи за доручену справу»¹⁰. Цей принцип розкриває специфічні аспекти взаємозумовленості демократії і соціалізму, виражаючи об'єктивні потреби соціалістичної системи господарства, що розвивається за єдиним планом, і найширшу участь мас у його виробленні і реалізації. Демократичний централізм, можливий тільки в умовах соціалізму, відкриває величезні перспективи у демократичному розвитку суспільства, оскільки з'єднує воедино дві могутні суспільні сили — з одного боку, централізоване керівництво суспільством і, з другого, розумну ініціативу і самостійність усіх осередків суспільства. Першорядна роль у плануванні, забезпеченні пропорційності і комплексності народного господарства, в контролі за мірою праці і споживання, у зміцненні виробничої дисципліни належить центральному державним органам. Однак самі централізоване управління не може бути успішним без усебічного врахування місцевих особливостей, пропозицій і починів, що йдуть «з місць». «...Єдність в основному, в корінному, в істотному не порушується, а забезпечується різноманітністю в подробицях, в місцевих особливостях, у прийомах підходу до справи, в способах здійснення контролю...»¹¹. — писав В. І. Ленін.

Разом з тим, тільки єдине керівництво забезпечує реальні умови для плідного розвитку самодіяльності мас, не даючи їй розпорозуватися і набувати обмеженого, місницького характеру, спрямовуючи її в широке русло загальнонародної боротьби за комунізм.

Демократичний централізм за своєю класовою спрямованістю і реальним значенням для життя суспільства, для виховання і організації трудящих докорінно відрізняється від централізму бюрократичного, властивого буржуазній політичній системі. Бюрократична централізація означає зосередження всієї влади в руках чиновницького апарату з одночасним обмеженням всякого місцевого самоуправління й ініціативи. Таке співвідношення «центру» і «місць» слугує диктатурі меншості і відтискує, усуває від управління державою трудящих, основні маси яких живуть і працюють «на місцях».

¹⁰ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 6.

¹¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 196.

Демократичний централізм протистоїть також дрібнобуржуазному сепаратизму, що намагається насаджувати автарктичні тенденції на шкоду загальнодержавним інтересам. Дрібнобуржуазний «демократизм» неминуче призводить до збіднення і згортання самого демократизму, тому що підмінює широку участь трудящих у загальнонародних справах піклуванням про ізольовані, «виключно місцеві» питання, а в кінцевому підсумку — заважає ґрунтовному, серйозному розв'язанню і самих цих питань.

Демократія як невід'ємна риса соціалістичного устрою виявляється також у тому, що тільки соціалізм забезпечує рівноправну, демократичну участь усіх народів в історичному процесі, в розвитку всіх сторін суспільного життя.

Велика Жовтнева соціалістична революція вперше в історії покінчила з усяким національним гнобленням і утвердила інтернаціоналістську демократію, що об'єднала трудящих усіх національностей навколо завдань соціалістичного і комуністичного будівництва. «Союз Радянських Соціалістичних Республік, — записано у проекті Конституції СРСР, — єдина союзна багатонаціональна держава, утворена в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік.

СРСР уособлює державну єдність радянського народу, згуртовує всі нації і народності з метою спільного будівництва комунізму»¹².

Ідея інтернаціоналізму і рівноправності народів реалізована у принципах державного устрою СРСР, у структурі і діяльності всіх органів державної влади, в наявності своєї державності у народів нашої країни. Інтернаціоналістична природа Радянської влади перевірена і підтверджена всім досвідом шістдесятирічного розвитку нашої держави. Цей досвід свідчить про те, що забезпечена фактична рівність усіх націй і народностей у всіх сферах життя суспільства, утвердилося справжнє братерство людей праці незалежно від їх національності. У статті 36 проекту Конституції СРСР записано: «Радянські громадяни різних національностей і рас мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою і мовами інших народів СРСР»¹³. Це — успіхи величезного загальноісторичного, загальносоціального значення, вони є найважливішим показником вищого демократизму соціалістичного суспільства, тим більше, що вони пов'язані з розв'язанням одного з найскладніших питань суспільного розвитку.

Усі принципи соціалістичної демократії реалізуються через систему державних і громадських організацій трудящих, що дозволяють практично здійснювати демократичне управління життям суспільства. Історична особливість цієї системи полягає в її соціально-політичній однорідності і внутрішній єдності, які мають принципове значення для розвитку всебічного і всеохоплюючого демократизму у соціалістичному суспільстві.

Система політичних організацій у буржуазному суспільстві представляє інтереси протилежних суспільних груп, вона підпорядкована завданню зміцнення влади пануючих класів і, отже, придушення трудящої більшості і створюваних нею організацій. Така «система» органі-

¹² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 20.

¹³ Там же, с. 13—14.

зації за самою своєю природою несумісна з демократією всезагальною, що охоплює все суспільство, бо розрахована саме на усунення переважної частини суспільства від активного політичного життя.

В умовах соціалізму всі державні і громадські організації створюються самими трудящими, виражають спільність їх корінних інтересів, діють в одному і тому ж напрямі. Внутрішня єдність політичної системи соціалістичного суспільства є важливою умовою широкого і рівноправного залучення всіх соціальних груп до управління суспільними процесами. За соціалізму немає і не може бути організації для «вибраних», для «еліти», і організацій для соціальних «низів». Таке розмежування давно і назавжди зникло і в соціальній, і в політичній структурі нашого суспільства. Тому всі без винятку організації, що входять у систему соціалістичної демократії, є справді народними, масовими, служать у загальному підсумку цілям усього радянського народу.

Масовість єдиних за своєю природою демократичних організацій впливає з їх соціально-економічних основ, є їх невід'ємною ознакою і одним з найважливіших свідчень того, що справжня демократія можлива тільки за соціалізму.

Політичною основою нашої держави, що найбільш повно втілює її послідовний демократизм, є Ради народних депутатів. Шляхом прямого всезагального голосування у Ради всіх ступенів обирається понад два мільйони депутатів. У 101 статті проекту Конституції СРСР підкреслено: «Депутати є повноважними представниками народу в Радах народних депутатів. Беручи участь у роботі Рад, депутати вирішують питання державного, господарського і соціально-культурного будівництва, організують проведення рішень Рад у життя, здійснюють контроль за роботою державних органів, підприємств, установ і організацій»¹⁴. Крім того, понад 30 мільйонів трудящих становлять актив Рад, тобто працюють у різних самодіяльних організаціях, які діють під безпосереднім керівництвом Рад. Загалом же у роботі найважливішої ланки політичної організації суспільства — Рад беруть безпосередню участь десятки мільйонів людей. Це такий показник народності соціалістичної демократії, який немислимий в жодній буржуазній державі.

Масовий склад державних і громадських організацій якнайтісніше пов'язаний з тим, що вони широко і повно представляють всі соціальні групи суспільства — всі класи, національності, професії та ін.

Серед депутатів Верховної Ради СРСР, обраних 1974 року, 50,7 процента — робітники і колгоспники, решта — представники різних груп інтелігенції. У Верховні Ради союзних республік обрано 6104 депутати, у тому числі робітників — 1929, колгоспників — 1151, представників інтелігенції і службовців — 3024¹⁵.

Могутньою демонстрацією єдності партії і народу, новим свідченням сили нашого соціалістичного ладу стали вибори у місцеві Ради депутатів трудящих, що відбулись у червні цього року. Мільйони радянських людей віддали свої голоси за кандидатів блоку комуністів і безпартійних. У окладі місцевої Рад депутатів трудящих нинішнього скликання 42,3 процента становлять робітники, 26,1 — колгоспники, решта — представники народної інтелігенції; 49 процентів депутатів — жінки, 32,4 — особи у віці до 30 років; 56,8 процента депутатів місцевих Рад — безпартійні, а 44,1 процента не були депутатами попереднього скликання¹⁶. Такий склад депутатів переконливо свідчить про справ-

¹⁴ Там же, с. 27.

¹⁵ Див.: «Ведомости Верховного Совета СССР», 1975, № 27, с. 413, 415.

¹⁶ Див.: «Правда», 1977, 25 юнія.

ді всенародний характер Рад, яскраво відображує соціальну структуру нашого суспільства, монолітну єдність і непорушну дружбу народів нашої Батьківщини.

Найбільш масовими серед громадських організацій є профспілки, які об'єднують понад 113 мільйонів трудящих — робітників, службовців, а нині і колгоспників. Кращі представники радянської молоді входять до 35-мільйонної армії комсомольців. Понад половину членів ВЛКСМ становлять молоді робітники, колгоспники, представники інтелігенції, значна частина її складу — студенти і учнівська молодь. Великі маси людей активно працюють в наукових, науково-технічних, спортивних та інших об'єднаннях трудящих.

Отже, загалом внутрішня єдність політичної організації радянського суспільства, її висока масовість і представництво зумовлюють всенародний характер соціалістичної демократії, що забезпечується у рамках конкретних, різноманітних організаційних форм.

«Керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, всіх державних і громадських організацій, — підкреслюється в проекті Конституції СРСР, — є Комуністична партія Радянського Союзу. КПРС існує для народу і служить народові»¹⁷.

Партійне керівництво становить головну закономірність існування і розвитку соціалістичної демократії. Партія, як передовий загін робітничого класу і всіх трудящих, забезпечує послідовно соціалістичний характер усіх демократичних інститутів і установ, є вищим втіленням нерозривного взаємозв'язку і єдності демократії і соціалізму.

Спрямовуючи розвиток радянської демократії, партія сама в усій своїй організації і діяльності виробляє зразки соціалістичного демократизму. Неухильне дотримання і збагачення лєнінських норм внутрішньопартійного життя служить прикладом науково обґрунтованого і творчого розвитку всіх демократичних устоїв соціалізму. Цей приклад має особливо важливе значення в умовах розвинутого соціалістичного суспільства, всі завдання якого потребують дальшого розгортання величезних можливостей радянської соціалістичної демократії.

Головною метою соціалістичного виробництва, всієї діяльності Комуністичної партії є благо трудящих, усебічний розвиток особи. У Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслюється, що соціалізм становить суспільство реального гуманізму, що найглибший смисл нового, соціалістичного способу життя полягає у забезпеченні блага людини¹⁸. Цій меті служить і весь механізм соціалістичної демократії, у тому числі цілісна система різноманітних і реальних прав і свобод, які мають трудящі у соціалістичному суспільстві.

Перемога Жовтня докорінно змінила становище трудової людини у суспільстві, передала всю повноту політичної влади в руки народу. Знаряддя державної влади, демократичні інститути і закони були поставлені в новому суспільстві на службу людині, а не інтересам збільшення капіталістичних прибутків. Характеризуючи гуманістичну сутність соціалістичної демократії, на відміну від антигуманної «демократії» експлуататорського суспільства, К. Маркс писав: «В демократії не людина існує для закону, а закон існує для людини; законом є тут людське буття, тимчасом як в інших формах державного ладу людина є

¹⁷ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 6—7.

¹⁸ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 23.

визначуване законом буття. Така є основна відмітна ознака демократії»¹⁹.

Закони нашого суспільства визначають права і свободи громадян, що охоплюють галузі соціально-економічних, політичних і духовно-ідеологічних відносин. Тільки соціалізм розв'язує проблему фактичного, а не лише формально-правового звільнення і розвитку людини. До числа соціально-економічних прав, що їх надає людині соціалізм, належать: право на працю, на освіту, на відпочинок, на охорону здоров'я, на соціальне забезпечення, на житло, користування досягненнями культури та інші життєво важливі права всіх членів суспільства. Всеохоплююча система фундаментальних соціально-економічних прав є одним із важливих завоювань соціалізму, вона в принципі неможлива в умовах капіталістичного ладу. Наприклад, право на працю, що є основою існування і розвитку кожної людини, у величезній більшості буржуазних конституцій не проголошується навіть формально, бо капіталістична система господарства не може забезпечити цілковитої зайнятості трудящих.

Невід'ємним елементом соціалістичної демократії є політичні права і свободи громадян. Політична рівноправність усіх громадян, право обирати і бути обраним, право об'єднання у громадські організації, свобода слова, друку, зборів і мітингів забезпечують найактивнішу участь трудящих у виробленні і реалізації соціалістичної політики, у розв'язанні всіх питань комуністичного будівництва, у зміцненні і розвитку найгуманнішої і найпрогресивнішої демократії нашої епохи.

Принципова відмінність соціалістичних прав і свобод від формальних, юридично проголошуваних «свобод» буржуазної демократії полягає у забезпеченні економічних, політичних, юридичних і ідеологічних гарантій їхнього здійснення. «Перекрученому і опошленому буржуазною і ревізіоністською пропагандою тлумаченню понять демократії і прав людини, — зазначив тов. Л. І. Брежнев у доповіді на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 року, — ми протиставимо найбільш повний і реальний комплекс прав і обов'язків громадянина соціалістичного суспільства»²⁰. Головними гарантіями справжньої рівноправності всіх громадян служать економічний і політичний устрій соціалістичного суспільства. Громадянські свободи підкріплюються тут також усіма правовими засобами, тобто нормами державного, адміністративного, цивільного та інших галузей права (юридичні гарантії) і всією атмосферою духовного життя суспільства, яка визначається принципами соціальної справедливості і гуманізму (ідеологічні гарантії).

Соціалістична демократія у всіх своїх аспектах і формах збагачується і вдосконалюється в умовах розвинутого соціалістичного суспільства. «Сучасний етап розвитку радянського суспільства відзначений дальшим зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичного демократизму»²¹, — підкреслюється у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції».

Подією великої історичної ваги стала підготовка і всенародне обговорення проекту нової Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, яка відобразила у концентрованій формі підсумки шести десятиріч, пройдених радянським народом по ленінському шляху. Ви-

¹⁹ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 1, с. 238.

²⁰ Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року, с. 16.

²¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 13.

ступаючи на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 року, де обговорювався проект нової Конституції, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Конституційної комісії товариш Л. І. Брежнев особливо підкреслив, що «головний напрям того нового, що містить проект,— це розширення і поглиблення соціалістичної демократії»²². І це цілком закономірно, адже демократія, участь найширших народних мас в управлінні є невід'ємною рисою того суспільства, у якому людина праці є повновладним господарем усіх матеріальних і духовних багатств, а також своєї власної долі.

Найвище завдання нашої демократії — це дальше вдосконалення розвинутого соціалістичного суспільства і здійснення переходу до комунізму. На цьому шляху радянський народ досягне нових успіхів у розвитку найдемократичнішої і найпрогресивнішої організації суспільства.

* * *

Славний шестидесятилетний путь, пройденный нашей страной за годы Советской власти, ознаменован постоянным расширением и углублением социалистической истины народной демократии.

История социалистического общества показала, что только коренное переустройство экономической основы общества, установление общественной собственности на средства производства может обеспечить действительную демократию, демократию для трудящихся. При капитализме экономическое господство класса буржуазии обуславливает сосредоточение всей полноты политической, государственной власти в руках монополистической буржуазии. В социалистическом обществе всеми общественными богатствами владеют их создатели — трудящиеся, им принадлежит и вся полнота законодательной и исполнительной власти.

Социализм не только создает социально-экономические основы всенародной демократии, а и делает объективно необходимым участие каждого труженика в решении производственных и государственных задач, так как при социализме демократия является важным рычагом развития экономики, всех сфер общественной жизни.

Новое, социалистическое содержание демократии, ее неразрывная связь с целями коммунистического строительства находят свое реальное проявление в основных чертах и принципах социалистической демократии, в ее институтах и организациях. Важнейшей чертой социалистической демократии является ее классовый характер, то, что она служит осуществлению коммунистических идеалов рабочего класса, которые отвечают коренным интересам всех трудящихся, а ее основной организационно-политический принцип составляет принцип демократического централизма, объединяющий воедино централизованное, планомерное управление обществом с творческой инициативой многомиллионных народных масс.

Коренные принципы социалистической демократии реализуются через систему государственных и общественных организаций, которые создаются самими трудящимися, выражают их общие интересы и действуют во имя осуществления этих интересов.

Руководящей и направляющей силой советского общества, ядром всех государственных и общественных организаций является Коммунистическая партия. Партийное руководство составляет главную закономерность, основную гарантию развития социалистической демократии.

Социалистическая демократия обогащается и совершенствуется во всех своих формах. Событием огромного исторического значения стала подготовка и всенародное обсуждение проекта новой Конституции СССР, в котором нашло яркое воплощение дальнейшее расширение и углубление демократии на этапе развитого социализма,

²² Брежнев Л. И. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року, с. 8.

Діалектика розвитку соціалістичного способу життя

Одним з найголовніших результатів перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, побудови соціалізму в СРСР і в інших країнах світової соціалістичної опівдружності є виникнення і розвиток нового, соціалістичного способу життя. Підбиваючи підсумки героїчної боротьби радянського народу за побудову нового суспільства і узагальнюючи історичний досвід цієї боротьби, Генеральний секретар ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії сформулював висновок, що новий, радянський соціалістичний спосіб життя входить у комплекс таких «всесвітньо-історичних завоювань Великої Жовтневої соціалістичної революції, як побудова першого в історії соціалістичного суспільства і формування людини цього суспільства.

Цей висновок, а також розкриття істотних рис побудованого в СРСР соціалістичного суспільства, радянського соціалістичного способу життя і радянської людини є величезним внеском у марксистсько-ленінську теорію, розвитком її на основі узагальнення практики побудови у нашій країні розвинутого, зрілого соціалізму.

Положення і висновки доповіді тов. Л. І. Брежнева на XXV з'їзді КПРС про розвинуте соціалістичне суспільство, соціалістичний спосіб життя і радянську людину як суб'єкт цього нового, соціалістичного способу життя конкретизовані у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» і у такому важливому історичному документі сучасності, як проект Конституції СРСР.

У Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» соціалістичний спосіб життя розглядається як суттєва характеристика соціалістичного суспільства, як його невід'ємний атрибут.

«Всесвітньо-історичне значення перемоги Жовтня, досвіду реального соціалізму полягає в тому, що вони дали приклад найсправедливішої організації суспільства в інтересах трудящих.

Соціалізм — це суспільство реального гуманізму. Його головною цінністю є людина праці. Все для блага людини, в ім'я людини — такий найглибший смисл нового, соціалістичного способу життя.

Соціалізм — це суспільство визволеної праці, справжньої демократії, дійсної свободи особи, найбільш передової науки і культури. Він ліквідує всі види гніту, забезпечує право на працю, освіту і відпочинок, повну зайнятість трудящих, створює реальні можливості для всебічного творчого зростання всіх членів суспільства.

Соціалізм — це суспільство соціального оптимізму. Він дає людині праці тверду впевненість у завтрашньому дні, в щасливому майбутньому своїх дітей, в забезпеченій старості.

Соціалізм несе народам нові, рівноправні відносини, взаємовигідне співробітництво і мир. Він відкриває перед народами країн, що розвиваються, — народами, які терплять від наслідків колоніалізму та неокolonіалізму, перспективу ліквідації в історично короткі строки еко-

номічної відсталості, перспективу соціального визволення і всебічного прогресу.

Соціалістична організація економічного, політичного і духовного життя показала, що тільки соціалізм відкриває шлях розв'язання найбільш важливих і невідкладних загальнолюдських проблем сучасності. Тільки він здатний назавжди врятувати людство від загрози загальної винищувальної війни з застосуванням зброї масового знищення, зберегти і поліпшити природне середовище»¹.

Ці сутнісні характеристики реального соціалізму і їх вираження у соціалістичному способі життя з вичерпною повнотою сформульовані і закріплені в проекті Конституції СРСР. Найважливішою особливістю цього історичного документу є те, що у ньому досягнення реального соціалізму на етапі його соціально-економічної, політичної і духовної зрілості конституційно закріплені у їх динаміці, розвитку, у русі до повноти їх всезагального вираження. І це зрозуміло, бо Конституція розвинутого соціалістичного суспільства має відобразити і всі тенденції його руху до комунізму, більше того, Основний Закон повинен законодавчо закріпити ці тенденції і тим сприяти їх розвитку.

Тому проект Конституції СРСР має велике теоретичне значення не тільки для розуміння досягнутого ступеня розвитку нашого суспільства, а й для з'ясування об'єктивних тенденцій його дальшого прогресу, просування до другої фази комуністичної суспільно-економічної формації. Природно, що це стосується як соціалістичного суспільства загалом, так і його сутнісних характеристик і, насамперед, властивого йому способу життя. У проекті Конституції СРСР надзвичайно яскраво відображені і законодавчо закріплені всі визначальні характеристики радянського соціалістичного способу життя, а серед найважливіших завдань радянської держави поставлені завдання дальшого розвитку всіх основних форм соціалістичної життєдіяльності, які входять у систему соціалістичного способу життя.

У світлі Постанови ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», рішень травневого (1977 р.) Пленуму ЦК КПРС і винесеного на всенародне обговорення проекту Конституції СРСР з граничною чіткістю виступає діалектика нашого суспільного розвитку, зокрема діалектика розвитку соціалістичного способу життя. «Завдання удосконалення соціалістичного способу життя, — підкреслив тов. В. В. Щербицький у своїй доповіді на Всесоюзній науково-теоретичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи», — вимагають філософського осмислення цієї широкої комплексної проблеми, розробки таких великих питань, як діалектика об'єктивних умов і суб'єктивних факторів формування способу життя радянських людей, роль у його зміцненні та розвитку марксистсько-ленінського світогляду і творчої праці, зближення умов життя різних класів, націй і народностей, міського і сільського населення»².

Об'єктивні закономірності розвитку соціалістичного способу життя визначаються загальними соціально-економічними, політичними, і культурними умовами розвитку соціалістичного суспільства в процесі комуністичного будівництва. Тому розкриття цих закономірностей пе-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 23—24.

² XXV з'їзд КПРС про удосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 року. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

редбачає передусім дослідження діалектики об'єктивних умов становлення і розвитку соціалістичного способу життя і різних форм соціалістичної життєдіяльності, які породжуються цими умовами.

У марксистських дослідженнях останніх років, як у нашій країні, так і за рубежом, уже міцно утвердилася думка, що поняття «спосіб життя» є загально-соціологічною категорією, за допомогою якої фіксуються і характеризуються типові для даного суспільства форми життєдіяльності людей. Однак під час дальшої конкретизації змісту цієї категорії виявляються певні відмінності в розумінні того, що у суспільному житті належить до способу життя безпосередньо, а що опосередковано. Частина дослідників вважає, що до способу життя, разом із формами життєдіяльності, входять і ті умови суспільного життя, які їх детермінують, інші наполягають на неправомірності включення умов життєдіяльності до способу життя. Остання точка зору обґрунтовується, зокрема, у працях А. П. Бутенка, М. П. Мчедлова, О. С. Ципка; перша — у працях І. В. Бестужева-Лади, Н. І. Єфімова, В. С. Маркова та ін. Нам уявляється, що шлях до подолання цих розбіжностей пролягає через розкриття діалектики умов життєдіяльності і процесу життєдіяльності людей.

З погляду марксизму-ленінізму, спосіб життя залежить від умов життя і детермінується ними. Для всякого суспільства *умовами* пануючого в ньому способу життя виступають: 1) географічне середовище; 2) рівень розвитку і характер продуктивних сил; 3) історична форма виробничих відносин, всередині яких і за допомогою яких здійснюється суспільне виробництво; 4) соціальна або (для класового суспільства) соціально-класова структура суспільства, форми історичної спільності³; соціальний або соціально-політичний лад; 5) форми духовної культури і, насамперед, форми моральності і світогляду.

Визначальними поміж цих умов є продуктивні сили і виробничі відносини, спосіб виробництва матеріальних благ. Однак істотно важливу роль у становленні і розвитку того чи того способу життя відіграє відносна самостійність ідеологічних форм, їх зворотний вплив на суспільне буття, на матеріальне життя суспільства. Адже спосіб життя і саме суспільне життя — це практична діяльність для здійснення життєвих цілей, які виражають матеріальні і духовні інтереси суб'єкта життєдіяльності. На цій особливості способу життя — діалектичній єдності свідомості і буття — ми спинимося трохи пізніше. Тут же важливо підкреслити, що до необхідних умов способу життя належать явища не тільки матеріального, але й духовного життя суспільства. Природні і суспільні умови, що визначають спосіб життя людей, і сам спосіб життя перебувають у діалектичній єдності. Умови безпосередньо входять у спосіб життя або як його засоби або як форми, у яких здійснюється життєдіяльність людей. Але в цьому разі вони перестають бути умовами життя, а виступають як саме життя. Образно кажучи, вони «згоряють» у процесі життя, «розпредмечуються» у діяльності. У свою чергу, життєдіяльність, реалізуючись у своїх результатах, сама створює свої умови, «опредмечується» в них. Але це — умови для нової життєдіяльності і т. д. Дискусія про те, входять чи не входять умови матеріального і духовного життя суспільства у спосіб життя поза діалектичним розглядом явищ, процесу і результатів життєдіяльності перетворюється в суто схоластичну суперечку.

В умови соціалістичного способу життя входять *умови матеріального і духовного життя* соціалістичного суспільства. Це — і освоєне

³ Ранні форми історичної спільності — рід, плем'я, — відігравали винятково важливу роль в умовах життєдіяльності первісного суспільства.

даним суспільством географічне середовище, і створені ним продуктивні сили, і соціалістичні виробничі відносини, і соціально-політичний лад суспільства, і врешті — форми соціалістичної духовної культури, основою яких є марксистсько-ленінська ідеологія, зокрема комуністична моральність і науково-матеріалістичний світогляд. Вони визначають сутність і зміст соціалістичного способу життя. Але ці умови водночас і входять у соціалістичний спосіб життя — або як його засоби, або як притаманні йому форми і принципи життєдіяльності. Наприклад, соціалістичні виробничі відносини, у які повинні вступати трудящі, перш ніж зайнятися суспільним виробництвом, виступають необхідними умовами соціалістичної форми життєдіяльності на виробництві. Коли ж ця життєдіяльність виступає як реальний процес суспільної праці, соціалістичні виробничі відносини — вже не його умови, а форми. Інакше кажучи, соціалістичні виробничі відносини як форми, в яких реалізується суспільно-виробнича життєдіяльність трудящих соціалістичного суспільства, необхідно входять у соціалістичний спосіб життя, в його структуру. Тому розвиток соціалістичних виробничих відносин є безпосередньо і розвитком соціалістичного способу життя.

Діалектика тут полягає у тому, що умови матеріального і духовного життя соціалістичного суспільства, становлячи засоби і форми цього життя, розвиваються безпосередньо в самому процесі життєдіяльності суспільства. Будівництво матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, формування комуністичного світогляду трудящих, розв'язання усіх інших завдань комуністичного будівництва — це і розвиток умов матеріального та духовного життя соціалістичного суспільства і саме це життя. Інакше кажучи, розв'язання завдань комуністичного будівництва і самі ці завдання — не лише умови розвитку соціалістичного способу життя, а й його внутрішній зміст. Соціалістичний спосіб життя за самою своєю суттю немислимий без постановки і розв'язання завдань комуністичного будівництва.

У чому ж полягає різниця між умовами існування й розвитку соціалістичного способу життя і самим цим способом життя? Вона полягає в тому, що умови є, по-перше, об'єктивними *передпоилками* і *результатом* життєдіяльності; по-друге, вони множинні, а спосіб життя інтегративний, «єдиний»; по-третє, вони — засоби і форми життєдіяльності, а не сама життєдіяльність. Але оскільки життєдіяльність неможлива без передпоилки і результатів, без диференціації, без засобів і форм, то й різниця між умовами і процесом вельми відносна і діалектично рухома. Проте вона — ця різниця — є. Ми не ототожнюємо усі завдання комуністичного будівництва з розвитком соціалістичного способу життя, а ставимо його «у ряд» з побудовою матеріально-технічної бази комунізму, удосконаленням соціалістичних суспільних відносин і формуванням нової людини. Будівництво матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення соціалістичних суспільних відносин, формування нової людини є передпоилками, засобами і формами дальшого розвитку соціалістичного способу життя і тим самим — умовами цього розвитку. Стосовно до них, як і до інших завдань комуністичного будівництва, розвиток соціалістичного способу життя виступає як *сукупний* результат, а точніше, як інтегративна цілісність. І це тому, що спосіб життя обіймає все суспільне життя: і економічне, і політичне, й ідеологічне як одне ціле. Як така цілісність, спосіб життя має особливості розвитку, відмінні від закономірностей розвитку тих суспільних явищ, що утворюють його умови. Будівництво матеріально-технічної бази комунізму, так само як удосконалення соціалістичних виробничих відносин і формування нової людини, підпорядковані своїм законам,

відмінним від законів розвитку соціалістичного способу життя. *Умови існування й розвитку соціалістичного способу життя впливають на нього, переломлюючись через його власні внутрішні закономірності.*

Для осягнення цих внутрішніх закономірностей потрібно розкрити діалектику матеріальних і духовних факторів життєдіяльності людей, свідомості і буття у межах самого способу життя.

Визначальною сферою життєдіяльності суспільства є *виробництво* матеріальних і духовних благ. Спосіб участі окремих індивідів у цьому виробництві виступає як суспільно задана головна форма їхньої життєдіяльності, від якої залежить соціальна характеристика (визначеність) їх способу життя (спосіб життя раба або рабовласника, кріпака або поміщика, пролетаря або капіталіста, або вільного від експлуатації трудівника соціалістичного суспільства). Сам же спосіб участі окремих індивідів у суспільному виробництві залежить від соціального поділу праці, соціально-класової належності, кінець кінцем — від виробничих відносин, в які вони змушені вступати перш ніж прилучитися до суспільного виробництва. Тому спосіб життя як окремих індивідів, так і всього суспільства визначається пануючим у даному суспільстві способом виробництва, характером і рівнем розвитку продуктивних сил і пов'язаною з ними історичною формою виробничих відносин. Спосіб життя індивідів, як спосіб їх участі у суспільному виробництві, невіддільний від їхнього суспільного буття: який спосіб життя індивідів, такі і вони самі. «...Спосіб виробництва, — писали К. Маркс і Ф. Енгельс, — треба розглядати не тільки з того боку, що він є відтворенням фізичного існування індивідів. Ще в більшій мірі, це — певний спосіб діяльності даних індивідів, певний вид їх життєдіяльності, їх певний *спосіб життя*. Яка життєдіяльність індивідів, такі і вони самі»⁴.

Поняття «спосіб життя», безумовно, ширше поняття «спосіб виробництва», оскільки перше відображує всі форми життєдіяльності суспільства і індивіда, а друге — переважно форми суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання. Але спосіб виробництва реалізується *у діяльності і через діяльність людей*. У цьому плані спосіб життя — це спосіб виробництва, як він здійснюється у безпосередній життєдіяльності людей і утворює їх суспільне буття. Свідомість виступає тут як похідне від способу життя. «Люди, — зазначають К. Маркс і Ф. Енгельс, — самі виробляють свої уявлення, ідеї і т. д., — але мова йде про дійсних, діючих людей, зумовлених певним розвитком їх продуктивних сил і — відповідним цьому розвитку — спілкуванням, аж до його найдалших форм. Свідомість [das Bewußtsein] ніколи не може бути чим-небудь іншим, як усвідомленим буттям [das bewußte Sein], а буття людей є реальний процес їх життя»⁵.

Суспільне буття людей («реальний процес їх життя») детермінує їх суспільну свідомість насамперед через виробничі відносини, які зумовлюють матеріальні і взагалі суспільні (а у класовому суспільстві — класові) інтереси, соціальні потреби, а через них — життєві цілі і світоглядні позиції людей. У свою чергу, життєві цілі людей — те, чого вони прагнуть у житті, «чим вони живуть», — справляють зворотний вплив на їхнє буття, тобто на реальний процес їхнього життя. Спосіб життя і являє собою цю діалектичну єдність об'єктивного і суб'єктивного — матеріальних умов, життєвих цілей і способів їх реалізації у безпосередній практиці людей.

Усяка форма життєдіяльності має на меті певні життєві цілі суспільства, класу і окремих індивідів, що займаються нею. Спосіб життя

⁴ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 19.

⁵ Там же, с. 24.

залежить від того, які саме життєві цілі ставлять люди у процесі своєї життєдіяльності в усіх її різноманітних формах. Наприклад, буржуазний опосіб життя — це не просто сукупність форм життєдіяльності, типових для буржуа, але й життєві цілі, які виражають його соціально-класову природу, в кінцевому підсумку — його класовий інтерес.

Між життєвими цілями, які ставлять люди у процесі своєї життєдіяльності, і їхніми реальними життєвими інтересами немає повного збігу. На формування життєвих цілей справляють вплив не тільки реальні життєві інтереси (наприклад, матеріальні), але й різні форми суспільної свідомості, традиції, пануючий у суспільстві світогляд, які, як відомо, мають відносно самостійність щодо суспільного буття.

Особливістю життєвих цілей є те, що вони здатні «виходити» за межі реальних життєвих інтересів і, опосередковуючись світоглядом, набувати форми вираження деяких інших інтересів (дійсних або ілюзорних). Життєві цілі у формі ілюзорних інтересів були особливо характерні для епохи буржуазних революцій, коли класовий інтерес буржуазії зображувався як загальнолюдський інтерес. К. Маркс писав: «...Хоч як мало героїчне буржуазне суспільство, проте, щоб воно появилось на світ, потрібні були героїзм, самопожертва, терор, громадянська війна і битви народів. В класично строгих традиціях Римської республіки гладіатори буржуазного суспільства знайшли ідеали і художні форми, ілюзії, необхідні їм для того, щоб приховати від самих себе буржуазно-обмежений зміст своєї боротьби, щоб вдержати свій запал на висоті великої історичної трагедії»⁶.

Проте світоглядний зміст життєвих цілей може виражати не тільки ілюзорні, але й дійсні інтереси, які однак виходять за межі безпосередніх умов життєдіяльності даного класу або індивіду. Яскравий приклад цього — соціалістичні утопії епохи ранніх буржуазних революцій (Т. Мор, Т. Кампанелла та ін.). Річ у тому, що людина — не лише продукт умов її життєдіяльності, але й суб'єкт їх змінування. Вона здатна протистояти цим умовам, ставити цілі для їх змінування і здійснювати ці цілі. У здатності відокремлювати себе від своєї життєдіяльності К. Маркс убачав одну з істотних відмінностей людини від тварини. «Тварина, — писав він, — безпосередньо тотожна зі своєю життєдіяльністю. Вона не відрізняє себе від своєї життєдіяльності. Вона є ця життєдіяльність. А людина робить саму свою життєдіяльність предметом своєї волі і своєї свідомості»⁷. Звичайно, людська свідомість є продуктом людського способу життєдіяльності, суспільної практики і виступає насамперед як *суспільна* свідомість. Окремий індивід засвоює її разом з засвоєнням мови, духовної культури і форм людської життєдіяльності. Проте та обставина, що людська свідомість є суспільним продуктом і «дається» індивідам суспільно, ще до того, як вони вступили у самостійне життя, і отже, не є простим породженням їх індивідуального буття, становить важливий фактор, який зумовлює відносну незалежність свідомості від детермінант індивідуальної життєдіяльності. На цьому заснована здатність людської особистості «відноситись» над своєю життєдіяльністю, протистояти умовам свого індивідуального буття, ставити життєві цілі, які виходять за ці умови і відображують не тільки суще, але й належне, не тільки дійсне, але й можливе, не тільки сучасне, але й майбутнє. Відносна незалежність свідомості від умов індивідуального буття і критична здатність людини протистояти своїм життєвим умовам, «відділяти себе від своєї життєдіяльності», робити її

⁶ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 8, с. 114.

⁷ Маркс К. і Енгельс Ф. З ранніх творів. К., 1973, с. 526.

«предметом своєї волі», дають їй можливість вибору способів своєї індивідуальної життєдіяльності (якщо не в реальному житті, то хоча б у свідомості, у намірах, у життєвих цілях). Тому в своєму індивідуальному бутті людина *відповідальна* за свій спосіб життя. Якби раб формувався тільки на основі умов свого рабського способу життя, він ніколи не був би в змозі протистояти цим умовам, ніколи не піднявся б до боротьби проти свого рабства. У своїх життєвих цілях раб здатний підноситись над умовами свого рабського буття, і «рабський» спосіб життя не обов'язково є способом життя раба.

Отже, діалектика свідомості і буття у способі життя відображається у діалектиці життєвих цілей, суспільних умов і засобів їх реалізації.

Виробничі відносини є базисом способу життя, оскільки саме вони зумовлюють соціальні інтереси і потреби суб'єкта життєдіяльності — суспільства, класів, соціальних груп, а через них — і індивідів. У свою чергу, соціальні потреби й інтереси породжують певні *життєві цілі*, прагнення до реалізації яких і сама реалізація виступають для суб'єкта цілепокладання як зміст і смисл його життя. Ці життєві цілі і є своєрідними принципами організації життя у певний його спосіб.

Наприклад, визначальною рисою буржуазного способу життя є підпорядкування життя приватновласницьким інтересам, де метою життя виступає прагнення до збагачення, до збільшення розміру приватної власності — капіталу, майна, речей. Звідси — егоїзм і своєкорисливість у відносинах з іншими людьми, націоналізм, шовінізм або расизм у відносинах з іншими націями і народностями. Буржуазні приватновласницькі життєві цілі породжують відчуження людини від людини, замикання духовного світу особи у колі інтересів власного благополуччя й обивательської байдужості до всього, що не стосується її особисто. Результатом цього є немінуче зубожіння духовних запитів і громадських інтересів, що стало одним із факторів загального занепаду духовної культури буржуазного суспільства, його моральної деградації.

Буржуазія, як пануючий клас цього суспільства, підпорядкувала своїм життєвим цілям — одержанню максимальних капіталістичних прибутків — не лише суспільне виробництво, а й, за допомогою держави, все суспільне життя. Безжальна експлуатація трудящих мас, найжорстокіша конкурентна боротьба, війни, мілітаризація економіки, колосальні загарбання і поневолення інших народів, шалений націоналізм, шовінізм і расизм, створення могутнього і розгалуженого ідеологічного апарату духовного поневолення експлуатованих класів, розкладання їх класової свідомості — усе це є визначальними рисами і тенденціями розвитку буржуазного способу життя. Метою суспільного виробництва тут є збагачення буржуазії за рахунок нещадної експлуатації трудящих мас. У практичній життєдіяльності окремих буржуазних індивідів загальним принципом є перетворення всякої іншої людини на засіб реалізації своєкорисливих цілей. «Людина людині вовк» — ось суть цього принципу. На противагу цьому суспільна власність на засоби виробництва як основа соціалістичних виробничих відносин породжує принципово інші суспільні потреби й інтереси, а через них — і життєві цілі суспільства, його дружніх класів, соціальних груп і окремих індивідів. Соціалістичні виробничі відносини, як відносини дружби й співробітництва вільних від експлуатації трудящих, забезпечують єдність інтересів усього суспільства з інтересами окремої трудящої особи, суспільного блага — з благополуччям кожного. На цій основі і розвинулися такі риси соціалістичного способу життя, як колективізм

у праці і спілкуванні, згуртованість і дружба соціалістичних націй, інтернаціоналізм і солідарність з трудящими всіх країн, життєдайний радянський патріотизм.

Виражаючи корінні інтереси всіх трудящих, Комуністична партія і Радянська держава ставлять перед суспільством життєві цілі по забезпеченню добробуту і всебічному розвитку кожного його члена. В проекті Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік у статті 20 зазначено: «Відповідно до комуністичного ідеалу: «Вільний розвиток кожного є умова вільного розвитку всіх» Радянська держава ставить собі за мету розширення реальних можливостей для розвитку і застосування громадянами своїх творчих сил, здібностей і обдаровань, для всебічного розвитку особи»⁸. Цим цілям підпорядковане суспільне виробництво, розвиток соціалістичної демократії, виховання і освіти, розвиток науки і культури, тобто практично всі сфери суспільної життєдіяльності. Отже, метою життєдіяльності суспільства тут виступає добробут і розвиток усіх його членів. У цьому визначальна сутнісна характеристика соціалістичного способу життя у його соціальній всезагальності (коли суб'єктом життєдіяльності і цілепокладання виступає все суспільство).

Діалектика розвитку соціалістичного способу життя в розумінні постановки і реалізації його загальних життєвих цілей полягає насамперед у діалектичних суперечностях між цими цілями (забезпечення добробуту і розвитку всіх трудящих) і історично обмеженими засобами їх реалізації. Вже при своєму виникненні соціалізм ставить цілі, притаманні і всій комуністичній формації, але конкретна форма їх реалізації визначається наявними засобами — рівнем розвитку продуктивних сил і зумовленим ними ступенем досконалості встановлюваних соціалістичних виробничих відносин, тобто, беручи загалом, ступенем розвитку суспільного виробництва. Розв'язання суперечності між стратегічними життєвими цілями соціалістичного суспільства й історично обмеженими на перших етапах його розвитку засобами їх реалізації здійснюється через всемірний розвиток суспільного виробництва, що і становить специфічну мету цих етапів. Для забезпечення добробуту і розвитку всіх членів суспільства (трудящих) треба перш за все створити необхідні умови (як внутрішні, так і зовнішні). На цій меті зосереджуються зусилля всіх членів суспільства. І тільки на етапі розвинутого соціалізму всезагальні життєві цілі соціалістичного суспільства дістають адекватні засоби для своєї реалізації. «В СРСР побудовано розвинуте соціалістичне суспільство. На цьому етапі, коли соціалізм розвивається вже на своїй власній основі, все повніше розкриваються творчі сили нового ладу, переваги соціалістичного способу життя, трудящі все ширше користуються плодами великих революційних завоювань.

Це — суспільство, в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи.

Це — суспільство зрілих соціалістичних суспільних відносин, в якому на основі зближення всіх соціальних верств, юридичної і фактичної рівності всіх націй і народностей виникла нова історична спільність людей — радянський народ.

Це — суспільство високої організованості, ідейності і свідомості трудящих — патріотів і інтернаціоналістів.

⁸ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для внесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 10.

Це — суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благополуччя кожного і турбота кожного про благополуччя всіх.

Це — суспільство справжньої демократії, політична система якого забезпечує ефективне управління всіма суспільними справами, дедалі активнішу участь трудящих у державному житті, поєднання реальних прав і свобод людини з громадянською відповідальністю.

Розвинуте соціалістичне суспільство — закономірний етап на шляху до комунізму»⁹.

Але і на етапі розвинутого соціалізму існують свої суперечності, які також пов'язані з історичною обмеженістю наявних засобів реалізації.

В умовах розвинутого соціалізму соціалістичне суспільство ставить перед виробництвом життєву мету всебічного розвитку всіх членів суспільства, формування нової людини. Розвиток суспільного виробництва з цього погляду є засобом реалізації цілей соціалістичного способу життя, але водночас, входячи в соціалістичний спосіб життя (як найважливіша і визначальна сфера суспільної життєдіяльності), виробництво виступає вже не як засіб до життя, а як саме життя, і його розвиток входить в цілі розвитку членів суспільства, трудящих. У даному разі засобом виступає не сам виробничий процес, а створювані ним матеріальні блага. Суперечність тут полягає в тому, що не всі і аж ніяк не всі виробничі процеси і на цьому етапі є діяльністю, яка забезпечує розвиток особи, перетворює її працю на реалізацію її індивідуальних здатностей і обдаровань. Розв'язання цієї суперечності здійснюється через комплексну механізацію і автоматизацію суспільного виробництва, всемірне насичення його творчою працею. Тому в проекті Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік як одне із завдань радянської держави ставиться таке:

«Стаття 21. Держава дбає про поліпшення умов праці, про скорочення, а надалі і повне витіснення важкої ручної праці на основі комплексної механізації і автоматизації виробництва»¹⁰.

Але якщо розвиток суспільного виробництва дедалі більше стає метою всебічного розвитку особи, то його практичні результати — створювані матеріальні блага — виступають переважно як засіб цього розвитку. Для соціалістичного способу життя споживання створюваних виробництвом матеріальних благ — не самоціль, а лише засіб для розвитку особи, і до того ж один з багатьох засобів. Соціалістичне суспільство — суспільство не споживачів, а трудівників. Воно орієнтує своїх членів на загальну суспільно корисну працю як найвищу мету і смисл життя. Ліквідувавши експлуатацію людини людиною, соціалізм сформував у радянських людей нове ставлення до праці. Праця перетворилася на основну сферу суспільного самоутвердження особи, реалізації її здатностей і обдаровань. «Соціалізм докорінно змінив характер праці, вперше проголосив і на практиці реалізував принцип її загальності, перетворив працю у вільну діяльність, головну сферу суспільного самоутвердження особи»¹¹ — відзначив тов. В. В. Щербинський. Громадський престиж особи почав визначатися її працею, особистим внеском у загальну справу, її здібностями і громадською зрілістю. Це перетворило на норму поведінки ставлення до праці як до справи честі, доблесті і теройства.

⁹ Там же, с. 4.

¹⁰ Там же, с. 10.

¹¹ XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербинського на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 року. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

Надзвичайно важливим фактором реалізації і розвитку такого ставлення до праці стало соціалістичне змагання, яке, будучи антиподом хижацької конкуренції приватних власників, виникло як суспільна форма самоутвердження особи в колективній праці на благо всього суспільства. Становлячи форму і засіб суспільно престижної реалізації індивідуальних здібностей і обдаровань, громадянських почуттів і моральних сил особи в колективі і через колектив, соціалістичне змагання увійшло в плоть і кров соціалістичного способу життя, стало однією з найважливіших форм життєдіяльності радянської людини. Разом з тим соціалістичне змагання є могутнім засобом комуністичного виховання трудящих, який забезпечує безпосередню єдність і злиття ідейно-політичного виховання з трудовим. Це особливо яскраво виявляється у такій його вищій формі, як рух за комуністичне ставлення до праці. Дальше піднесення соціалістичного змагання, охоплення ним усіх сфер трудової діяльності радянських людей — важливий фактор розвитку соціалістичного способу життя.

У вихованні комуністичного ставлення до праці велика роль належить дальшому вдосконаленню соціалістичних форм розподілу. Соціалістичний принцип розподілу за працею є одним із найбільших завоювань соціалізму. Але й тут наявна діалектика цілей і засобів. Як економічна категорія праця в умовах соціалізму відповідно до принципу соціалістичного розподілу: «Від кожного — за здібностями, кожному — за працею» є засобом до життя, а не безпосередньою життєвою метою (останнє передбачає перетворення праці на найпершу життєву потребу). Але у системі соціалістичних форм життєдіяльності праця вже від самого початку є не тільки засобом до життя, а однією з визначальних цілей життя. Свідчення цього — ентузіазм трудящих має уже в роки перших п'ятирічок. Розв'язання суперечності між соціалістичним принципом розподілу за працею, що впливає з превалювання в життєдіяльності трудящих погляду на працю як на засіб життя (тобто матеріального інтересу до праці), і життєвими цілями, які утверджують працю як основну сферу розвитку особи, здійснюється через перетворення праці із засобу до життя на найпершу життєву потребу. І це — головна, визначальна тенденція розвитку соціалістичного способу життя. Вона передбачає масове переміщення життєвих цілей особи із сфери безпосереднього споживання у сферу продуктивної діяльності, праці, громадської і політичної активності, задоволення культурних запитів.

Звичайно, цей процес принципової переорієнтації життєвих цілей мільйонів людей складний і суперечливий. Поряд із створенням необхідних матеріальних умов він вимагає постійного і високого розвитку духовної культури особи, її громадянських почуттів, комуністичної свідомості. «Ми добилися чимало в поліпшенні матеріального добробуту радянського народу, — відзначав на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев. — Ми будемо й далі послідовно розв'язувати це завдання. Необхідно, однак, щоб зростання матеріальних можливостей постійно супроводилося підвищенням ідейно-морального і культурного рівня людей. Інакше ми можемо мати рецидиви міщанської, дрібнобуржуазної психології. Цього не можна випускати з уваги»¹².

Успішне виконання завдань десятої п'ятирічки у справі підвищення рівня життя народу істотно наблизить час, коли соціалістичне суспільне виробництво забезпечить повний достаток матеріальних і духовних благ. Створення цього достатку є необхідною умовою переходу до комуністичного розподілу за потребами («Від кожного — за здібностями»

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 87.

ми, кожному — за потребами»). Однак його не можна розуміти як розподіл насамперед предметів опоживання. Потреби в них в певному відношенні випереджають можливості виробництва, стимулюючи його розвиток.

Характеризуючи сутність розподілу, К. Маркс писав: «...Перш, ніж розподіл є розподіл продуктів, він є: 1) розподіл знарядь виробництва і 2) — що являє собою дальше визначення того самого відношення — розподіл членів суспільства по різних родах виробництва (підпорядкування індивидуумів певним виробничим відносинам). Розподіл продуктів є, очевидно, лише результат цього розподілу, що включений у самий процес виробництва і що визначає організацію виробництва»¹³. Відповідно до цього комуністичний принцип розподілу потрібно розглядати передусім як принцип розподілу діяльності, праці.

Здійснення цього принципу вимагає якісних змін у структурі потреб, перетворення праці на найпершу потребу і створення системи її суспільного розподілу відповідно до розвинених індивідуальних здібностей і обдаровань. Створення достатку матеріальних благ означає звільнення людини від повсякденних турбот про забезпечення матеріальних умов свого життя. Завдяки цьому вона здобуде можливість повністю розкрити себе у праці, громадській і культурній діяльності, задовольнити свої духовні запити. Одержання матеріальних благ і використання їх тут відступлять на задній план життєвих цілей особи, хоча для суспільства загалом усе зростаюче виробництво їх залишиться одним з найважливіших завдань.

Поряд з діалектикою життєвих цілей, суспільних умов і засобів їх реалізації винятково важливе значення для розуміння сутності способу життя і закономірностей його розвитку має властива йому *діалектика всезагального, особливого і одиничного*.

Як відомо, суб'єктом, носієм способу життя є: 1) суспільство загалом, 2) його окремі класи, соціальні групи і верстви, 3) індивіди. Життєдіяльність цих різних соціальних суб'єктів перебуває в діалектичній єдності, яка і відображається діалектикою всезагального, особливого і одиничного (але аж ніяк не зводиться до неї).

Люди живуть у суспільстві, є суспільними істотами, тому навіть їхнє «особисте» життя за своєю природою є суспільним — визначається суспільними умовами, нормами і принципами, що прийняті в даному суспільстві або формуються в ньому. Отже — який спосіб життя суспільства, такий і спосіб життя індивідів цього суспільства. Але в класовому суспільстві індивіди належать до певних класів (соціальних груп), спосіб життя яких врешті-решт і визначає спосіб життя належних до них індивідів. Діалектика тут полягає в тому, що всезагальне визначає одиничне опосередковано, через особливе (класові і соціальні відмінності всередині суспільства). Але як одиничне не зводиться до всезагального, так воно не зводиться і до особливого. Спосіб життя індивіда залежить не тільки від умов його класового буття, а й від інших суспільних факторів його особистого життя, зокрема від ступеня зрілості його класової свідомості або, навпаки, від сприйняття і перетворення у свій спосіб життя норм і принципів способу життя інших класів.

У класовому суспільстві спосіб життя виражає умови життя різних класів, їхній світогляд і ціннісні установки. Способи життя пануючих класів і трудящих мас завжди докорінно відрізнялись один від одного, хоча в кожному з них своєрідно виражались і загальні

¹³ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 12, с. 679—680.

умови життя рабовласницького, феодального і буржуазного суспільства. «Оскільки мільйони сімей,— писав К. Маркс,— живуть в економічних умовах, що відрізняють і вороже протиставляють їх спосіб життя, інтереси і освіту опосередковані життя, інтересам і освіті інших класів, — вони становлять клас»¹⁴.

Тому, коли йдеться, наприклад, про буржуазний спосіб життя, потрібно мати на увазі, що його характерні риси належать не до способу життя пролетаріату, а до способу життя буржуазії і тих верств суспільства і індивідів, які сприймають останній як норму свого власного життя.

Матеріальні умови життя пролетаріату як класу, його соціально-класове становище породжують інший, пролетарський спосіб життя, заснований на колективізмі, відносинах класової солідарності і пролетарського інтернаціоналізму. Однак окремі верстви пролетаріату під тиском панівної буржуазної ідеології і загальних умов життя в капіталістичному суспільстві можуть тією чи тією мірою заражатися буржуазно-міщанською психологією, сприймати норми і принципи буржуазного способу життя. Ці верстви і є соціальним ґрунтом опортуністичних реформістських течій і різних форм дрібнобуржуазного і буржуазного псевдосоціалізму, таких поширених у сучасних капіталістичних країнах. Тому боротьба комуністичних партій проти опортунізму і ревізійонізму в лавах робітничого класу включає в себе як одне з важливих завдань всебічне викриття експлуататорської класової суті буржуазного способу життя, чітке і рішуче протиставлення йому норм і принципів революційно-пролетарського і соціалістичного способу життя. Історична альтернатива: буржуазний чи соціалістичний спосіб життя — є одним із головних епіцентрів ідеологічної боротьби не лише в світовому масштабі у протиставленні двох світових систем: соціалізму і капіталізму,— а й в самих капіталістичних країнах, в поляризації їх класових сил.

Об'єктивною тенденцією розвитку буржуазного способу життя є неухильне звуження його соціально-класової бази, антагоністичне зіткнення з ним норм і принципів життєдіяльності все більш широких трудящих мас, насамперед пролетаріату, прогресуюче насичення його реакційними елементами конформізму, класового егоїзму, націоналізму і шовінізму.

На противагу цьому, об'єктивною тенденцією розвитку соціалістичного способу життя є неухильне розширення його соціально-класової бази, перетворення пролетарсько-класового (особливе) у всенародне (загальне) і всенародного (загального) в норму життєдіяльності всіх суспільних верств (особливе), кожного їх представника (одиничне). В свою чергу, нові прогресивні форми життєдіяльності, виникаючи спочатку як почин окремих осіб чи колективів, з одиничного переходячи в особливе і охоплюючи все більші верстви трудящих, перетворюються у всезагальне, в норму життєдіяльності всіх. Так було, наприклад, з соціалістичним змаганням взагалі і з його різними формами, з виникненням нових радянських обрядів тощо.

Історичною особливістю соціалістичного способу життя і однією з його величезних переваг є неухильне наростання в ньому елементів нового, вищого, прогресивнішого і переборення, подолання елементів старого, віджилого — і не в плані подолання пережитків минулого, а заміни форм життєдіяльності, що вже вичерпали себе, новими, більш прогресивними формами.

¹⁴ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 8, с. 196.

Характеризуючи особливості розвитку соціалістичного способу життя, тов. В. В. Щербицький у доповіді на конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» зазначав: «Закономірним у розвитку способу життя радянських людей є прискорення нагромадження в ньому прогресивних рис, які, набуваючи сталого характеру, стають домінуючими і внаслідок цього з наростаючою активністю витісняють елементи, невластиві соціалістичним формам життєдіяльності.

Звідси випливають, принаймні, два принципових моменти:

перший — маючи власну і притому таку, що постійно розширюється і зміцнюється, соціальну базу, соціалістичний спосіб життя розвивається і вдосконалюється дедалі динамічніше;

другий — у соціалістичному способі життя, яким ми його бачимо сьогодні, йде процес закріплення і примноження комуністичних рис, що справляють дедалі більший вплив на характер і зміст життєдіяльності людей»¹⁵.

Наростання і закріплення комуністичних рис в соціалістичному способі життя з погляду діалектики одиничного, особливого і загального йде не лише від одиничного і особливого до загального, а й навпаки — від загального до особливого і одиничного: Це пов'язано з тим, що *особливий* клас соціалістичного суспільства, робітничий клас і його марксистсько-ленінська партія, виражаючи суспільно-політичний зміст корінних інтересів всіх трудящих, набувають форми всезагального (всенародного) начала у змінах, вдосконаленні соціалістичного способу життя. КПРС як керівна, організуюча і цілеспрямовуюча сила соціалістичного суспільства, спираючись на знання законів суспільного розвитку, на марксистсько-ленінську теорію будівництва комунізму, всіма необхідними засобами забезпечує, по-перше, створення умов для дальшого розвитку соціалістичного способу життя; по-друге, для утвердження в ньому все більш прогресивних форм життєдіяльності в їх русі до безпосередньо комуністичних; по-третє, через свою величезну ідейно-виховну роботу забезпечує усталення норм і принципів життєдіяльності, відповідних комуністичним ідеалам, в свідомості всіх трудящих.

Насамперед, партія своєю соціально-економічною політикою цілеспрямовує і прискорює об'єктивні процеси, що оприяють перетворенню нижчих форм соціалістичної життєдіяльності у вищі. Цими процесами є: поступове подолання істотних відмінностей в характері та умовах розумової і фізичної праці, вирівнювання соціально-культурних і побутових умов життя в місті і на селі, стирання соціально-класових відмінностей і формування соціальної однорідності суспільства, дальше зближення соціалістичних націй та інтернаціоналізація суспільного життя на основі розвитку радянського народу як нової історичної спільності, вдосконалення політичної організації суспільства і розвиток соціалістичної демократії, формування нової людини і всебічний розвиток особи. Визначальними серед них є зміна соціально-класової структури суспільства, формування його соціальної однорідності, що відбувається на основі поступового злиття двох форм соціалістичної власності в єдину загальнонародну власність.

Стирання соціально-класових відмінностей включає в себе процес дальшого розвитку вищих форм соціалістичного колективізму, носієм

¹⁵ XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 р. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

яких є робітничий клас. Провідна роль робітничого класу в комуністичному будівництві дістає свій вияв, таким чином, і в розвитку соціалістичного способу життя. І це стосується не тільки вдосконалення соціалістичного колективізму, а й усіх інших граней соціалістичного способу життя, насамперед — соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів, радянського патріотизму.

Формування соціальної однорідності суспільства з визначальним впливом на цей процес робітничого класу є соціально-політичною основою дальшого зближення соціалістичних націй і посилення процесу інтернаціоналізації соціалістичного способу життя. Ця інтернаціоналізація включає в себе збагачення способу життя всіх радянських людей найвищими досягненнями соціалістичних національних культур при благотворному впливі національної культури великого російського народу. Тут ми маємо справу з глибокою діалектикою загального і окремого, коли окреме перетворюється в загальне, а останнє проникає в зміст окремого і веде до удосконалення його форми.

Керуючи об'єктивними процесами удосконалення соціалістичних форм життєдіяльності, партія одночасно всією своєю багатогранною ідейно-виховною роботою забезпечує постійне зростання духовного змісту соціалістичного способу життя, його все більше насичення високими комуністичними ідеалами.

В цій винятково важливій справі величезне значення мають рішення XXV з'їзду КПРС, зокрема його настанови про «комплексний підхід до постановки всієї справи виховання, тобто забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих»¹⁶.

Ідейно-політичне виховання тоді ефективно, коли воно спирається на трудову і громадсько-політичну активність трудящих і безпосередньо служить справі підвищення цієї активності. Разом з тим і норми комуністичної моралі перетворюються на внутрішні переконання, коли вони спираються на практичні справи і слово не розходиться з ділом, коли гарантом комуністичного ставлення до праці виступає висока трудова активність, коли патріотична свідомість виражається в патріотичних ділах, а інтернаціоналізм — у рішучій боротьбі проти національної обмеженості і націоналістичних передсудів. Це — виховання в практиці суспільного життя і через практику цього життя. Соціалістична свідомість, висока трудова і політична активність, масові патріотичні діла, дружба народів, інтернаціональне єднання трудящих, наявні в самій практиці життя, є рисами соціалістичного способу життя. Завдання полягає в тому, щоб, спираючись на них, розвивати соціалістичну свідомість, підвищувати її ідейно-політичний рівень, збагачувати новим досвідом, перетворюючи високі комуністичні ідеали на принципи і норми практичного життя широких трудящих мас.

Отже, і тут розвиток соціалістичного способу життя пов'язаний, з одного боку, з розвитком суспільного буття, а з другого — з розвитком свідомості, з завданнями комуністичного виховання. Причому, в плані розвитку соціалістичного способу життя всі завдання комуністичного виховання постають у повному світлі, в безпосередньому зв'язку виховання комуністичної свідомості і відповідного їй способу життя, виховання в самій практиці суспільного життя, через трудову і громадсько-політичну активність.

Комплексний підхід у комуністичному вихованні найбільш адекватно відповідає діалектиці суспільної свідомості і суспільного буття,

¹⁶ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 83.

разом з тим він забезпечує діалектичне перетворення загального і особливого в одиничне: норм і принципів соціалістичного способу життя в його найвищих прогресивних формах — в норми і принципи способу життя кожної людини.

Ми розглянули лише деякі аспекти діалектики розвитку соціалістичного способу життя, не претендуючи на всебічність висвітлення цієї теми. Але й розглянуте дає достатні підстави для висновку: введення до програмних завдань комуністичного будівництва розвитку соціалістичного способу життя є важливим збагаченням всієї теорії марксизму-ленінізму і, насамперед, діалектики розвитку комуністичної суспільно-економічної формації.

* * *

В проекте Конституции СССР с исчерпывающей полнотой сформулированы, развиты и закреплены сущностные характеристики реального социализма и социалистического образа жизни.

Вопросы совершенствования социалистического образа жизни требуют обстоятельного философского осмысления этой широкой комплексной проблемы. В нашей философской литературе существуют определенные расхождения в понимании того, что принадлежит к образу жизни непосредственно, а что — опосредовано. Некоторые исследователи включают в образ жизни, вместе с формами жизнедеятельности, и детерминирующие их условия общественной жизни, другие — настаивают на неправомочности такого включения. Преодоление этих расхождений может быть осуществлено путем раскрытия диалектики условий жизнедеятельности и процесса жизнедеятельности людей.

Условия непосредственно входят в образ жизни либо как его средства, либо как формы, в которых осуществляется жизнедеятельность людей. Но в этом случае они перестают быть условиями жизни и предстают как сама жизнь. Человеческая жизнедеятельность, реализуясь в своих результатах, сама создает свои условия, но — это условия для новой жизнедеятельности. Следовательно, дискуссия о том, входят или не входят условия материальной и духовной жизни общества в образ жизни, вне диалектического рассмотрения явлений, процессов и результатов жизнедеятельности теряет смысл.

Условия материальной и духовной жизни социалистического общества, являясь средствами и формами этой жизни, развиваются непосредственно в самом процессе жизнедеятельности общества. Строительство материально-технической базы коммунизма, совершенствование социалистических общественных отношений, формирование коммунистического мировоззрения трудящихся — это и развитие условий материальной и духовной жизни социалистического общества, и сама эта жизнь. Иными словами, решение задач коммунистического строительства и сами эти задачи — это не только условия развития социалистического образа жизни, а и его внутреннее содержание. Относительно всех перечисленных задач коммунистического строительства развитие социалистического образа жизни предстает как совокупный результат, интегративная целостность. Именно поэтому образу жизни свойственны особенности развития, отличные от закономерностей развития тех общественных явлений, которые составляют его условия. Для осмысления этих внутренних закономерностей образа жизни необходимо раскрыть диалектику материальных и духовных факторов жизнедеятельности людей, диалектику бытия и сознания, в частности диалектику жизненных целей, общественных условий и средств их реализации, а также раскрыть диалектику общего, особенного и единичного в образе жизни.

В статье на конкретном материале рассмотрены эти стороны диалектики социалистического образа жизни.

Радянська культура і прогресивні традиції світової культури

Радянська культура — визначне завоювання Великої Жовтневої соціалістичної революції — є яскравим втіленням найістотніших особливостей соціалістичного суспільства, його переконливих переваг перед капіталізмом. В ній дістав своє вираження реальний гуманізм нового світу, її духовні цінності створюються для народних мас, служать їм, збагачують і всебічно розвивають їх. Саме існування радянської культури є доказом того, на що здатний народ, звільнений від будь-яких форм економічного, політичного і духовного пригнічення, народ, який має усі можливості для застосування своїх творчих сил і здібностей, для виявлення в найрізноманітніших сферах суспільної діяльності своїх талантів, яких у ньому, як писав В. І. Ленін, «непочате джерело і які капіталізм м'яв, давив, душив тисячами і мільйонами»¹.

Заснована на принципах пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму радянська культура творчо засвоює всі кращі, прогресивні традиції світової культури і впливає на її розвиток, збагачує її новими ідеями і духовними цінностями.

Шістдесят років існування радянської культури — історично короткий період, але його виявилось досить, щоб показати всьому світові, які величезні можливості створює соціалістичний лад для духовного прогресу суспільства, для гармонійного розвитку людини, для розвитку освіти, мистецтва, літератури, науки, покликаних служити не «вершнім десяти тисячам», а найширшим народним масам^{1а}.

Радянська держава, як зазначається в проекті Конституції СРСР, «дбає про охорону і примноження духовних цінностей суспільства, широко їх використання для підвищення культурного рівня радянських людей».

В СРСР всемірно заохочується розвиток професіонального мистецтва і народної художньої творчості»².

Соціалістична культура, яка спирається на духовні надбання всіх попередніх суспільно-економічних формацій, є новим, історично вищим типом культури. Однак не лише ступінь зрілості і обсяг засвоєної нею спадщини робить соціалістичну культуру новим типом культури. Головне полягає в якісно новому ідейному змісті її, характері соціальних функцій, в природі її духовних цінностей, які відображають суть нового, соціалістичного способу виробництва, нових суспільних відносин, особливості соціалістичної демократії і наукової, марксистсько-ленінської ідеології.

Елементи соціалістичної культури зароджувались ще в капіталістичному суспільстві, як органічний продукт революційної боротьби

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 189.

^{1а} Ось лише один красномовний факт. За роки, що пройшли після Жовтня, тираж книг, що видаються в УРСР, зріс в 153 рази. (Див.: «Правда», 1977, 24 мая).

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 11.

трудящих мас за своє визволення. Поява пролетаріату, розгортання робітничого руху, гострі класові битви стали умовою виникнення наукової пролетарської ідеології і пролетарського мистецтва. «Інтернаціонал» Ежена Потье та інші зразки революційної поезії народжуються в горнилі класових битв. Твори М. Горького, М. О. Касаткіна і багатьох інших митців, які пов'язали себе з пролетаріатом ще до соціалістичної революції, стали його ідейним зняряддям в революційній боротьбі. Але лише після Жовтневої соціалістичної революції остаточно сформувався той тип культури, який відповідав новому, соціалістичному суспільству.

Марксизм-ленінізм розглядає розвиток духовної культури як діалектичний процес, всі ступені якого внутрішньо пов'язані між собою і підпорядковані об'єктивній логіці розгортання суспільних закономірностей. У світлі цього культура соціалізму виникає як необхідний етап прогресивного розвитку культури людства, який неминуче приходить на зміну буржуазній культурі.

В перші роки існування Радянської влади були спроби створити цілком нову, «чисту» пролетарську культуру. В. І. Ленін і Комуністична партія довели безплідність цієї ідеї. В. І. Ленін показав, що соціалістична культура не «вискочила невідомо звідки»³, вона ґрунтується на основі засвоєння всього кращого, що виробило людство. В. І. Ленін переконливо обґрунтував величезну роль культурного надбання, визначив критерії відбору того, що потрібно соціалізму з культури минулого, а від чого він відмовляється.

Нове, соціалістичне суспільство творчо засвоює все найкраще з культури попередніх формацій. Відома думка В. І. Леніна про те, що «комуністом стати можна тільки тоді, коли збагатиш свою пам'ять знанням усіх тих багатств, які виробило людство»⁴, гранично чітко розкриває суть марксистсько-ленінського ставлення до культурної спадщини.

Однак, і це неодноразово підкреслював В. І. Ленін, використання спадщини — процес творчий. Він потребує, по-перше, засвоєння кращого, прогресивного, всього того, що оприятиме розвитку і збагаченню соціалістичної культури; по-друге, — не механічного перенесення культурних цінностей минулого з одних умов в інші, а їх використання для створення таких цінностей, які б відповідали інтересам і уподобанням нових поколінь; по-третє, підпорядкування культурних цінностей минулого новим завданням, включення їх у нову функціональну систему, створену умовами соціалізму. Суть культурної місії робітничого класу В. І. Ленін убачав у тому, щоб «перетворити всю суму нагромадженого капіталізмом багатющого, історично неминуче-необхідного для нас запасу культури і знань і техніки, — перетворити все це із зняряддя капіталізму в зняряддя соціалізму»⁵.

Ленінська теорія культури, розроблена ним програма здійснення культурної революції були покладені в основу політики Комуністичної партії в галузі розвитку культури. Кращі традиції світової культури, шедеври літератури і мистецтва різних народів, досягнення науки стали вихідним матеріалом для будівництва нової соціалістичної культури. Здійснюючи це, Комуністична партія і Радянська держава дбали не про звичайне продовження існуючих прогресивних культурних традицій, а про розвиток «результатів існуючої культури з точки зору світогляду марксизму...»⁶.

³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 290.

⁴ Там же, с. 291.

⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 36, с. 359—360.

⁶ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 442.

Бо саме так і тільки так можна було створити якісно нову, справді демократичну культуру, здатну служити інтересам всіх трудящих, тільки так можна було здійснити «величезне підвищення культури»⁷.

За роки Радянської влади і була створена культура, всі істотні риси якої дають повні підстави називати її якісно новим ступенем у культурному розвитку людства.

Породжена суспільними відносинами соціалізму, вона своїм ідейним змістом, духовними цінностями, закономірностями і факторами розвитку, всім своїм демократичним характером відображає найістотніші особливості нового світу, в умовах якого склалася.

Найголовнішою рисою радянської культури є комуністична ідейність, здатність бути духовним виразником найглибших інтересів, потреб і смаків трудящих, органічний зв'язок з політикою КПРС, послідовний демократизм. Ідейним ядром радянської культури є марксизм-ленінізм. Характерними ознаками нашої культури є притаманні їй доступність найширшим народним масам, пролетарський інтернаціоналізм і глибока повага до прогресивних здобутків культури народів усього світу.

Історичним досягненням соціалізму є розквіт національних культур народів СРСР, визнаний сьогодні всім людством. Цього було досягнуто на ґрунті здійснення повної рівноправності народів, вирівнювання їх культурного розвитку в умовах соціалізму. Взаємозбагачення і взаємозближення культур народів СРСР стало об'єктивним процесом прогресивного розвитку всієї радянської культури.

Саме ці якісні риси радянської культури визначають її перетворюючу роль, її величезний інтернаціональний вплив. Радянська культура збагачує світову культуру насамперед ідеями наукового комунізму.

Велика Жовтнева соціалістична революція, відкривши новий шлях прогресивного розвитку людства, поклала початок розвитку культури, заснованої на принципах свободи людини, рівності і дружби народів, миру і вільної праці. У наш час ця культура уже стала здобутком не однієї країни, а ряду держав, що входять до соціалістичної співдружності націй, колискою і ґрунтом нових традицій в культурі світу — традицій соціалістичної культури, що революціонізують весь світ. Культурний досвід реального соціалізму є сьогодні інтернаціональним надбанням.

Прогресивні діячі зарубіжної культури — Ромен Роллан, Дієго Рівера, Анрі Барбюс, Бернард Шоу, Теодор Драйзер, Фернан Леже та інші — ще в 20—30-і роки бачили в радянській культурі, що швидко розвивалася, те втілення ідейних інтересів трудящих, яке вказує шлях для прогресивної культури всього світу. Тому вони з таким інтересом спостерігали за становленням радянської культури, гаряче підтримували її. Після другої світової війни глибоку духовну єдність з радянською культурою виявляли видатні діячі, вчені, поети, художники: Жоліо Кюрі, Давид Сікейрос, Назим Хікмет, Ренато Гуттузо, Джон Бернал, Пабло Неруда та ін. Всі вони щирі друзі Радянської країни, пропагандисти досягнень нашої культури за рубежем. Радянська культура, заснована на ідеології дружби народів і пролетарського інтернаціоналізму, величезною мірою підживляла існування світової колоніальної системи, сприяла подоланню націоналістичної і расистської ідеології в буржуазному світі. Вона стала зразком для всіх тих, хто бореться за розвиток національної культури, яку душить світовий імперіалізм.

Таке саме значення має і народність нашої культури. Передача до рук народу всіх культурних надбань і цінностей, створення величезної

кількості театрів, клубів, палаців культури, вся культурна політика КПРС — захоплюючий приклад для борців за розвиток культури народу в країнах, що стали на шлях соціального і національного визволення.

Величезна притягальна сила радянської культури, як культури справді народної, полягає ще і в тому, що вона є наслідком діяльності народних мас і творчої інтелігенції, більшість представників якої є вихідцями із середовища трудящих. Соціалізм вперше в історії створив умови для того, щоб творці матеріальних благ стали також творцями духовних благ. А це означало величезне зрушення по шляху здійснення принципу комунізму — забезпечення гармонійного розвитку особи.

Переконливим свідченням народного характеру радянської культури є розквіт художньої самодіяльності в СРСР. У нашій країні функціонує понад 800 тисяч гуртків і колективів художньої самодіяльності, в яких бере участь 15 мільйонів чоловік. Лише в 1975 році вони дали понад 3 мільйони концертів.

Розквіт народної самодіяльності відбувається також і в галузі науки і техніки, в сфері управління суспільством. Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів об'єднує понад 8 мільйонів чоловік. Багато трудящих працюють як депутати Рад, а також у виборних органах народного контролю. Все це — незаперечне свідчення живої творчості мільйонів, підтвердження відомого ленінського висновку про те, що «ніде народні маси не зацікавлені так справжньою культурою, як у нас; ніде питання цієї культури не ставляться так глибоко і так послідовно, як у нас...»⁸. Глибокий демократизм радянської культури є прямим наслідком демократизму всього радянського ладу, соціалістичного способу життя, всебічного забезпечення реальних прав кожної людини на працю, творчість, відпочинок.

Яскравим свідченням цього є проект нової Конституції СРСР. «Головний напрям того нового, що містить проект, — підкреслював Л. І. Брежнев в доповіді «Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік» на Пленумі ЦК КПРС 24 травня 1977 року, — це розширення і поглиблення соціалістичної демократії»⁹.

Характеризуючи роль нашої демократії в становленні соціалістичного способу життя, В. В. Щербицький у доповіді «XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини» говорив: «Сягаючи своїм корінням у товщу народного життя, пронизуючи його економічну, політичну і духовну сферу, соціалістична демократія створює умови для всебічного розвитку трудящих, народження найбільш прогресивних форм людського співжиття»¹⁰.

Блискучі досягнення радянської культури і масовий розквіт народних талантів в СРСР розвіяли в прах вигадки буржуазних ідеологів про начебто «нездатність» трудящих до самостійної творчої діяльності, про їх одвічну приреченість на некваліфіковану фізичну працю. Успіхи радянського народу в галузі духовної культури стали тим надихаючим

⁸ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 45, с. 347.

⁹ Брежнев Л. І. Про проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Доповідь на Пленумі Центрального Комітету КПРС 24 травня 1977 року. К., 1977, с. 8.

¹⁰ XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 року. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

зразком, що дедалі більше активізує діяльність колись пригнічених народів Африки, Азії і Південної Америки, яким колонізатори століттями вбивали ідею про їх нездатність мати самостійну, незалежну від європейської, культуру, про їх неспроможність в галузі творення науки, мистецтва, літератури, організації державного ладу, освіти та ін.

Широкого міжнародного значення набув досвід наукового управління розвитком культури в радянському суспільстві. Необхідність наукового управління культурними процесами зумовлюється ускладненням структури духовної культури і глибоким впливом на неї науково-технічної революції. Науково-технічна революція, особливо засоби масової інформації та пропаганди, викликають радикальні зміни в культурі. В капіталістичному світі в умовах стихійного розвитку культури, ці зміни часто мають негативний характер. Досить вказати на ту низькопробну продукцію культурного бізнесу, що заповонила канали масових комунікацій в буржуазних країнах.

Радянське суспільство, планомерно спрямовуючи культурний розвиток, використовує досягнення НТР для пропаганди високих зразків як класичної, так і сучасної культури. Серед багатьох критеріїв визначення прогресивності тієї чи іншої культури важливим є критерій її гуманізму, що передбачає відповідь на питання, яку міру свободи людини, ступінь її розвитку як особистості відображає і забезпечує культура. Саме соціалізм, як суспільство реального гуманізму, визволяє людину від усіх форм пригнічення, гарантує їй право на працю, вільну творчість і щастя. Процес будівництва соціалізму і соціалістичної культури увінчався формуванням людини нового типу, яка «поєднує в собі ідейну переконаність і величезну життєву енергію, постійне прагнення до висот знання і культури, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги»¹¹. Ці благородні риси радянських людей на повну силу виявились у другій світовій війні, коли радянський народ ціною величезних жертв врятував світову цивілізацію, внісши головний вклад в розгром фашизму, в самовідданій боротьбі за мир у всьому світі, у постійній підтримці народів, які борються за своє визволення. Неухильне дотримання принципів пролетарського інтернаціоналізму, безкорислива допомога країнам, що визволились від соціального і національного гноблення, у розвитку їх економіки, культури і науки здобули радянському народові величезну повагу і вдячність всіх народів світу. Сьогодні культура радянського народу виступає важливим чинником процесу розрядки, становлення нового типу відносин між народами світу.

Соціалістична культура — єдина за своїм змістом, функціями, соціальною роллю і класовою належністю, що є також одним із джерел її міжнародного авторитету і революціонізуючого впливу на соціальний прогрес. Особливо яскраво це виявляється на прикладі радянського мистецтва — носія прогресивних ідеалів, благородних почуттів, сповненого віри у високе призначення людини, проїнятого ідеями дружби народів, мистецтва, що виступає постійним борцем за мир. Як і б сторони людського буття чи людських взаємин не висвітлювали радянські митці, вони завжди обстоюють високі ідеї гуманізму. Все це здобуло радянському мистецтву велику світову популярність.

Ще задовго до революції В. І. Ленін передбачив народження нової літератури, рушійною силою розвитку якої буде не дух наживи і корисливості, а любов до народу, прагнення служити масам. Таким і

¹¹ Постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції». К., 1977, с. 12.

стало мистецтво соціалістичного реалізму. В цьому докорінна відмінність його від буржуазного мистецтва, яке бізнес штовхає на служіння найнижчим інстинктам і ганебним почуттям. Так звана масова культура розвинутих буржуазних країн несе широким потоком сповнені ненависті до людини твори мистецтва, в яких пропагується порнографія і споживацька психологія. Саме таке мистецтво за допомогою засобів масової комунікації і нав'язується трудящим буржуазного світу. Особливу надію в поширенні продукції буржуазної «індустрії розваг» бізнесмени від культури покладають на країни, що розвиваються і які ще не мають достатньої кількості видавництв, кіностудій, радіостанцій. «Масова культура» Заходу набуває тут особливо агресивного характеру. Голівудські вестерни, як випробуваний засіб духовного дурману, заповоняють кінотеатри буржуазних країн. Одна з провідних американських телекомпаній Сі—Бі—Ей поширює свої матеріали більше ніж у ста країнах.

США та інші розвинуті капіталістичні країни нав'язують свою культуру малим народам, придушуючи розвиток національної кінематографії або літератури. Буржуазні теоретики навіть вигадали концепцію «акультурації», що обгрунтовує поширення (а на ділі — насильне нав'язування) культури буржуазного Заходу серед так званих, згідно з термінологією колонізаторів, «примітивних» народів.

Під виглядом «акультурації» імперіалістична буржуазія намагається придушити національну культуру країн, що розвиваються, замінивши її цінностями європейської буржуазної культури. Однак «культурний імперіалізм» натрапляє на все зростаючий опір прогресивних сил народів, що розвиваються. Один із культурних діячів Африки, редактор журналу «Презанс афрікен» Льюн Діон з цього приводу писав: «Лідери західного культурного світу категорично заявляли, що досвід всезагального уже здобутий і вичерпаний Заходом, що негритянському світові тому нічого не залишається, як покірливо увійти в культурний потік Заходу, і говорити про інші культури, відмінні від західної, не лише несерйозно, але й небезпечно... Захід забув, що всезагальне — це мета і що універсальна культура може бути створена тільки зусиллями і генієм всіх народів»¹².

Протиборство двох культур (передової — соціалістичної культури і реакційної — буржуазної), яке сьогодні охопило весь світ, є особливо гострим у тих країнах, що стали на шлях некапіталістичного розвитку. Долаючи труднощі, породжені гіркою спадщиною багаторічного панування колонізаторів, народи цих країн все уважніше придивляються до того політичного і культурного досвіду, який нагромадив Радянський Союз у ході будівництва соціалізму і здійснення культурної революції.

Професор Вашингтонського університету історик Е. Уїлбер у книжці «Радянська модель і країни, що розвиваються» визнає, що СРСР робить величезний вплив на країни, що визволилися від колоніалізму: «...радянська модель містить низку корисних уроків для країн, що розвиваються, а результати радянської моделі дивовижні»¹³.

Вплив радянської культури на традиції світової культури надзвичайно багатогранний. Ми вже відзначали вплив комуністичної ідеології і всього досвіду будівництва нового суспільства, який В. І. Ленін називав «політичною культурою»¹⁴. Всесвітньовизнаним є досягнення радян-

¹² Цит. за кн.: Ерасов Б. С. Тропическая Африка: идеология и проблемы культуры. М., 1971, с. 72—73.

¹³ Wilber Ch. K. The Soviet Model and Underdeveloped Countries, The University of North Caroline press., 1969, p. 221.

¹⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 384.

ської науки в галузі завоювання космосу, в мирному використанні атомної енергії та ін.

Ще до другої світової війни твори М. Горького, В. Маяковського, М. Шолохова, С. Ейзенштейна, О. Довженка в буржуазних країнах відігравали роль того спонукального начала, яке сприяло зародженню літератури і кіно соціалістичного реалізму. Навіть у тих випадках, коли зарубіжні митці, для яких згадані радянські майстри культури були взірцем, не підносились до рівня глибокого усвідомлення комуністичних ідеалів, уже їх перехід на позиції реалізму в мистецтві, прогресивна орієнтація в галузі ідеології становили позитивне явище у розвитку культури цих країн.

Звичайно, сказане стосується не лише художньої літератури і кіномистецтва. Світову славу нині має радянська балетна школа. Навчатись високого мистецтва балету приїжджають в Москву, Ленінград, Київ артисти з багатьох країн. Захоплення і любов у людей всіх континентів викликає музика радянських композиторів, сповнена життєстверджуючих і світлих емоцій. Твори Прокоф'єва, Шостаковича, Хачатуряна міцно увійшли в репертуар провідних симфонічних оркестрів світу.

Але на шляху поширення радянської культури реакційні кола капіталістичних країн споруджують штучні бар'єри. Кажучи про культурний обмін на словах, вони на ділі гальмують цей обмін: чинять перешкоди для демонстрації радянських фільмів, перекладають і видають мізерну кількість радянської художньої літератури. У зв'язку з цим народний артист СРСР С. Бондарчук писав: «Фактично наші читачі і глядачі мають можливість знайомитись з усім кращим, що з'являється за кордоном в літературі чи кіно. Наприклад, важко навіть перерахувати всіх письменників ФРН, чиї твори видані у нас багатотисячними тиражами. А у ФРН майже нічого не відомо про сучасну радянську літературу... Щорічно ми купуємо 50—60 фільмів капіталістичних країн, вони широко демонструються у нас по всій країні, а ось куплені західними країнами радянські фільми, за винятком буквально одного—двох, на широкий екран так і не були випущені. Буржуазна преса їх, природно, замовчує... А між іншим, на багатьох кінофестивалях, наприклад в Нью-Йорку, Лос-Анжелесі, Сан-Франціско і Вашингтоні, проводились тижні радянського кіно, які стали для багатьох американців справжнім відкриттям»¹⁵. Такою є правда про культурний обмін, яку всіляко замовчують буржуазні ідеологи.

Інтерес до прогресивних культурних здобутків інших народів впливає із самої суті радянської культури, інтернаціональної за своїм характером, здатної творчо засвоювати все прогресивне в культурі всіх народів. Ці суспільні якості роблять її законним спадкоємцем всього найкращого в культурних надбаннях людства, визначають її роль як найбільш послідовного і глибокого виразника загальнолюдських ідеалів.

Засвоєння і творче перероблення світових культурних надбань радянською культурою органічно властиве їй як культурі, що заснована на теоретичному фундаменті марксизму-ленінізму. «Марксизм, — писав В. І. Ленін, — завоював собі своє всесвітньо-історичне значення як ідеології революційного пролетаріату тим, що марксизм аж ніяк не відкинув найцінніших завоювань буржуазної епохи, а, навпаки, засвоїв і переробив усе, що було цінного в більше ніж двохтисячолітньому розвитку людської думки і культури»¹⁶.

Численними каналами радянська культура вбирає в себе всі кращі

¹⁵ «Известия», 1977, 20 березня.

¹⁶ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 41, с. 321.

духовні цінності народів світу. Це і переклади творів художньої і наукової літератури, культурний взаємообмін художніми колективами, виставки образотворчого мистецтва, обмін радіо і телепрограмами та ін. Нині немає країни, яка б могла зрівнятися з Радянським Союзом за кількістю і широтою зв'язків з культурою світу.

Інтерес радянських людей до культурних надбань інших народів величезний. Перекладна література, що видається в СРСР, становить приблизно десяту частину від загального обсягу книжкової продукції. В СРСР, зокрема, видано 30 мільйонів примірників книжок Дж. Лондона, 25 мільйонів — В. Гюго, 24 мільйони — Ч. Діккенса і О. Бальзака. Збулись пророчні слова Г. Уеллса, який писав, що переклади книжок іноземної літератури, які широко здійснювалися уже з перших років Радянської влади, дадуть «новій Росії таке знайомство з світовою літературою, яке недосягне жодному іншому народові»¹⁷.

Радянське суспільство прагне взяти з культури інших народів її найпрогресивніші цінності. Це насамперед класика і прогресивні культурні явища сучасності. Важливою рисою культурної політики нашої держави є прагнення зробити доступним для радянського народу культурні досягнення не лише великих країн або народів, які в минулому мали сприятливіші умови для культурного розвитку — США, Англії, Франції, Німеччини, а в стародавні часи — Індії, Греції, Римської імперії та ін. — але й країн і народів, що розвиваються.

Радянські люди мають змогу знайомитись з культурою багатьох країн і народів Африки, Південної Америки, Азії. Вони дивляться стрічки арабських, індійських, мексиканських та іранських кіностудій, читають твори чилійських, венесуельських, південно-африканських, індонезійських прозаїків і поетів, знайомляться з прикладним мистецтвом народів Африки, з піснями народу маорі (Нова Зеландія) та ін.

Твори ряду великих митців інших країн знаходять собі в Радянському Союзі другу батьківщину. Це можна сказати про творчість Джека Лондона, Рокуелла Кента, Назима Хікмета та ін. І це цілком природно. Адже соціалістичне суспільство відкрите завжди для всього істинно гуманного, прогресивного, високохудожнього. Культура, яка сформувалася на принципах пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів, не може бути національно обмеженою, відгороджуватися від досягнень інших народів.

Широке засвоєння і використання цінностей світової культури в радянському суспільстві не обмежується лише галуззю мистецтва. Воно охоплює також природничі й суспільні науки, медицину, педагогіку та ін.

Глибокий інтерес виявляють радянські люди до всебічного вивчення історії становлення наукового світогляду. Ілюстрацією цього можуть бути численні і багатотиражні видання класиків світової філософії — Арістотеля, Спінози, Бекона, Канта, Гегеля, Фейербаха та ін. І це цілком закономірно. Адже марксизм-ленінізм виник на ґрунті творчого засвоєння найвищих досягнень світової суспільної думки.

Радянська культура, яка ґрунтується на принципах наукового, атеїстичного світогляду, широко послуговується прекрасною традицією французького матеріалізму XVIII ст. Твори Гельвеція, Дідро, Гольбаха стали видаватися і перевидаватися з перших років Радянської влади, вони були і є гострою зброєю проти церковного святенництва і релігійного дурману. На них виховувались численні кадри нашої армії атеїстів.

¹⁷ Уеллс Г. Россия во мгле. М., 1958, с. 29.

Радянська культура близька народам усіх країн ще й тому, що вона є спадкоємцем всього загальнолюдського у світовій культурі. К. Маркс, вказуючи на обмеженість «грубого комунізму», яка випливає «з абстрактного заперечення всього світу культури і цивілізації»¹⁸, піддав критиці його «жадобу нівелювання». Ця критика не втратила своєї актуальності й понині, якщо взяти до уваги сумний досвід так званої культурної революції в Китаї. Нині в капіталістичних країнах під лозунгами «антикультури», «контркультури» всілякі лівоекстремістські рухи, модні модерністські угруповання проводять боротьбу з культурою взагалі. Все частіше ці лозунги стають ширмою для боротьби реакційних сил проти прогресивної культури. В таких умовах особливого значення набуває практика культурного будівництва в світі соціалізму, де знаходять підтримку кращі культурні цінності і традиції. В Радянській країні охорона пам'яток культури стала як моральним обов'язком, так і юридичним законом.

60 років існування радянської соціалістичної культури довели її життєвість, здатність бути духовним знаряддям будівництва нового суспільства. Радянська культура розвивалась у тісному зв'язку з прогресивною культурою світу, збагачуючись кращими зразками останньої і в свою чергу роблячи на неї величезний вплив¹⁹.

Багатонаціональна радянська культура демонструє всій планеті, чого може досягнути суспільство, вільне від експлуатації, руйнівної дії законів капіталу, суспільство, де вищою цінністю є людина праці, суспільства, яке «забезпечує право на працю, освіту і відпочинок, повну зайнятість трудящих, створює реальні можливості для всебічного творчого зростання всіх членів суспільства»²⁰.

Величні ідеали істини, добра, краси, гуманізму, миру, щастя, дружби між народами, які в прогресивній думці минулого виступали лише як недосяжні, хоч і пристрасно бажані, в соціалістичній культурі набули реального значення і втілюються в життя відповідно до їхнього змісту.

Міжнародне революціонізує значення радянської культури полягає в тому, що вона формує у людей віру в їх здатність перетворити світ згідно з потребами і інтересами трудового народу, в ім'я щастя всіх людей. Соціальний оптимізм є невід'ємною рисою культури соціалізму. Органічний зв'язок з народом — запорука того, що в протистові двох культур перемога, безперечно, належатиме культурі нового соціалістичного світу.

В сучасних умовах під впливом НТР, зростання засобів масової інформації і пропаганди, розширення туризму і культурного обміну та ін. істотно інтенсифікується процес інтернаціоналізації культур. Однак інтернаціоналізація культурних процесів не усуває ідеологічної поляризації двох світових культур — соціалістичної і буржуазної. Розквіт радянської культури є особливо рельєфним на фоні нестримної деградації культури буржуазного суспільства, де висока культура витісняється сурогатами так званої масової культури, знання — інформацією, суспільні науки — псевдонауковими доктринами, мораль — проповіддю свободи від будь-яких моральних принципів.

¹⁸ Маркс К. і Енгельс Ф. З ранніх творів. К., 1973, с. 545.

¹⁹ Свідченням зростання світового значення радянської культури є зростання популярності російської мови на всіх континентах. Її тепер вивчають у 97 зарубіжних країнах. Тільки в США її викладають в 600 коледжах. Російська мова вивчається у 16 вузах африканського континенту — див.: Арнольд А. И. Культура развитого социализма. М., 1975, с. 68.

²⁰ Постанова ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», с. 23.

XXV з'їзд КПРС охарактеризував капіталізм як суспільство, що не має майбутнього. Не має майбутнього і культура капіталізму. Її глибоку і невиліковну кризу визнають багато буржуазних теоретиків — філософи, соціологи, історики, естетики та ін. Описові глибокого занепаду західної культури присвятив останню книжку Даніел Белл під характерною назвою «Суперечності культури капіталізму» (Нью-Йорк, 1976 р.). І хоч причини деградації буржуазної культури американський соціолог убачає не в самій природі капіталізму, однак факт визнання самої цієї кризи досить красномовний.

Шукаючи виходу з кризи культури, буржуазні ідеологи покладають надії і на НТР, і на «постіндустріальне», або «технотронне», суспільство, мріють про повернення до культури Відродження, про «естетичну революцію» та ін. Але спроби вивести капіталізм і його культуру із стану глибокої і невідвортної кризи — марні, а мрії про відродження — утопічні. Те, що приречено історією, врятувати не можна.

Об'єктивні закони перемоги нового над старим діють з такою ж силою у сфері духовного життя, як і всюди. Майбутнє належить культурі нового, комуністичного світу. Така діалектика розвитку культури в сучасному світі.

* * *

В статті характеризуються основні черти духовної культури общества развитого социализма — коммунистическое единство ее содержания, народность, воплощение в ней идеологии пролетарского интернационализма и дружбы народов. Именно эти ее качественные особенности, сформировавшиеся после победы Великой Октябрьской социалистической революции, и являются источником огромного революционизирующего влияния советской культуры на мировую культуру.

Советская наука, литература и искусство, организация образования, весь богатейший опыт культурного строительства в нашей стране имеют огромное международное значение.

В статье показано, что советская культура сформировалась на почве творческого использования прогрессивных традиций мировой культуры, излагается существо марксистско-ленинских взглядов на роль культурного наследия, критикуются некоторые антинаучные воззрения на существо культуры, культурного обмена и взаимовлияния культур.

Культура мови в духовному світі радянської людини

Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила нову еру в духовному житті нашого народу, поклала початок процесу інтенсивного збагачення духовного світу радянських людей, розвитку культури, залученню широких народних мас до духовної творчості, до культурного життя. У Радянській країні успішно формується нова людина — ідейно зріла, високоосвічена і духовно багата. Соціалізм створює найсприятливіші умови для масового виховання таких людей, сприяє, як підкреслив у доповіді на Всесоюзній науково-практичній конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України тов. В. В. Щербицький, «зародженню таких потреб вищого порядку, як потреба в творчій праці, в активній участі в управлінні справами суспільства, потреба в постійному розширенні кругозору, підвищенні освіти, культури та інші»¹.

Комуністична партія з непослабною увагою здійснює керівництво духовним життям радянського народу. Історичні завоювання соціалізму в галузі духовної культури стали можливі завдяки піклуванню КПРС і Радянської держави про дальший розвиток науки, освіти, культури в СРСР. Так, у статті 27 проекту Конституції СРСР підкреслюється, що «державна дбає про охорону і примноження духовних цінностей суспільства, широке їх використання для підвищення культурного рівня радянських людей»².

До таких визначних духовних цінностей належить, зокрема, мова. У багатогранному комплексі загальної культури, освіченості, а ширше — в духовному світі радянської людини важливе і вагоме місце належить культурі її мови.

Поняття культури мови — історично змінне. Наприклад, у стародавні грецько-римські часи репрезентантом культури мови було ораторське мовлення, мистецтво промов на різних форумах, перед певними аудиторіями, школами, на диспутах. З середніх віків історія донесла зразки і приклади мистецтва слова — знов-таки ораторського, полемічного, проповідницького, частково просвітительського і т. п. Крім слова усного, з цих же стародавніх часів відомі й мистецтво, культура слова писемного, зафіксованого в творах літописного, художнього, полемічного, наукового, проповідницького та інших жанрів.

Володіння культурою мови в ті часи було здобутком чи приналежністю певної окремої, часом кількісно невеликої групи людей, окремих

¹ XXV з'їзд КПРС про вдосконалення соціалістичного способу життя і формування нової людини. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України товариша В. В. Щербицького на Всесоюзній науковій конференції «Соціалістичний спосіб життя і питання ідеологічної роботи» 18 травня 1977 р. — «Радянська Україна», 1977, 19 травня.

² Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 11.

осіб, які ці вміння використовували чи у своїй професійній діяльності, чи в діяльності ідеологічного характеру, яка теж вимагала вміння володіти засобами словесного впливу.

Більш широке розуміння і поняття культури мови в історії розвитку цієї галузі людської культури спостерігається уже в період формування такої історичної людської спільності, як нація, коли мова народу стає однією з ознак нації, що формується. Урізноманітнюється й ідеологічна функція мови — так, передова промисловість, в тому числі й наукова, звертається до джерел мови народно-розмовної; мова використовується цією передовою промисловістю як засіб і знаряддя освіти, поширення знань, прищеплення передової думки.

XVIII—XX століття в історії розвитку культури, зокрема й культури мови, характеризуються процесом активного формування загальної літературної мови — писемної і усної (з її функціональними стилями — словесно-художнім, науковим, публіцистичним, офіційно-діловим, епістолярним). Отже, розширюється і поглиблюється сам зміст поняття культури мови, її функціональна диференціація. Поступово, в боротьбі народу за соціальний прогрес розширюється й коло тих суспільних груп людей, які володіли культурою мови, мистецтвом слова. Розвивається, особливо з середини і другої половини XIX ст., мовний стиль революційно-демократичного і революційно-пролетарського напрямку в науці, публіцистиці, словесно-художній творчості, в критиці, і саме він все більше стає здобутком передової суспільної думки, народних мас в їх боротьбі за вільний розвиток людства, за передову освіту і культуру. І хоч такі жанри усної літературної мови, як мовлення судове, парламентське, проповідницьке тощо до певної міри ще зберігають своє місце, свою соціальну роль — з ними бореться, їх тіснить ораторське мистецтво революційної науки, пропаганди, закликів, масової публічності, слова-дії.

Однак в дореволюційні часи усі ті проблеми, що стосуються культури мови як здобутку широких народних мас, не могли бути розв'язані. Тільки радянська влада, здійснивши найглибші соціально-економічні перетворення відкрила широким трудящим масам шлях до оволодіння всіма культурними цінностями людства. Ленінський план культурного будівництва, здійснюваний під керівництвом Комуністичної партії, забезпечив швидке піднесення науки, освіти, культури всіх народів і народностей нашої багатонаціональної Батьківщини — Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Цим планом культурного розвитку передбачається й вільний розвиток мов соціалістичних націй і народностей СРСР, розвиток, забезпечений як відповідними положеннями Програми КПРС; так і відповідними статтями Конституції СРСР і Конституцій союзних республік. Питання про збагачення духовної культури радянських людей, зокрема про культуру мови, поставлене в нашій країні фундаментально, на міцний науковий, освітній ґрунт. Воно закріплене як конституційна вимога і в 36 та інших статтях проекту нової Конституції СРСР³.

Всьому світові відомі досягнення радянського суспільства в усіх сферах державно-політичного, матеріально-виробничого, наукового, культурно-освітнього життя, з якими воно прийшло до 60-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Славний шлях пройшла в своє-

³ Див.: Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 13—14.

му розвитку й культура радянського народу. Радянська наука сягає вершин сучасної передової науки, багатогранна соціалістична культура стала надбанням усіх народів Радянського Союзу.

Одним із заповітів К. Маркса щодо розвитку культури і її значення для людини в її стосунках з навколишнім середовищем, в усьому процесі життєдіяльності є саме володіння здобутками культури. Для того, щоб користуватися безліччю речей, відзначав К. Маркс, людина мусить бути здатна до користування ними, тобто вона повинна бути вищою мірою культурною людиною⁴.

Комуністична партія Радянського Союзу і Радянський уряд дбають як про дальший розвиток духовної культури радянського народу в цілому, так і про культурність, освіченість кожної радянської людини — будівника комунізму.

Як відзначається у постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «соціалізм відкрив трудящим найширший доступ до знань, до багатств духовної культури. У дореволюційній Росії близько трьох чвертей дорослого населення було неписьменним. Тепер же більш як три чверті працівників, зайнятих у народному господарстві, мають вищу або середню (повну чи неповну) освіту. Всіма видами навчання охоплено нині більш як 93 мільйони чоловік. В основному завершено перехід до загальної середньої освіти. В суспільній свідомості панує науковий матеріалістичний світогляд; розквітли радянська література і мистецтво, вони вносять величезний вклад в усю світову культуру.

Соціалізм створив необмежені можливості для розвитку науки, поставив її на службу народові. В країні трудиться близько 1,3 мільйона наукових працівників — у 108 разів більше, ніж у 1913 році»⁵. Загальновідомо і визнано у всьому світі, що в ряді напрямів досліджень в галузі суспільних, технічних і природничих наук радянська наука вийшла на найбільш передові, провідні рубежі в усьому світі.

Усе це досягнуто великою творчою працею радянських людей під керівництвом Комуністичної партії. Фундаментом цих успіхів є матеріальне й ідеологічно-культурне забезпечення цього розвитку, здійснюване як у державних масштабах усього Радянського Союзу, так і кожної республіки зокрема. Прикладом може служити хоча б те, що населення нашої країни має репутацію «найбільш читаючого» у світі. До послуг радянських людей 131,3 тисячі державних і громадських бібліотек, у фондах яких 1 мільярд 540,5 мільйонів екземплярів книг і журналів. 195 видавництв випустили в 1975 році 83.439 книг і брошур тиражем 1.671.782 тисячі екземплярів на 58 мовах народів СРСР і 50 мовах народів зарубіжних країн. Великий потяг радянських людей до політичної, художньої і наукової літератури, до газет і журналів⁶.

Усе це визначає широту і високості духовного світу радянської людини, багатогранність її соціалістичної культури, важливим і глибоким компонентом якої є культура мови.

Одним із найважливіших досягнень у розвитку загальної культури радянської людини є ліквідація, образно кажучи, мовного примітивізму. Уміння висловлювати свою думку в усному мовленні чи на письмі, володіння сучасними засобами виразу в лексиці і фразеології, в будові речення, у доборі образних прийомів в більшій чи меншій мірі, але, без-

⁴ Див.: Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1, с. 386.

⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 8.

⁶ Дані за ст.: Долгов К. Духовная культура развитого социализма.— «Правда», 1977, 7 января.

перечно, наявні як важлива ознака, як одна з соціальних якостей радянської людини. Це досягнуто як освітою радянських людей — громадян країни, в якій в основному завершено перехід до загальної середньої освіти, широко розвинена мережа вищої освіти і наукових закладів, так і особливостями способу життя, діяльності радянських людей. Сучасний рівень промислового і сільськогосподарського виробництва, культура побуту, вплив таких засобів масової комунікації, як преса, радіо, кіно, телебачення тощо створюють той рівень мовної культури, який витіснив мовний примітивізм і увійшов неодмінною рисою в духовний світ радянської людини.

У багатогранній виробничій термінології, в галузі громадсько-політичного життя, у сфері художньо-образної передачі понять засобами чи то народної творчості, чи то словом і образом художньої літератури радянська людина не почуває себе безпорадною. Спілкування на виробництві — як у системі «людина — людина», так і в системі «людина — техніка — наука — людина» — у побуті, на дозвіллі навчає людину, стимулює все більш складну розумову діяльність, збагачує мовні ресурси для вираження думок. Крім того, засвоєння нових понять, назв, визначень тощо також збуджує розумову діяльність, творчу роботу думки, відшліфовує логіку мислення. В цій діалектичній взаємодії мови й мислення якраз і формується справжня мовна культура, усувається мовний примітивізм.

Звичайно, завдання дальшого розвитку культури мови, потреби мовного виховання вимагають від мовознавчої науки, освітніх закладів, засобів масової комунікації щораз досконаліших методів виховання мовної культури в масових масштабах, висувають вимоги до кожної людини щодо бездоганного нормативного володіння мовою в її стильових розгалуженнях, але це вже питання іншого порядку.

Людина — носій і володар мови — повинна вміти знайти засоби мовного виразу і для передачі свого відчуття природи, наприклад, у Фазіля Іскандера: «Я люблю дерева. Мені здається, дерево — одне з найблагородніших витворів природи. Іноді я думаю, що дерево не просто благородний задум природи, але задум, покликаний натякнути нам на бажану форму нашої душі, тобто таку форму, яка дозволяє, міцно тримаючись за землю, сміливо підноситись до небес»⁷, і для передачі ставлення до суспільної ситуації, коли, говорячи словами В. І. Леніна, потрібні вирази — «аргументальні юридичні формулювання»⁸, а не експресивні чи розпливчаті «на мою думку», «мені здається», «я вважаю» тощо; і для побудови технічно-виробничого процесу, дії, організації технології; і, зрештою, для іронічного, гумористичного дотепу, народного прислів'я тощо.

Мовознавча наука пильно вивчає ті процеси, які відбувалися і відбуваються як в історичному розвитку мови, так і в сучасному мовному процесі, зокрема ті, поява яких спричиняється сучасною науково-технічною революцією. Спостерігаючи зростання числа так званих кодових, формалізованих «мов», «субмов», штучних мов та ін., мовознавча наука неухильно підкреслює значення природної мови в усій життєдіяльності людини і в створенні зазначених «мов», підкреслює, що в системі «людина — машина — людина» саме людина стоїть над машиною, зокрема комп'ютером, ЕОМ, саме людина дає їм програму, алгоритм, а не навпаки. Вагу гуманітарних наук, зокрема й мовознавства, в цих процесах відзначають і представники фізико-математичних і технічних наук. Так,

⁷ Іскандер Фазиль. Дерево детства. Повесть. — «Наш современник», 1977, № 1, с. 27.

⁸ Див.: Луначарский А. В. Ленин как ученый и публицист. М., 1924, с. 17—18.

академік М. В. Келдиш говорить про те, «які важливі зараз розвиток гуманітарних наук і дослідницька робота в цій галузі. Не можна впадати в апологетику техніцизму. Треба бачити в науці силу, яка сприяє розвитку найпередовішої ідеології, яка, втілюючись в революційну практику, перетворює світ»⁹.

Мовознавча наука досліджує ті зміни, які відбуваються в період НТР у розвитку і співвідношенні стилів літературної мови (наукового, публіцистичного, офіційно-ділового, епістолярного, словесно-художнього, усно-розмовного, кодифікованого і некодифікованого), досліджує: наповнення цих стилів новими компонентами, динаміку їх взаємопроникнення.

В розвитку структурно-функціональних стилів літературної мови відбувається, з одного боку, певна дифузія, взаємопроникнення їх компонентів, інакше кажучи, певне пом'якшення традиційних кордонів між ними; з другого — процес дальшої диференціації, вироблення більш чіткої, точно окресленої специфіки стилів. Зокрема, в тому, що стосується наукового стилю літературної мови, підкреслюється пряма залежність науки від її мовного стилю і від застосування, поряд з літературною мовою, кодівих «мов».

Строгість в науці безпосередньо залежить від застосовуваної мови. Найменш строгими є ті галузі знання, де використовується лише природна мова. Точність науки підвищується в міру розвитку її мовних засобів: запровадження розвинутої термінології, допоміжних систем знаків (типу, скажімо, хімічної символіки), розробки особливої «знакової мови», як це сталося в математиці. Роль останньої у наданні іншим наукам більшої строгості значною мірою пояснюється тим, що математика є «джерелом» точної мови для цих наук. При цьому точність мови розуміється таким чином: мова точна, коли вона має чіткі, однозначно сприймані правила утворення осмислених виразів (у цій мові).

Такими ж чіткими правилами визначають припустимі трансформації осмислених (правильно побудованих) висловів мови, позбавлених двозначності «правилами смислу», які дозволяють усунути багатозначність виразів, неясність пов'язаного з ними змісту¹⁰. В гуманітарних науках теж наявні оцінки «точності», пов'язані, на думку Б. В. Бірюкова і Ю. С. Геллера, зокрема з засобами кількісної оцінки зображуваних явищ. Додамо до цього, що, крім того, мова гуманітарних наук з допомогою певних зворотів образності дає часто точніші, краще зрозумілі нюанси змісту, ніж навіть мова математики, а мова математики не цурається й мови описання явищ дійсності, здавалось би, властивою лише гуманітарним наукам.

Таким чином, взаємопроникнення, взаємовикористання компонентів різних стилів є однією з закономірностей їх розвитку і функціонування взагалі, в наш час особливо.

І цілком правильний висновок роблять автори праці «Кибернетика в гуманітарних науках», що «при всій різноманітності природно створених чи спеціально конструйованих знакових систем і їх ієрархій базовий характер для всіх них мають природні мови, усні і писемні. Саме з допомогою природних мов відбувається, в кінцевому рахунку, і побудова, і інтерпретація, і вивчення, і використання всіх інших знакових систем...» Саме природна мова (вживаючи термін лінгвокібернетики; — «велика, складна система») є матеріальною формою всього «процесу

⁹ Келдыш М. В. К начинающим путь в науке. — В сб.: Возраст познания. М., 1974, с. 11.

¹⁰ Див.: Бирюков Б. В., Геллер Е. С. Кибернетика в гуманитарных науках. М., 1973, с. 7.

розуміння людиною «безмежного» в своїх проявах світу, є засобом комунікації людей у суспільстві і знаряддям їх мислення»¹¹. За визнанням самих кібернетиків, природні мови набагато складніші в своїй сутності, ніж це здається на перший погляд. Так людина, яка має вільне, спокійне, широке, здорове дихання, не помічає фізіологічної специфіки і складності процесу дихання і рідко замислюється над нею.

Важливим об'єктом традиційної і сучасної лінгвістики, психолінгвістики і психології є саме процес і природа, механізм розуміння людиною як навколишнього світу, так і мови — інформації, одержуваної через мову від іншої людини. З цього погляду привертають увагу висновки про вміння людини — мовця насамперед формулювати в слові, вислові свої думки, ідеї, наміри. Як відзначають психолінгвісти, величезні запаси інформації в нашій пам'яті утримуються у вигляді певних «згустків», змістів-слів і словосполучень, які й дають ту економію мислення, без якої неможливий мислимий природний обсяг цієї інформації в людській пам'яті. І вибір певного вислову з цього обсягу належить уже до «епархії» психології, бо це «пов'язане швидше з мотивами людської поведінки, ніж з мовою як такою»¹².

Отже, вибір слова, вислову, формулювання поняття — складний психолінгвістичний, мислительний і мовний акт, до якого людина повинна бути підготовлена і школою, і дальшою освітою, і працею, і самонавчанням, підвищенням своєї кваліфікації. Чимала відповідальність лежить на тому, хто є автором слова, вислову, тексту, бо це становить важливу соціальну якість людини, компонент її духовного світу.

Крім того, в цьому ж плані психолінгвістика розглядає з пильною увагою й мислительний механізм сприйняття інформації, повідомлення, виражених словом, висловом. Одержані (почуті чи прочитані) слова-поняття людина пропускає через наявний у її пам'яті, в її досвіді, в її інтерпретації запас слів-понять, через свою мову, як відзначав ще О. О. Потебня¹³. І тут відбувається певне перекодування слів, значень, висловів, понять, в результаті якого (перекодування) у свідомості одержувача інформації створюється нова, більш чи менш адекватна картина дійсності, позначувана мовними символами.

Отже, діяч і промовець, учитель і лектор, пропагандист і агітатор, що користуються словом як засобом впливу, повинні зважати і на добір свого вислову і на характер аудиторії, людини, до яких вони звертаються, мати на увазі можливість отого перекодування, про яке згадувалося вище, простіше кажучи — не психолінгвістичним чи лінгвокібернетичним терміном, — як люди розуміють один одного, як виникає взаєморозуміння і нерозуміння чи непорозуміння.

Той, хто несе інформацію словом, повинен зважати на зрослий загальнокультурний рівень радянських людей, зокрема культуру, багатство їх мови, їх поінформованість. На жаль, промовці, агітатори, лектори не завжди дотримуються цих вимог.

«У змісті й організації агітмасової роботи, — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про підвищення ролі усної політичної агітації у виконанні рішень XXV з'їзду КПРС», — не завжди достатньою мірою враховуються рівень освіти і культури людей, їх інформованість через пресу, телебачення, радіо. Бесіди, політичні інформації, доповіді нерід-

¹¹ Там же, с. 95.

¹² Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика. М., 1976, с. 176, 223.

¹³ Див.: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 3, с. 6.

ко обмежуються переказом загальновідомих істин...», в організації і змісті усної агітації слід «враховувати специфіку трудової діяльності людей у різних галузях...»¹⁴.

Партійним словом, підкреслюється в постанові, слід виховувати у людей комуністичне ставлення до праці, виховувати моральне обличчя радянської людини. Тлумачення слів, понять у цьому плані стосується не лише одного чи двох індивідуумів, що розмовляють, а й цілих політичних напрямів, світоглядів, концепцій, політики. Слово несе у собі величезний ідейний заряд, є важливим засобом в ідеологічній роботі, у вихованні радянських людей, могутньою ідеологічною зброєю. Слово, мова з давніх-давен були і є засобом культурного піднесення і разом з тим знаряддям і об'єктом ідеологічної боротьби. «Боротьба за чистоту, за смислову точність, за гостроту мови є боротьба за знаряддя культури, — підкреслював М. Горький. — Чим гостріше це знаряддя, чим точніше воно спрямоване — тим воно переможніше. Саме тому одні завжди прагнуть притупити мову, інші — відточувати її»¹⁵. Ідеологічна спрямованість сучасних буржуазних мовознавчих доктрин добре зрозуміла з того, що вони, з одного боку, твердять про ієрархію мовних стилів, «елітарних» і «загальноновживаних», а з другого, поділяють самі мови на «вищі» і «нижчі» і намагаються довести, нібито перші здатні до вдосконалення й розвитку, а другі приречені на довічну примітивність і деградацію.

В руках імперіалістичних ідеологів засобом підриву суверенітету й незалежності, засобом посилення гноблення цілих народів, які борються проти колоніального гніту чи недавно звільнилися від іга колоніалізму, виступає і політика витіснення національних мов у цих країнах, демонстративне надання «пріоритету» одній мові чи діалекту. Такі ж класові цілі має й політика буржуазії в галузі мови народу, в галузі освіти, де справжнє поширення культури мови, організація масової освіти підмінюються здебільшого поширенням культурних сурогатів, відвертою чи прихованою дискримінацією в галузі освіти.

Мовна культура, стиль і спосіб вираження думки словом — це явище й ідеологічне, класове. Буржуазні ідеологи часто використовують мову для прикриття реакційних, політичних та ідеологічних акцій, для маскуванню справжніх намірів правлячих кіл в імперіалістичних країнах. Нагадаємо хоча б загальновідому еволюцію застосування слова «розрядка» урядом США, зокрема факт відмови колишнього президента Форда вживати це слово. Така різка реакція була спричинена, зрозуміло, не мовними смаками президента, а тим, що в усьому світі, в свідомості мільйонів людей це слово асоціювалося з політикою СРСР, країн соціалізму, важливим мирним ініціативам яких США та інші капіталістичні країни не могли протиставити жодної розумної альтернативи.

Класовий, ідеологічний характер має і та штучна «мова», яка була винайдена американською пресою, вояччиною і офіційними колами у часи «брудної» війни у В'єтнамі.

Класова природа мови як суспільного явища проявляється і в процесі революційної перебудови суспільства, будівництва соціалізму і комунізму. Розвиток культури, здійснюваний в інтересах робітничого класу, трудящих, значно прискорює в умовах соціалізму темпи соціального розвитку, сприяє піднесенню політичної свідомості людей, формуванню комуністичного світогляду й моралі. «Неписьменна лю-

¹⁴ «Радянська Україна», 1977, 25 лютого.

¹⁵ Горький М. Собр. соч. в 30 томах. Т. 21. М., 1963, с. 170.

дина, — підкреслював В. І. Ленін, — стоїть поза політикою, її треба спочатку навчити азбуки. Без цього не може бути політики, без цього є тільки чутки, плітки, байки, забобони, але не політика»¹⁶. Ліквідуючи неписьменність, вперше в історії створюючи з допомогою російської мови писемність і національні літературні мови більш як 40 народів СРСР, виховуючи кадри національної інтелігенції та ін., Радянська держава здійснювала і здійснює під керівництвом Комуністичної партії широку програму, яка є, по суті, невід'ємною складовою частиною тих широких соціальних перетворень, що здійснені у нашій країні за роки Радянської влади.

Високі вимоги радянської людини до культури мови впливають із високого рівня кваліфікації праці в різних сферах її життєдіяльності, із насиченості сучасного виробництва, всіх процесів праці як у матеріальній, так і в духовно-культурній сфері спеціальною термінологією, науковими поняттями, що вимагає значних лексико-термінологічних ресурсів мови, утворення нових і нових словосполучень, виділення відтінків значень і відповідних їм найменувань, чіткості і стрункості синтаксичного виразу, естетики слова, вислову, образу. Функції пізнання, могутнім знаряддям яких є мова, діють паралельно і у взаємозв'язку з функціями мовної естетики. Краса мови, мовного вислову сприймається поряд із глибиною пізнання — через мову — навколишнього світу. Синтез пізнавальної й естетичної функції мови є характерною рисою мовної практики радянської людини, компонентом її духовного світу.

Розвиток життя сучасного суспільства ставить нові завдання, вимоги і щодо мови радянської людини, залучає її мову до зв'язків з іншими науками, предметами, покладає на неї нові й нові функції. Ці питання ґрунтовно порушені і висвітлені, зокрема, в редакційній статті журналу «Коммунист» під назвою «Зміцнювати взаємозв'язок суспільних, природничих і технічних наук»¹⁷.

Журнал підкреслює, що для успішного вирішення кардинальних проблем комуністичного будівництва велике значення має дальше зміцнення союзу суспільних, природничих і технічних наук. Виходячи з марксистсько-ленінського розуміння природи мови як суспільного явища, як могутнього засобу впливу на формування людського мислення, журнал наголошує, що відношення суспільних наук, в тому числі й науки мовознавчої, до виробничої діяльності в останні роки суттєво змінилось, розширилось і поглибилось, набуло нових якостей. «Розуміється, їх (суспільних наук. — І. Б.) найважливіші функції нині, як і раніше, пов'язані з вивченням і дальшим розвитком суспільних відносин, з науковим управлінням суспільством, формуванням комуністичної переконаності і моралі, з боротьбою проти буржуазної і ревізіоністської ідеології, вихованням нової людини». Разом з тим, підкреслюється в статті, «під впливом науково-технічної революції суспільні науки (особливо деякі прикладні дисципліни) проникають нині в саму серцевину виробничого процесу, відкриваючи нові можливості для вирішення важливих теоретичних і практичних завдань підвищення ефективності соціалістичного виробництва»¹⁸.

Широкі можливості має тут і лінгвістика, адже йдеться про безпосередню участь мови, мовознавчої науки в системі «людина — техніка — людина», в самому виробничому процесі. Створення нової техніки і широке використання в сучасному виробництві автоматизації, інформації,

¹⁶ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 44, с. 165.

¹⁷ Див.: «Коммунист», 1977, № 1, с. 60.

¹⁸ Там же, с. 61.

обчислювальної техніки — це, насамперед, результат праці математиків, кібернетиків, спеціалістів в галузі електроніки, але це й праця логіків, лінгвістів, психологів, учених, що працюють в галузі математичної економіки, економічної кібернетики. Адже створення й обслуговування ЕОМ, без яких немислиме сучасне виробництво, вимагає вирішення також економічних, психологічних, логічних і лінгвістичних завдань. На цій основі формуються такі науки, як прикладна лінгвістика, інженерна психологія, економічна кібернетика та ін. Використання ЕОМ на підприємствах неможливе без моделювання багатьох важливих, хоч поки й порівняно простих логічних операцій, перекладу текстів з однієї мови на іншу, в тому числі з мови, зрозумілої людині, на мову, «зрозумілу» машинам. Точна і чітка праця автоматів будується, як відомо, на основі заданих людиною програм, складених нею алгоритмів, на основі моделювання виробничих процесів. «Побудова штучних мов, систематизація термінів і символів, створення систем моделювання — нова галузь лінгвістики — науки, практичне застосування якої в минулому обмежувалося питаннями навчання рідній або іноземній мовам, перекладом з однієї мови на іншу, що мали лише віддалений зв'язок з безпосереднім виробничим процесом»¹⁹. І хоча обсяг завдань, виконуваних лінгвістикою, окреслений тут лише стосовно до питань технології і організації виробництва, зрозуміло, що нові часи висувають перед лінгвістикою нові завдання в усіх сферах життєдіяльності людини. І це покладає на мовознавчу науку завдання розвивати нові, відповідні новим вимогам напрями і галузі, готувати для них висококваліфіковані кадри.

Важливі завдання, зокрема, постають в галузі уніфікації і класифікації єдиної термінології, стандартизації документів для забезпечення єдності управління різними сферами життєдіяльності суспільства. Нині існує потреба у створенні єдиних фондів інформаційної мови, у розробці низки теоретичних і практичних проблем термінології, зокрема «мови науки» — єдиної «мови» для фахівців різних галузей знання.

Взаємопов'язаний розвиток суспільних, природничих і технічних наук вимагає нині все більш високого ступеня їх інтеграції на базі марксистсько-ленінської філософії. Цей взаємозв'язок і взаємодія наук постають «як теоретична і методологічна основа наукового комплексного аналізу. В силу цієї тенденції в наш час помітно зростає роль марксистсько-ленінської філософії як найбільш загальної теорії розвитку природи, суспільства і мислення, методології науки, все більшу життєвість демонструє ленінська ідея союзу філософів-марксистів з представниками спеціальних наук»²⁰.

Науково-дослідні мовознавчі заклади Академії наук СРСР і академій союзних республік, інші такі ж заклади спільно з інститутами Академії наук УРСР приділяють багато уваги питанням, порушеним у редакційній статті «Коммуниста», але їх зусилля повинні набути більшої цілеспрямованості, кращої координації. Ряд нових завдань у цій галузі постає у зв'язку з тим, що сформувалися нові наукові напрями, розгорнулися дослідження на «стиках» наук.

Зокрема, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР плідно взаємодіє у розв'язанні ряду проблем з Інститутом кібернетики АН УРСР. Відділ структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства бере участь у створенні машинних алгоритмів і програм, що е

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же, с. 67.

частинами автоматизованих систем управління (АСУ) чи інших систем автоматизованого опрацювання інформації і можуть входити в лінгвістичне забезпечення ЕОМ, необхідність якого зростає у зв'язку з вимогами сучасного науково-технічного прогресу. Зараз цей відділ спільно із спеціальною лабораторією Інституту кібернетики АН УРСР працює над темою «Закономірності організації тексту», результати виконання якої будуть сприяти створенню більш ефективних систем програмування і спілкування людини з ЕОМ та ін.

Крім цього, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР разом з Інститутом кібернетики АН УРСР, Інститутом математики Сибірського відділення АН СРСР, Інститутом кібернетики АН Грузинської РСР, Московським державним університетом ім. М. В. Ломоносова та Мінським державним педагогічним інститутом іноземних мов працюватиме над комплексною темою «Лінгвістичні та алгоритмічні проблеми автоматизації редакційно-видавничих робіт», про що було прийнято рішення на нараді з питань машинної реалізації статистичних досліджень тексту, яка відбулася 1—7 лютого 1977 р. в Інституті мовознавства АН УРСР.

Група голографії відділу експериментальної фонетики в контакт з відділом оптичної квантової електроніки Інституту фізики АН УРСР досліджує з допомогою розроблених ними голографічних методів мовну артикуляцію, яка дає тонке й глибоке зображення зовнішніх і внутрішніх мовних органів, що створюють основний ток породжуваного звуку, дають об'ємну картину звуків мовлення, формують мовний акустичний сигнал. Це дає можливість створення моделі мовного органу, сприяє автоматизації процесу зчитування акустичної інформації і вводу її в ЕОМ, а в подальшому — і акустичну ж відповідь ЕОМ людині. Таким чином, значно поліпшиться контакт «людина — машина — людина».

Спільно з Інститутом психології Міністерства освіти УРСР ряд відділів Інституту мовознавства розробляють питання психології мовлення, проблеми ергономіки, зокрема визначення припустимих навантажень на психіку людини в її життєдіяльності, особливо в навчанні, у вивченні кількох мов, при перекладі тощо.

Давні зв'язки підтримує Інститут мовознавства з Інститутом філософії АН УРСР у вивченні проблем марксистсько-ленінської методології дослідження теорії, історії розвитку мов, соціальної природи мови, діалектичного зв'язку мови і мислення, у філософському осмисленні певних мовних явищ, аналізі творчості тих чи інших учених-лінгвістів, історії вітчизняної мовознавчої науки.

Отже, хоч питання про зв'язок суспільних наук з природничими і технічними ніколи не були чужими для суспільних наук і, зокрема, для мовознавства, така широка й цілеспрямована постановка питання, яка здійснена в журналі «Коммунист» і яка окреслює програму конкретних спільних досліджень, сформульована в нашій науковій літературі вперше. Питання ці порушені тут дійсно по-новаторському, на основі рішень XXV з'їзду КПРС. І це покладає на науковців високі і важливі обов'язки, велику відповідальність за успішне здійснення цієї програми, розробку нових актуальних проблем сучасної суспільної науки.

Осмислення мови, її культурних цінностей, її репрезентативного значення у виразі сутності свого носія — народу почалося з давнини. Відомі крилаті слова, висловлювання багатьох письменників-класиків літератур народів нашої Батьківщини, зарубіжних країн про невичерпні скарби мови. На цих висловах мудрості виховувалися покоління людей, загартовувалися їх патріотичні почуття, любов до своєї Вітчизни, народу, відданість ідеалам соціалістичного інтернаціоналізму, дружби народів у боротьбі і труді.

У кожному з цих афоризмів, крім спільного, загального в розумінні мови, формулювалася ще й якась окрема сторона. «У дні сумнівів, у дні тяжких роздумів про долю моєї батьківщини, — вболівав І. С. Тургенев, — ти одна мені підтримка і опора, о велика, могутня, правдива і свободна російська мово! Не було б тебе — як не власти у відчай, бачачи все, що робиться вдома? Але не можна вірити, щоб така мова не була дана великому народу!»²¹, «Слово! Моя ти единая зброя!» — гаряче кликала Леся Українка.

У творах О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Некрасова, І. Франка, М. Коцюбинського, а в радянські часи — у творах В. Маяковського, О. Блока, В. Брюсова, П. Тичини, М. Рильського, О. Довженка яскраво і пристрасно говориться про мову як про втіху, відряду в житті, джерело натхнення, знаряддя боротьби, вияв мовотворчого генія народу. Народна творчість сповнена високими зразками мудрого слова, відчуттям його краси і естетики — як у пісні, так і в оповіді, в усно-розмовному розмаїтті.

Однак масова висока культура мови — в широкому плані, як здобуток її розвитку за умов соціалізму — стала реальністю лише в радянський час. У радянській соціалістичній час культура мови стала дійсно вагомим і органічним компонентом духовного світу радянської людини.

Культура мови радянської людини — це широкий обсяг і образної, метафоричної барвистості, і слово ліро-епічне, пісенне, вислів народної мудрості тощо, але водночас це й такі грані слова, як наукова термінологія, точне й глибоке слово науки й техніки, «кодові мови», символи і формули. Але, звичайно, культура мови — це насамперед її установа наукою і суспільною практикою нормативність, багатство словника і фразеологічного фонду, різноманітність граматичних конструкцій і вміле користування ними, логічна стрункість і чіткість вислову, що відображує і логіку і чіткість мислення. Усе це стосується, звичайно, мови усної і мови писемної, їх гармонії, їх чистоти, взаємозв'язку і взаємодоповнення.

Ми можемо на сучасному історичному етапі розвитку культури мови констатувати, що в результаті тих соціальних перетворень, які відбулися в нашій соціалістичній країні, переважна більшість населення володіє культурою мови, яка є величчям надбанням усього народу, його ясною зброєю, втіхою і відрядою у всій життєдіяльності. Потреби удосконалення мови, підтягання до високих рівнів її культури тих людей, які ще не повністю нею володіють чи опановують її уповільненими темпами, ставлять перед освітою, мовознавчою наукою важливі завдання дальшої праці і в цій галузі.

Ми можемо констатувати, що різноманітне діалектне мовлення, зокрема, й на території УРСР, відігравши свою історичну роль у формуванні загальнонаціональної мови, майже повністю вийшло з мовної практики. Такі явища, як антисоціальні жаргони, не мають ґрунту ні для виникнення, ні для поширення. Просторіччя як мовна категорія ще інколи пробивається в мовленні деяких людей, які недостатньо володіють нормативністю, або використовується з стилістичною метою в літературній мові чи у «спонтанному мовленні».

Радянські люди оберігають чистоту своєї літературної мови і всіляко збагачують її, активно ставляться до процесів, які в ній відбуваються. Р. О. Будагов має цілковиту рацію, відзначаючи, що «в міру того, як літературна мова в тому чи іншому обсязі стає надбанням на-

²¹ Цит. за: Русские писатели о литературном труде. Т. 2, Л., 1955, с. 761.

роду, сама вона (мова — *І. Б.*) починає розвиватися і «оброблятися» в процесі функціонування в суспільстві. На літературну мову починають впливати, діяти не лише «письменники і граматика», але й усі люди, що нею говорять. Спостерігаються лише різні типи цього впливу, подібного ставлення до «обробленої мови»²².

Однак, звичайно, додамо ми, стосовно нормативності літературної мови і впливу на неї слід підкреслити, що це процес все менше стихійний і все більше керований з боку, насамперед, мовознавчої науки, школи, преси, радіо, всієї суспільно-мовної нормативної практики. Без такого управління сучасна культура мови навряд чи можлива. В управлінні цим процесом — одне з важливих завдань мовознавчої науки.

Стилістичний діапазон культури мови радянської людини гармонійно поєднує уподобання, смаки і засоби пізнання з допомогою мови і якості естетики мови. Адже в мові радянської людини спостерігаємо поруч визначення, наприклад, природи і як очей зачарування (з *О. С. Пушкіна*) і як навколишнього середовища, проти забруднення якого треба боротися, словосполучення, що міцно ввійшло зараз і в науковий і в публіцистичний стилі літературної мови; ми користуємося і ліричним висловом про «мерехтливі зорі — очі» — і поряд: зоряний дует, космічна вахта космонавтів (з новою образністю), але поряд і хімічний склад, хімічна формула планетного ґрунту, складу навколопланетної атмосфери, температура — в числовому виразі — зірок та ін. Таким чином, у мові сучасної людини в гармонійному синтезі об'єдналися, як про це говорилося в пресі, побажання і «ліриків» і «фізиків».

Мовознавча наука, отже, повинна задовольняти потреби людини і в цьому відношенні, створюючи і загальні словники сучасної мови, і словники термінологічні, і стилістично спеціалізовані — за сферами вживання, і словники словосполучень, нових значень, метафор і т. п.

Радянське соціалістичне суспільство багатонаціональне і багатомовне. І культуру мови, як і загальні питання національно-мовного будівництва в своїй країні, радянські люди розуміють багатогранно: це і розвиток культури мови всіх радянських соціалістичних націй і народностей, це розквіт цих мов у братній сім'ї народів, це і вживання російської мови — могутнього засобу єднання і спілкування народів СРСР. Користуючись паралельно зі своєю національною мовою мовою міжнаціонального спілкування, російською мовою, що стала для народів нашої країни другою рідною мовою, радянські люди з розумінням і почуттям відповідальності ставляться до мов народів світу, як засобу взаєморозуміння і культурного обміну народів, їх мирного співробітництва. Вони усвідомлюють велику важливість проблем культури мови, завдань мовного розвитку. І це ставлення є, у свою чергу, однією з рис духовного світу радянської людини.

Перспективи дальшого розвитку й удосконалення мов народів СРСР, зокрема такого їх компоненту, як культура мови, розкриті товаришем *Л. І. Брежневим* у даному ним визначенні поняття радянського народу як нової історичної спільності людей, що сформувалася в Радянському Союзі. «Говорячи про нову історичну спільність людей, — підкреслив тов. *Л. І. Брежнев*, — ми зовсім не маємо на увазі, що у нас уже зникають національні відмінності або, тим більше, сталося злиття націй. Всі нації і народності, які населяють Радянський Союз, зберігають свої особливості, риси національного характеру, мову, свої

²² Будагов Р. А. Человек и его язык. Вид-во Моск. ун-ту, 1976, с. 138. Поняття «оброблена мова» — з відомого вислову про те, що літературна мова є та ж народна мова, лише оброблена письменниками, майстрами слова.

кращі традиції. Вони мають всі можливості добитися ще більшого розвитку своєї національної культури»²³.

Серед рис соціалістичної культури, духовного світу радянської людини, члена нової історичної спільності — радянського народу, важливе місце належить культурі її мови — і як знаряддю пізнання, творчості, праці, боротьби, і як предмету естетичної втіхи.

* * *

В языковой культуре людей отражаются основные и определяющие особенности каждой исторической эпохи, строя, той или иной общественно-экономической формации. Они проявляются и в структуре языка, в изменении его основных лингвистических характеристик, в особенностях общения, и в социальных функциях культуры языка. Так, в руках эксплуататоров в классово-антагонистическом обществе последняя служит одним из средств духовного закабаления народа.

Только социализм превратил культуру языка из социального признака правящей «элиты», из классовой привилегии — в действительное достояние широких народных масс.

Рабочий класс, трудящиеся, строящие под руководством Коммунистической партии новое общество, используют языковую культуру как могучий рычаг развития, социального и культурного прогресса, обогащения духовной жизни социалистического общества, как средство повсеместного приобщения трудящихся к активной общественной жизни, к политике, к осознанной борьбе за построение коммунизма в нашей стране.

Важная роль отводится в обществе зрелого социализма дальнейшему развитию и углублению языковой культуры, призванной играть все более весомую роль не только в духовном производстве и культурной жизни, но и в экономике, социально-политической и идеологической сферах жизнедеятельности общества. Ответственные задачи, поставленные Коммунистической партией, XXV съездом КПСС перед работниками науки и культуры, обязывают советских языковедов, в том числе ученых Украинской ССР, значительно интенсифицировать исследования актуальных проблем языкознания, поднять теоретическую разработку лингвистических проблем на уровень современных требований.

---

²³ Брежнев Л. И. Ленинським курсом. Т. 4, М., 1974, с. 229.

Масовий атеїзм радянського народу

Всесвітньо-історичне значення соціальних і культурних перетворень, здійснених Країною Рад за шістдесятиріччя свого існування, найяскравіше виявляється в тому, що в ході революційного творення і боротьби за свободу, в буднях соціалістичного будівництва сформувався і загартувався новий, соціалістичний тип особи — радянська людина. Характерними її рисами є глибока відданість ідеалам комунізму, гармонійне поєднання ідейної переконаності і величезної життєвої енергії, постійне прагнення до висот знання і культури, почуття колективізму і товариської взаємодопомоги¹. Домінантою духовного світу особи соціалістичного типу є науковий матеріалістичний світогляд, який став панівним у соціалістичному суспільстві.

Утвердження наукового світогляду у свідомості широких мас трудящих — одне з переконливих свідчень корінних переваг соціалізму над іншими суспільними устроями. В усіх досоціалістичних суспільствах панує ненауковий світогляд: міфологічний — у первісно-общинному суспільстві, релігійний — за доби рабовласництва, феодалізму. Навіть в умовах капіталізму, де науково-технічний прогрес досягає досить значного рівня розвитку, науковий світогляд, хоча і набуває певного поширення, все ж не стає панівним, бо антагоністичні суспільні відносини породжують і відтворюють у свідомості широких верств населення релігійні ілюзії, потребуючи їх для свого виправдання. Якщо у добуржуазних суспільствах причиною панування ненаукових типів світогляду були низький рівень розвитку продуктивних сил та пізнання і обмежені чи спотворені суспільні відносини, то в сучасному капіталістичному суспільстві головною причиною цього є насамперед експлуатація, соціальне, політичне і духовне гноблення народних мас. Антигуманний, суперечливий, приватновласницький характер капіталістичних суспільних відносин, шалена гонитва за прибутками та конкуренція, сліпа жадоба пануючих класів до наживи, кризи, загрози воєнних катастроф, політичне безправ'я трудящих, масове безробіття, страх перед майбутнім — ось ті основні причини, що заважають різним верствам населення капіталістичного світу адекватно усвідомити об'єктивну дійсність, своє власне буття. Вони зумовлюють відтворення та збереження перекрученого, ілюзійного, зокрема релігійного, відображення дійсності.

Щоб створити соціальні умови для формування серед найширших мас населення наукового світогляду, треба насамперед усунути класово-антагоністичні суспільні відносини з притаманними їм соціальними антагонізмами, стихійністю суспільних процесів, неможливістю гармонійного поєднання інтересів особи і суспільства, відсутністю планового, цілеспрямованого задоволення матеріальних і духовних потреб людей, розвитку їх здібностей і обдарувань. «Релігійне відображення дійсного світу, — зазначав К. Маркс, — може взагалі зникнути лише тоді, коли відносини практичного повсякденного життя людей виражатимуться у прозорих і розумних зв'язках їх між собою і з природою. Устрій су-

¹ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 12.

опільного життєвого процесу, тобто матеріального процесу виробництва, скине з себе містичне туманне покривало лише тоді, коли він стане продуктом вільного суспільного союзу людей і перебуватиме під їх свідомим планомірним контролем»². Згідно з загальносоціологічним законом залежності суспільної свідомості від суспільного буття, докорінні зміни в суспільній свідомості можуть наступити тільки після докорінних революційних змін у суспільному бутті. Це підтверджує шістдесятиріччя соціальних перетворень у нашій країні.

Ліквідація приватної власності і експлуаторських суспільних відносин, соціалістична індустріалізація, колективізація сільського господарства, культурна революція, ленінське розв'язання національного питання ґрунтовно перетворили умови життя трудящих мас, утвердили радянський спосіб життя, який характеризують «атмосфера справжнього колективізму і товарищескості, згуртованість, дружба всіх націй і народів нашої країни, які міцніють день у день, моральне здоров'я, яке робить нас сильними, стійкими»³. Разом з утвердженням соціалістичного способу життя формувалося і нове духовне обличчя людей. Основою світосприймання стала марксистсько-ленінська ідеологія, утвердився науково-атеїстичний світогляд.

Історичне значення цього суспільного надбання за шістдесятиріччя Радянської влади стає ще більш очевидним, коли згадати, що до революції основна маса населення нашої країни була неписьменною, перебувала під впливом релігії. В. І. Ленін в одній зі статей 1913 р. відзначав, «що такої дикої країни, в якій маси народу настільки були б *пограбовані* в розумінні освіти, світла і знання, — такої країни в Європі не залишилось ні однієї, крім Росії»⁴. До Великого Жовтня 75 процентів всього населення Росії було неписьменним, а серед сільського населення неписьменність досягала 80 процентів⁵. За шістдесят років Радянської влади СРСР став країною високорозвиненої освіти, науки і культури. У 1976 р. на 1000 чоловік віком десять і більше років налічувалося 570 осіб, що мають вищу і середню (повну і неповну) освіту. Якщо загальна кількість тих, хто вчиться, у 1913 р. була 10,6 мільйона, то за період Радянської влади вона зросла майже у 10 разів і в 1976 р. становила 92,6 мільйона. Кількість усіх різновидів бібліотек за цей час зросла з 13,9 тисячі до 350 тисяч, тираж книжок — з 99 мільйонів до 1705 мільйонів, разовий тираж газет — з 3 мільйонів до 168 мільйонів, річний тираж журналів та інших періодичних видань — з 117 мільйонів до 3.047 мільйонів⁶. Нині понад три чверті працівників, що працюють у народному господарстві, мають вищу або середню (повну чи неповну) освіту. В основному завершено перехід до загальної середньої освіти⁷.

Це лише деякі кількісні показники культурного зростання нашої країни у післяреволюційний період. А які величезні якісні зміни за цей час сталися у духовному світі мас людей, їхніх поглядах, настроях, звичаях, традиціях! За царизму в умовах соціального і духовного гніту трудящих, масової неписьменності, культурно-побутової відсталості у суспільній свідомості панувала релігія. Вона мала вплив на світогляд і психологію значної маси населення, про що свідчить, наприклад,

² Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 87—88.

³ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 98.

⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 23, с. 123.

⁵ Див.: Коновалов Б. Н. К масовому атеїзму. М., 1974, с. 22.

⁶ Див.: Народное хозяйство СССР в 1975 г. Статистический ежегодник. М., 1976, с. 36, 117, 691.

⁷ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 8.

розподіл населення за релігійною належністю 1904 р. До православних і старообрядців царська статистика залічувала 70 процентів, мусульман — 10,8 процента, іудаїстів — 4 проценти, протестантів — 4,85 процента, інших віросповідань — 1 процент. Як видно з цих даних, понад 90 процентів населення офіційно належало до тієї чи іншої релігії⁸. За даними перепису 1897 р., в Росії різні релігійні течії охоплювали 125 640 021 чоловік з 125 680 682 чоловік дорослого населення, тобто 99,97 процента⁹.

Безперечно, апологетична щодо релігії офіційна царська статистика завищувала процент віруючих. Оскільки акти запису громадянського стану здійснювалися тоді релігійними установами, виходило, що формально все населення країни належало до тієї чи іншої релігії. Свободи совісті царизм не визнавав. Невіруючі переслідувалися і каралися. У тих умовах далеко не просто було назвати себе невіруючим. І все ж атеїсти (свідомі і стихійні) були. Їх кількість збільшувалася разом зі зростанням революційного руху. Атеїстичні погляди, традиції передавалися з покоління в покоління, розвивалися і удосконалювалися. Однак, політичні, соціальні і духовні умови царської Росії породжували і відтворювали релігійні вірування. Тому в дореволюційний час основна маса населення країни більшою або меншою мірою все-таки перебувала під впливом релігії, яка опотворювала і пригнічувала духовний розвиток людини.

Корінні переваги соціалістичного ладу над капіталістичним полягають, зокрема, і в тому, що він створює небувалі в історії суспільні умови для духовного розвитку найширших мас трудящих, підвищення їхньої свідомості, світоглядної, моральної і естетичної зрілості. Одним із доказів цього може бути утвердження масового атеїзму, який є вираженням тих позитивних якісних змін у свідомості широких верств населення нашої країни, що відбулися під впливом соціалістичної перебудови життя і повсякденної роботи партії у справі комуністичного виховання трудящих. Якщо у передреволюційні роки близько трьох чвертей дорослого населення Росії було віруючим, то уже через 20 років після революції дослідження, проведені в Білорусії, показали, що 65,4 процента опитаних (вивчалась релігійність населення у 225 селах і 20 містах) вважали себе невіруючими¹⁰. За свідченням журналу «Антирелігіозник», у середині 1930-х років серед дорослого населення країни віруючі становили вже менше половини¹¹. Цікаві дані наводить М. К. Тепляков про зміни рівня релігійності населення Воронізької області за п'ятдесят років Радянської влади. Якщо в 1917 р. було віруючих 81 процент населення області, то в 1922 р. 77 процентів, 1927 — 73, 1933 — 51, 1937 — 47, 1941 — 39, 1945 — 37, 1959 — 34, а в 1961 р. — лише 26 процентів. Як видно з наведених даних, з кінця п'ятидесятих років релігійність щорічно знижувалась приблизно на 0,7 процента. Такі темпи свідчать про глибокі якісні зміни, які відбуваються у свідомості трудящих нашої країни. Це типовий приклад для країни загалом.

Оскільки у нас церква відокремлена від держави, а ставлення до релігії є приватною справою громадян і ні в яких документах не реєструється, ми не маємо загальної статистики віруючих і невіруючих. Але конкретно-соціологічні дослідження 60—70-х років, проведені у

⁸ Див.: Коновалов Б. Н. К массовому атеизму, с. 38.

⁹ Див.: Дулуман Е., Лобовик Б., Танчер В. Современный верующий. М., 1970, с. 30.

¹⁰ Див.: Коновалов Б. Н. К массовому атеизму, с. 108.

¹¹ Див.: «Антирелігіозник», 1935, № 6, с. 2.

різних регіонах, свідчать, що лише незначна частина дорослого населення називають себе віруючими¹². При цьому треба мати на увазі, що не кожен, хто називає себе так, є віруючим у повному розумінні цього слова. Часто віруючими вважають себе люди, які лише тримають дома ікони або справляють певні обряди чи дотримуються, за традицією, окремих релігійних свят. Таких людей, як показують конкретні дослідження, близько половини серед всіх віруючих. Тому фактичних, переконаних віруючих виявляється значно менше, ніж тих, які вважають себе віруючими¹³.

Отже, за шістдесятиріччя існування соціалістичного ладу у духовному житті населення Країни Рад сталися величезні якісні зміни. Релігія, яка тисячоліттями панувала у суспільному житті і суспільній свідомості, за період, який менший сучасної середньої тривалості життя однієї людини, втратила свої колишні позиції панівного елементу суспільної свідомості. Вона перетворилася на постулово відмираючий елемент групової та індивідуальної свідомості, старих обрядово-побутових традицій, пережиток минулого у світогляді і психології деякої частини громадян. Атеїзм же, який за переписом 1897 р. не набирав і 1 процента прихильників серед дорослого населення Росії, фактично став масовим, характерною рисою життя більшості населення нашої країни, суспільно значущим явищем. Місце релігії у суспільній свідомості посідає науково-матеріалістичний світогляд, який за самою своєю суттю є атеїстичним. СРСР — перша країна соціалізму — увійшов в історію і як перша країна масового атеїзму.

Історія розвитку першої соціалістичної держави практично підтвердила марксистсько-ленінське положення про соціальне походження релігії, її минулий, перехідний характер. Перетворившись за шістдесятиріччя з країни масової релігійності в країну масового атеїзму, СРСР своїм досвідом перебудови матеріальних, соціально-економічних основ життя і вихованням нової людини довів, що релігія не виникає надприродним чином, не коріниться в самій природі людини, а породжується лише конкретно-історичними соціальними умовами — незрілими або спотвореними суспільними відносинами — і з усуненням цих умов починає відмирати.

К. Маркс і Ф. Енгельс відзначали, що релігія, як і інші форми суспільної свідомості, не має власної самостійної, незалежної від матеріальних умов життя людей історії. «Люди, — писали вони, — які розвивають своє матеріальне виробництво і свої матеріальні стосунки, змінюють разом з цією своєю дійсністю також своє мислення і продукти свого мислення. Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість»¹⁴. Соціалістичний спосіб життя, вільний від усіх різновидів соціального, політичного і духовного гноблення, визначив і новий тип свідомості широких мас людей, вільний від спотворено фантастичного, ілюзійного відображення дійсності. У ході практичної участі мас у будівництві соціалістичного суспільства формувалися і утверджувалися їх безрелігійні погляди на навколишній світ і своє місце в ньому, відбувався масовий відхід людей від релігії. Широкі верстви населення переходили на позиції свідомого атеїзму.

Всесвітньо-історичне значення досвіду формування і розвитку масового атеїзму в СРСР полягає не тільки в тому, що практично дове-

¹² Див.: Дулуман Е., Лобовик Б., Танчер В. Современный верующий, с. 31.

¹³ Див.: Там же.

¹⁴ Маркс К. Енгельс Ф. Твори, т. 3, с. 24.

дена можливість існування безрелігійного суспільства. Досвід нашої країни показав, що безрелігійне суспільство — об'єктивно зумовлений, закономірний, необхідний етап прогресивного розвитку людства. Шістдесятиріччя невинного зростання масового атеїзму розвіяло міфи і пророцтва буржуазних ідеологів і релігійних діячів про крах цивілізації, анархію і аморалізм в умовах «безбожжя», занепаду релігії.

Історія соціалістичних перетворень в СРСР наочно спростувала ці вигадки. Становлення і розвиток масового атеїзму супроводжувалися водночас невинним соціальним, культурним та духовним зростанням і збагаченням нашого народу. За цей час у нас побудоване розвинуте соціалістичне суспільство, яке, як відзначено в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», є сьогодні найвищим досягненням соціального прогресу¹⁵. Його здобутки всесвітньо відомі. Досвід реального соціалізму показав приклад найсправедливішої організації суспільства в інтересах трудящих. Сутнісні характеристики соціалістичного суспільства — суспільства, де панує науковий матеріалістичний світогляд, — це реальний гуманізм, справжня демократія і свобода особи, найпередовіша наука і культура, рівноправ'я народів, взаємовигідне співробітництво з державами, боротьба за мир, соціальний оптимізм¹⁶. Повно і всебічно переваги зрілого соціалізму охарактеризовані у проекті Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

«Це — суспільство, — відзначається в проекті Конституції, — в якому створені могутні продуктивні сили, передова наука і культура, в якому постійно зростає добробут народу, складаються дедалі сприятливіші умови для всебічного розвитку особи... Це — суспільство справжньої демократії, політична система якого забезпечує ефективне управління всіма суспільними справами, дедалі активнішу участь трудящих у державному житті, поєднання реальних прав і свобод людини з громадянською відповідальністю»¹⁷.

Такі реальні надбання і переваги суспільства розвинутого соціалізму, формування і розвитку якого здійснювались під керівництвом Комуністичної партії на основі наукової марксистсько-ленінської ідеології. Невід'ємною складовою цієї ідеології є науковий атеїзм. Він не тільки не спричинив духовного зубожіння невіруючих, як це намагались довести наші противники, а виступив одним із дійових ідеологічних чинників розвитку свідомості мас, формування соціалістичного типу особи, для якої характерні високий рівень ідейно-політичної зрілості, моральна переконаність, активна життєва позиція. Атеїстичне виховання відіграло неабияку роль у звільненні світогляду, психології, побуту, традицій широких верств колишніх віруючих від релігійних і всіляких інших ілюзій, забобонів і марновірств. Воно розширювало горизонти пізнання і перетворення світу, своїми специфічними формами і методами утверджувало науковий світогляд як основу духовного розвитку особи. Науковий атеїзм сприяв удосконаленню суспільних відносин і духовному збагаченню трудящих.

Шість десятиріч Радянської влади показали усьому світові, що тільки в умовах соціалізму можливе здійснення справжньої свободи совісті, що вона органічно властива системі соціалістичної демократії.

¹⁵ Див.: Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р., с. 9.

¹⁶ Там же, с. 23.

¹⁷ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 4.

Буржуазна «свобода совісті», як вказував К. Маркс, «не являє собою нічого більшого, як терпимість до всіх можливих видів *релігійної свободи совісті...*»¹⁸. Буржуазне законодавство проголошує лише свободу релігійної діяльності, проте не має законів, які б гарантували свободу совісті невіруючих, атеїстів. Така свобода совісті вузька, однобічна, обмежена. Формальне, однобічне буржуазне розуміння свободи совісті, яке зводить її лише до свободи віроповідань, обертається, отже, несвободою для широких верств населення, які не вірять і не бажають вірити в релігійні міфи.

Справжня свобода совісті, яку і забезпечує соціалізм, полягає у вільному виборі світоглядних — релігійних чи атеїстичних — переконань, відсутності будь-якого примусу щодо сповідання чи несповідання будь-якої релігії. Вона означає рівність прав усіх громадян незалежно від того, вірять чи не вірять вони в бога. Вона, далі, передбачає повне відокремлення церкви від держави і школи від церкви, а тому і невтручання церкви у справи держави, а держави у суто релігійні справи церкви. Нарешті, справжня свобода совісті неможлива, якщо кожному не надається права не тільки вільно сповідувати чи не оповідувати будь-яку релігію, а й вільно проводити атеїстичну пропаганду. Це має особливе значення щодо створення умов для здійснення справжньої свободи совісті в наш час, коли дедалі більші маси людей у всіх країнах поривають з релігією, прагнуть перейти на позиції наукового світогляду. Радянська влада з самого початку свого існування взяла твердий курс на забезпечення свободи совісті для всіх — і віруючих і невіруючих. Відокремлення церкви від держави дало можливість державі обходитися без санкцій церкви в управлінні всіма соціальними і духовними процесами життя суспільства. Церква стала самостійно вирішувати свої теологічні і культові справи. Тим самим церква і держава позбавилися тиску одна на одну, стали незалежними у виконанні своїх функцій. Відокремлення школи від церкви вивільнило освіту і виховання з-під впливу релігії і дало змогу усім підростаючим поколінням засвоювати надбаня науки і культури, на основі здобутих знань робити свідомий вибір між релігією і атеїзмом.

У капіталістичному світі немає свободи совісті не тільки для атеїстів (у жодній буржуазній конституції не гарантується право громадян не сповідувати ніякої релігії і вільно проводити атеїстичну пропаганду), але і для віруючих. Капіталістична держава перетворила релігійні організації на знаряддя духовного і політичного забезпечення панування буржуазії. Церковна ієрархія фактично перебуває на службі пануючих класів. Віровчення релігійних організацій підпорядковані апології буржуазного ладу і буржуазного способу життя. Культово-обрядова діяльність вплетена в систему державних обрядів і ритуалів. Чи можливий за таких умов вільний вияв свободи совісті, хоча б для віруючого, не кажучи вже про атеїста? Чи може за таких умов віруючий у задоволенні своїх релігійних потреб обмежитись лише віросповідними культовими справами, не зазнаючи прямого чи прихованого тиску з боку органів влади, офіційної церковної думки. Зрощення церковної власності з власністю монополій, трестів і синдикатів, державне утримання духовенства, переплетення клерикальних і буржуазних політичних організацій, маніпуляція масовою свідомістю — все це реально і повсякденно обмежує свободу совісті в капіталістичному світі, робить її формальною, неповноцінною.

¹⁸ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 19, с. 30.

Звідси стає очевидною вся наклепницька, антикомуністична суть буржуазної пропаганди про «державний атеїзм» в СРСР, про «переслідування церкви», «обмеження прав віруючих» та ін. Антикомуністи хотіли б, щоб овобода совісті в СРСР означала свободу порушувати радянські закони і норми моралі, свободу нав'язувати радянським людям буржуазні стандарти мислення і норми поведінки, підривати політичні, соціальні й духовні устої соціалістичного способу життя, коротко кажучи — свободу антирадянської діяльності. Такої «свободи» Радянська влада не допускає, оскільки ця «свобода» спрямована проти блага народу. Вона нічого не має спільного з свободою совісті, задоволенням духовних потреб віруючих. Віруючі в нашій країні, становлячи незначну частину населення, користуються всіма свободами і правами, які належать громадянам СРСР. Це було конституційним законом протягом усіх років існування Радянської влади. Проект нової Конституції також твердо гарантує рівноправність усіх громадян країни. Стаття 34 проекту Конституції проголошує: «Громадяни СРСР рівні перед законом незалежно від походження, соціального і майнового становища, національної і расової приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин».

Рівноправність громадян СРСР забезпечується в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя»¹⁹. І це реальна практика соціалістичного способу життя.

У проекті нової Конституції зазначається, що здійснення прав і свобод громадян невіддільне від виконання ними своїх обов'язків. Громадянин СРСР зобов'язаний дотримуватись Конституції СРСР, радянських законів, поважати правила соціалістичного співжиття, сумлінно працювати, берегти і зміцнювати соціалістичну власність, обстоювати інтереси держави, захищати Соціалістичну Вітчизну, поважати національну гідність інших громадян, зміцнювати дружбу націй і народностей країни, поважати права і законні інтереси інших осіб, бути непримирним до антигромадських вчинків, всемірно оприяти охороні громадського порядку. Піклування про виховання дітей, підготовка їх до суспільно-корисної праці, формування їх як гідних членів соціалістичного суспільства, збереження природи і охорона її багатств, розвиток дружби і співробітництва з народами інших країн, підтримання і зміцнення загального миру — це теж обов'язки наших громадян. Як бачимо, великі і широкі права та свободи передбачають таке ж коло обов'язків. Нікому, як віруючому, так і атеїстові, не дозволено порушувати права і свободи громадян, переступати закони і загальноприйняті норми моральної поведінки. Таких людей громадськість, органи влади вправі притягнути до моральної чи юридичної відповідальності.

Окремі релігійні фанатики чи псевдовіруючі, маскуючись релігією, стають на шлях злочинної діяльності. Їх карають, але не за релігійну віру, а за порушення чинного законодавства. За це, зокрема, був засуджений колегією з кримінальних справ Київського обласного суду баптист Вінс, «справу» якого всіляко фальсифікувала антикомуністична пропаганда. Його намагались зобразити на капіталістичному Заході жертвою «гонінь на віруючих», «борцем за свободу совісті» в СРСР. Американські конгресмени навіть прийняли резолюцію, яка закликає

¹⁹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 13.

Радянський уряд звільнити Вінса з ув'язнення як такого, що нібито «невинно» страждає і не має змоги оповідувати свою релігію²⁰. Безперечно, антикомуністи турбуються зовсім не про становище віруючих, які не потребують ніякого захисту і права яких надійно захищає радянське законодавство. Вони просто намагаються виправдати антирадянщика, злочинця, використати його для роздування наклепів. Тим самим антикомуністи прагнуть створити видимість, ніби в СРСР існує якийсь «релігійний опір» Радянській владі, нібито соціалізм не може забезпечити свободу совісті та ін. За допомогою таких фальсифікацій робиться спроба чорнити радянський лад, його шістдесятирічну історію, відвернути від нього віруючих.

Однак підступи антикомуністів зазнають краху. Переважна більшість віруючих нашої країни дотримується законодавства про релігійні культу, лояльно ставиться до Радянської влади, разом з невіруючими бере участь у розв'язанні всіх господарських завдань, користується нарівні з невіруючими правами, свободами і благами, які надає громадянам нашої країни розвинуте соціалістичне суспільство. Основний Закон СРСР охороняє їх право на свободу совісті так само, як і право на свободу совісті невіруючих. Стаття 52 проекту нової Конституції СРСР підтверджує це: «За громадянами СРСР,—відзначається в ній,—визнається свобода совісті, тобто право оповідувати будь-яку релігію, відправляти релігійні культу або не оповідувати ніякої релігії, вести атеїстичну пропаганду. Збудження ворожнечі і нещасті у зв'язку з релігійними віруваннями забороняється»²¹.

Ці, перевірені шістдесятирічним досвідом Радянської влади, принципи повністю забезпечують справжню свободу совісті і цілком задовольняють віруючих і невіруючих. Віруючим, зокрема, вони надають усіх необхідних прав для нормального відправлення культових дій, задоволення духовних потреб. І якщо за роки Радянської влади відбувся масовий відхід віруючих від релігії і церкви, сформувався масовий атеїзм, то причина цього не в недостатку простору для свободи релігії, не в якомусь «примусовому насаджуванні атеїзму», як це намагаються зобразити антикомуністи, а в об'єктивних умовах соціалістичного способу життя, що забезпечують вільний розвиток особи, неухильне підвищення її духовної зрілості. Шістдесят років соціалістичного будівництва в СРСР підтвердили повну правоту марксистсько-ленінського висновку, що головною соціальною причиною релігії є експлуататорські суспільні відносини, що з їх усуненням, ліквідацією експлуататорських класів, зацікавлених у збереженні релігії як інструмента свого панування, під впливом нових умов життя людей релігія поступово відмираниме. Майже сто років тому, в інтерв'ю кореспондентові американської газети «Чикаго Трібюн» К. Маркс, вказуючи на безглуздість насильницьких заходів проти релігії, відзначав, що «релігія зникатиме в тій мірі, в якій розвиватиметься соціалізм. Її зникнення повинно відбутися в результаті суспільного розвитку, в якому велика роль належить вихованню»²². Ми свідки розкладу і відмирання релігії в умовах розвинутого соціалізму.

²⁰ Див.: Никитшов С. Против фальсификаций. — «Наука и религия», 1977, № 6, с. 87, Рощин В. Кого защищают американские конгрессмены. — «Литературная газета», 1976, 17 ноября, с. 14.

²¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для внесення на всенародне обговорення, с. 17.

²² Маркс К., Енгельс Ф., Ленін В. І. Про релігію. К., 1975, с. 19.

Релігія за умов соціалізму перестала бути формою суспільного життя, формою свідомості суспільства. Вона втратила свої колишні соціальні функції (стабілізаторську, регулятивну, комунікативну, інтегративну тощо), виконуючи їх якоюсь мірою тільки для певних груп віруючих, а не для суспільства загалом. В минулому цілісний комплекс, нині релігія розпадається, розкладаються її основоположні ідеї і поняття, все більш формальними стають культові дії, послаблюються релігійні традиції навіть у побуті самих віруючих. Суперечлива мішанина релігійного і нерелігійного, характерна для буденної свідомості віруючих, під впливом самих умов життя все більше поступається місцем нерелігійним елементам, сприяючи еволюції світогляду і психології віруючих у напрямі невір'я. Зменшується роль і значення суто теологічних моментів у соціальних, моральних, культурних концепціях релігійних організацій. Збільшуються спроби сумістити віроповідні концепції з комуністичною мораллю, сучасною наукою. Все це недвозначно засвідчує посилення процесу внутрішнього розкладу релігійної ідеології.

Переконаливий матеріал, що підтверджує наведені висновки, дало конкретно-соціологічне вивчення духовного світу віруючих, проведене 1970 р. в Івано-Франківській області²³. Воно показало, що тільки 7 процентів від загального числа віруючих вбачають смисл життя і праці у підготовці до потойбічного життя, 70,8 процента у буденному житті не дотримуються релігійних моральних настанов; сумнівається в існуванні потойбічного життя і не думає про нього 45 процентів, постів дотримуються тільки 20,2 процента, сповідається і причащається тільки 35,7 процента, щонеділі відвідує церкву тільки 16,9 процента, зовсім не молиться вдома 43,6 процента віруючих. Показово, що навіть у мотиви і зміст молитв входять насамперед нерелігійні елементи. Наприклад, з проханням простити «гріхи» у молитві звертається до бога лише 13 процентів опитаних віруючих, а 36,19 процента опитаних віруючих у молитвах намагаються випросити різну допомогу у житейських справах для себе і для своїх рідних, 3,2 процента просить такої допомоги навіть для колективу, в якому працює віруючий. Характерно, що молитву засобом «спасіння душі» визнає тільки 13,4 процента віруючих. Водночас 23,4 процента опитаних віруючих вважає, що молитва здійснюється лише як данина традиції.

Серед віруючих мало хто вірить, що бог реально впливає на життя природи і людини. В те, що бог може втручатися в справи сучасного світу, вірить тільки 15,5 процента опитаних релігійних людей, 39,8 процента з них вважає, що бог не втручається в життя світу, лише допускає таку можливість 9 процентів, а 34,6 процента про це не думає навіть. Втрачається інтерес серед релігійної частини населення до релігійних свят. Навіть найбільші з них справляє порівняно невелика кількість опитаних віруючих: пасху — 24,5 процента, різдво — 23 процента, «зелені свята» — 19,8 процента, храмові — 17,5 процента, всі інші 6,6 процента і 8,6 процента не відзначає ніяких.

Відмирання релігії стало очевидним і для багатьох віруючих та байдужих до релігії людей. Дослідження в Івано-Франківській області показало, що 22,7 процента тих, хто вагається між релігією і атеїзмом, і 5 процентів віруючих вважає, що релігія відіме, а 62,3 процента перших і 47,8 процента останніх не можуть відповісти, збережеться вона в майбутньому чи ні. Тільки 14,9 процента тих, що вагається

²³ Див.: Матеріали конкретно-соціологічних досліджень Івано-Франківського відділу атеїзму Інституту філософії АН УРСР. Бібліотека Інституту філософії АН УРСР, оп. 3, т. 45.

між релігією і атеїзмом, і 45,7 процента віруючих висловлюють упевненість у збереженні релігії у майбутньому. Все це свідчить про якісні зміни у свідомості і життєвих позиціях віруючих.

Однак подолання релігії — процес тривалий. Серед різних верств населення воно відбувається не одночасно і нерівномірно. Значною мірою воно залежить від того, наскільки ті чи інші групи людей залучені до активної соціалістичної життєдіяльності, охоплені впливом сучасної науки, культури, різними видами виховної роботи, і зокрема атеїстичної. За роки соціалістичного будівництва в нашій країні сталося величезне культурне збагачення широких трудящих мас. Але з тих чи інших причин не всі категорії людей змогли здобути такий життєвий досвід, досягти такого рівня знань і загальної культури, які б дозволили їм звільнитися від впливу релігії, сформувати науковий світогляд. Деякі ще не зовсім позбулися пережитків, насичених релігійними нашаруваннями, особливо у сфері сімейно-побутової обрядовості і сімейно-побутових відносин. Активно намагаються подолати кризу релігії за допомогою пропаганди релігійні організації. Не слід забувати й того, що релігійність окремих груп віруючих підігривається клерикальною пропагандою з-за кордону. Та й атеїстична робота ще не скрізь достатньо ефективна, не завжди охоплює належним впливом всі кола віруючих і байдужих щодо релігії і атеїзму людей. Тому й на сучасному етапі нашого життя подекуди ще зберігаються релігійні пережитки, діють релігійні громади. Але сучасна релігійність — це модифіковані пережитки, а не породження соціалістичних умов суспільної життєдіяльності. Вона долається дальшим розвитком соціалістичного способу життя, науково організованою, цілеспрямованою виховною роботою.

За шість десятиріч соціалістичного будівництва в СРСР набуто багатого досвіду ефективного формування науково-атеїстичного світогляду у широких верств населення. Значно зросла трудова і громадська активність громадян, неухильно підвищувалась їхня професійна майстерність і загальнокультурний рівень, постійно удосконалювались зміст, форми і методи атеїстичної пропаганди, яка гармонійно поєднувалась з усіма ланками комуністичного виховання. Шістдесятирічна практика атеїстичної роботи в СРСР розкрила перед усім світом наукову обґрунтованість, реалізм і гуманізм політики Комуністичної партії і Радянської держави в галузі подолання релігійних пережитків. Ця політика спрямована на дбайливе оберігання свободи совісті і разом з тим скерована в майбутнє — на всебічний розвиток людської особистості, духовний розквіт всіх народностей і націй країни. «Відповідно до комуністичного ідеалу: «Вільний розвиток кожного є умова вільного розвитку всіх» «Радянська держава, — говорить у ст. 20 проекту нової Конституції, — ставить собі за мету розширення реальних можливостей для розвитку і застосування громадянами своїх творчих сил, здібностей і обдарувань, для всебічного розвитку особи»²⁴. Одним із засобів реалізації цих завдань є формування у кожній радянській людині наукового, матеріалістичного світогляду.

Соціалістичний досвід виховання показав, що вільний, всебічний розвиток особи неможливий, якщо в її свідомості і поведінці не подолані релігійні нашарування. Релігія в будь-якій формі — традиційній чи модерністській — була і лишається антинауковим світоглядом і то-

²⁴ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 10.

му не може бути духовним стимулом розвитку людини. Саме тому, відзначав В. І. Ленін, партія робітничого класу «повинна бути ідейним вождем у боротьбі з усяким середньовіччям, а в тому числі і з старою, казенною релігією і з усіма спробами обновити її або обгрунтувати заново чи по-іншому і т. д.»²⁵.

Сучасні ревізіоністи, нехтуючи досвідом радянської історії, виходячи революційну суть і науковий характер комуністичного вчення, твердять про можливість об'єднання марксизму-ленінізму з релігією, виступають за її збереження, закликають відмовитись від атеїзму, переглянути марксистську оцінку релігії як опіуму для народу. Модернізовану релігію вони оголошують «революційною силою», необхідним елементом розвитку людської суб'єктивності, світоглядом, що нібито не суперечить науці і може бути з нею суміщеним. Радянський досвід соціалістичної перебудови суспільства і виховання нової людини переконливо свідчить, що релігія незмінно відіграє консервативну роль, гальмує прогрес суспільства і особи. Як уособлення помилок, ілюзій, забобонів вона не може дати людині правильні орієнтири в пізнанні і перетворенні дійсності. Тому соціалізм не може взяти релігію на своє духовне озброєння. Його сучасне і майбутнє нерозривно пов'язані з наукою і науковою ідеологією, які органічно включають атеїзм.

Розвиток масового атеїзму і водночас невпинне культурне піднесення, зміцнення морального здоров'я радянського народу опростували міф про незамінність релігії у справі виховання людей і регулюванні міжлюдських відносин. Більше того, атеїстичний досвід соціалістичного суспільства з усією повнотою розкрив негативну роль релігії у цих процесах, неможливість їх удосконалення на її основі. Будучи антинауковою формою світогляду, релігія обмежує і деформує духовний розвиток особи, пропонує нежиттєві принципи і норми моралі. Вона спотворено передає новим поколінням віруючих культурну спадщину, ігнорує прогресивні і насаджує віджилі традиції. З нею пов'язана консервація пережитків минулого. Залишки релігійності у соціалістичному суспільстві — це відгомін незрілості чи спотвореності суспільних відносин і обмеженості людського пізнання в класово-антагоністичних формаціях. Подолання релігії є об'єктивною вимогою і закономірним наслідком прогресу суспільства і особи.

Країна Рад першою в історії показала приклад успішного функціонування суспільного життя на безрелігійній, науковій основі, суспільства, в якому орієнтири пізнання і перетворення дійсності стали визначатись науковим матеріалістичним світоглядом. Релігія випала з числа регуляторів суспільного життя. Всупереч клерикально-буржуазним проповідям це спричинило не занепад, а піднесення суспільного життя, духовний розквіт націй, невпинний прогрес людської особистості. За умов соціалізму науковий атеїзм повною мірою розкрив свої творчі, позитивні соціальні, моральні і культурні функції.

У кінці минулого століття французький соціальний психолог Густав Лебон писав: «Коли б людство могло надати можливість померти всім своїм богам, то про таку подію можна було б сказати, що вона за своїми наслідками була б найважливішою з подій, що відбувалися коли-небудь на поверхні нашої планети з часу виникнення перших цивілізацій»²⁶. Лебон перебільшував роль релігійних вірувань у житті людства. Але відмирання релігії є оправді знаменною подією в історії цивілізації. «Смерть богів» означає звільнення свідомості людей від багатовікових помилок, ілюзій, забобонів і марновірств, очищення їх

²⁵ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 17, с. 398.

²⁶ Лебон Г. Психология народов и масс. С-Петербург. 1896, с. 123—124.

життєдіяльності від штучних обмежень, надуманих заборон, фальшивих ідеалів і міфічних цілей. Перехід мас населення на позиції наукового атеїзму відбиває корінні зміни в духовних підвалинах суспільного життя, перебудову їх на основі досягнень наукового пізнання і революційного перетворення дійсності. Масовий атеїзм радянського народу є свідченням утвердження якісно нової ери в історії духовного розвитку людства — ери панування наукового матеріалістичного світогляду. Соціальний початок цієї ери поклала шістдесят років тому Велика Жовтнева соціалістична революція.

* * *

Социалистический строй создал небывалые в истории общественные условия для духовного развития масс, повышения их сознательности, мировоззренческой, нравственной и эстетической зрелости. Одним из доказательств этого может быть массовый атеизм, являющийся выражением тех положительных качественных изменений в сознании широчайших слоев населения нашей страны, которые произошли под влиянием становления и развития социалистического образа жизни. Религия, господствовавшая тысячелетиями в общественной жизни всех классово-антагонистических формаций, потеряла свои позиции и превратилась в постепенно отмирающий пережиток. Советский Союз — первая страна социализма — вошел в историю и как первая страна массового атеизма, общество, в котором господствует научное материалистическое мировоззрение. Практика реального социализма раскрыла положительную, творческую роль научного атеизма в совершенствовании общественных отношений и духовном обогащении масс трудящихся.

Здійснення ленінського вчення

про захист завоювань соціалістичної революції

Учення про захист завоювань соціалізму — невід'ємна частина теорії соціалістичної революції. Воно дає цільне, узагальнене соціально-політичне пояснення однієї з основних закономірностей соціалістичної революції, соціалістичного і комуністичного будівництва, світового революційного процесу.

У матеріалах XXV з'їзду партії, у проекті Конституції СРСР, у документах світового комуністичного руху, в працях Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша Л. І. Брежнева глибоко аналізуються різні аспекти цієї закономірності, розвиваються ленінські положення про необхідність захисту революції, соціалістичної Вітчизни, ленінські заповіді про зміцнення оборондатності країни і Радянських Збройних Сил, про керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії в розв'язанні цих завдань, йдеться про необхідність посилення військового співробітництва соціалістичних держав.

Згідно з марксизмом-ленінізмом, захист завоювань революції від посягань зовнішніх і внутрішніх ворогів — одна з загальних закономірностей, притаманних країнам, що будують нове суспільство. «Весь хід боротьби з внутрішньою контрреволюцією та іноземними інтервентами показав, — відзначається в постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», — що революція може закріпити свою перемогу тільки в тому разі, якщо вона вміє захищатись»¹.

Наукову постановку і початкове розв'язання проблеми збройного захисту соціалістичного суспільства від агресивних посягань його ворогів здійснили К. Маркс і Ф. Енгельс, органічно включивши її в теорію класової боротьби пролетаріату і завоювання ним політичної влади. Вони вперше звернули увагу на тісний взаємозв'язок між успіхами класової боротьби пролетаріату і його здатністю захистити переможну революцію, забезпечити необхідні зовнішні умови для будівництва комуністичного суспільства.

К. Маркс і Ф. Енгельс відзначали, що застосування внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією зброї у боротьбі з робітничим класом змушує пролетаріат і собі озброюватися і створювати свою військову організацію, відстоювати свої завоювання з допомогою воєнних засобів. Досвід Паризької Комуни підтвердив правильність цього наукового висновку.

В. І. Леніну належить заслуга в обґрунтуванні вчення про захист соціалістичної Вітчизни в нову історичну епоху. Ленінська теорія соціалістичної революції органічно включила в себе питання охорони революційних завоювань. Творчо розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса про ставлення пролетаріату і його партії до воєн, В. І. Ленін,

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 5.

врахувавши нові історичні умови і перспективи суспільного розвитку, розробив цільну систему поглядів на захист революції, соціалістичної Вітчизни, всебічно обґрунтував воєнну програму пролетарської революції. У статті «Воєнна програма пролетарської революції», кажучи про можливість перемоги соціалізму спочатку в небагатьох країнах або навіть в одній, окремо взятій країні, В. І. Ленін звертав увагу комуністів, всіх трудящих на те, що така перемога має викликати «пряме прагнення буржуазії інших країн до розгрому переможного пролетаріату соціалістичної держави»². Узагальнюючи досвід історії, практику класової боротьби, він дійшов висновку, що «всяка революція лише тоді чого-небудь варта, коли вона вміє захищатися, але не відразу революція навчається захищатися»³.

З перемогою Великої Жовтневої соціалістичної революції захист соціалізму став безпосереднім завданням, зумовленим існуванням капіталістичної світової системи, агресивною природою імперіалізму, його спробами знищити соціалізм збройною силою. За цих обставин захист революційних завоювань є об'єктивною закономірністю становлення і розвитку нового суспільного ладу, переходу від капіталізму до соціалізму і комунізму.

XXV з'їзд КПРС, проаналізувавши міжнародне становище, розстановку класових сил на світовій арені, знову підкреслив об'єктивну необхідність захисту революції, завоювань соціалізму в сучасних умовах. «Досвід революційного руху останніх років, — відзначається в Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, — наочно показав: якщо виникає реальна загроза пануванню монополістичного капіталу і його політичних ставлеників, імперіалізм іде на все, відкидаючи всяку видимість будь-якої демократії»⁴. Одне з багатьох свідчень цього — трагедія Чілі. Вона владно нагадала про життєву необхідність, закономірний характер захисту завоювань революції, про те, що будь-які помилки, невдачі в цій галузі призводять до тяжких наслідків.

Захист завоювань революції є закономірністю суспільного розвитку, яка характеризується низкою особливостей. По-перше, захист революції здійснюється різними методами (серед них є і збройний шлях), виступає як захід, спрямований проти контрреволюції, імперіалістичних агресорів, і тому він цілком виправданий, законний і необхідний. Захист революції — це вияв непримиренного класового, в тому числі й збройного, зіткнення сил соціалізму і імперіалізму, хоча збройне насильство ніколи не було метою пролетарської революції, метою робітничого класу. По-друге, захист революції, завоювань соціалізму здійснюється не тільки у військовій справі. Він охоплює всі сфери суспільного життя: економіку, політику, науку і техніку, ідеологію і культуру. Досить сказати, що воєнні зусилля завжди, а в наш час особливо, спираються на економічні, морально-політичні і науково-технічні можливості держави. По-третє, необхідність захисту революції, соціалізму зберігається доти, доки існує імперіалізм — джерело нових воєн і конфліктів. Тому захист завоювань революції становить один із найважливіших чинників переходу народів до соціалізму і комунізму в обстановці, коли міжнародний імперіалізм і внутрішня реакція капіталістичних країн всіляко перешкоджають цьому історичному процесові.

Нарешті, захист завоювань соціалізму за своєю сутністю має глибоко інтернаціональний характер. Це впливає насамперед з інтерна-

² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 30, с. 127.

³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 37, с. 116.

⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 33—34.

ціональних умов визволення робітничого класу та інших експлуатованих і пригноблених мас. У трудящих світу спільний класовий ворог — імперіалізм і реакція. І кожний крок у зміцненні економічної і оборонної могутності соціалізму набуває особливого міжнародного значення, дістає підтримку всіх революційних сил сучасності, бо відповідає корінним інтересам людей праці. Історичний досвід показує, що захист прогресивних завоювань — це не тільки об'єктивна необхідність, але й показник зрілості самої революції, її рушійних сил.

Здатність будь-якої революції до захисту зумовлюється відповідністю цієї революції об'єктивній історичній тенденції; зрілістю об'єктивних і суб'єктивних чинників, які є показником внутрішньої енергії, життєздатності революції; відповідністю змісту революції інтересам народних мас. Тільки революція, в якій маси убачають відображення своїх інтересів, здатна захищатись, а, отже, кажучи словами В. І. Леніна, вона «чогось варта».

Захист революції — це справа, якої революційні народи і їх революційні лідери навчаються в процесі боротьби, на досвіді своєї та інших революцій. Здатність до засвоєння цього досвіду виступає як важливий показник зрілості суб'єктивного чинника революції. Захист прогресивних завоювань революції забезпечується єдністю дій революційних сил, спрямованих проти реакції загалом, на рішучий злам основи і механізму відтворення реакційних, контрреволюційних сил. У ході революції, в міру визрівання відповідних умов, мають виявлятися її творчі сили, здійснюватись конкретні соціально-політичні, економічні заходи, спрямовані на розв'язання корінних соціальних завдань в інтересах трудящих. Нарешті, захист революційних завоювань виявляється також (в разі воєнного конфлікту з силами імперіалізму) у рішучих оборонних діях, у збройній боротьбі, яка становить повну реалізацію військової могутності соціалістичної країни з широким використанням допомоги її союзників і друзів.

Вихід соціалізму за рамки однієї країни і утвердження світової соціалістичної системи об'єктивно передбачають об'єднання зусиль всіх соціалістичних країн у справі збройного захисту нового суспільного ладу від агресивних посягань імперіалізму. XXV з'їзд КПРС підтвердив актуальність наукового висновку про те, що захист завоювань революції є загальною закономірністю побудови і розвитку соціалізму.

Розв'язуючи різноманітні завдання військового будівництва нового суспільства, комуністичні і робітничі партії неухильно керуються вченням В. І. Леніна про захист соціалістичної революції, завоювань соціалізму. «Капітал, — відзначав В. І. Ленін, — є сила міжнародна. Щоб її перемогти, потрібен міжнародний союз робітників, міжнародне братерство їх»⁵. Народам, що встали на соціалістичний шлях розвитку, «обов'язково потрібен тісний військовий і господарський союз, бо інакше капіталісти... задавлять і задушуть нас поодинокі»⁶. Усілякі спроби розхитати такий союз В. І. Ленін розглядав як зраду інтересів боротьби проти міжнародного імперіалізму.

Радянський народ з честю виконував свою інтернаціональну місію в усіх війнах, які були нав'язані йому імперіалізмом. Разом з тим він не забуває про той вклад, який вніс міжнародний робітничий клас, борці-інтернаціоналісти в справу захисту першої в світі соціалістичної держави. І тепер, коли на шлях будівництва соціалізму встають все нові й нові країни, класова солідарність у забезпеченні їх безпеки має

⁵ Ленін В. І. Повне збір. тв., т. 40, с. 41.

⁶ Там же, с. 44.

величезне значення. У підсумковому документі міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій (1969 р.) проголошується: «Захист соціалізму — інтернаціональний обов'язок комуністів»⁷.

Практика соціалізму підтверджує, що зміцнення єдності і згуртованості соціалістичних країн — об'єктивна необхідність, реалізація якої виступає закономірною передумовою могутнього розвитку економіки, культури, надійної оборони революційних завоювань трудящих. Інтернаціональна єдність братніх країн, об'єднання їх зусиль у боротьбі за спільні інтереси і цілі зумовлені самою природою соціалістичного ладу. В. І. Ленін відзначав, що пролетарський інтернаціоналізм потребує підпорядкування пролетарської боротьби в одній країні інтересам цієї боротьби у всесвітньому масштабі. Необхідність тісного співробітництва і міцної єдності країн соціалізму зумовлюється також тією обставиною, що будівництво соціалізму вони розпочали, перебуваючи на різних рівнях економічного і соціально-політичного розвитку. Згуртування і співробітництво дозволяють нашим країнам швидше подолати відмінності в рівнях розвитку економіки, забезпечити послідовне підвищення життєвого рівня народу. У світі відбувається протиставлення двох систем — капіталістичної і соціалістичної. Контрреволюційна стратегія імперіалізму спрямована головним чином на послаблення світу соціалізму, на розрив його внутрішніх зв'язків. Ефективно протидіяти цій стратегії і одержати в жінцевому підсумку перемогу можливо лише за наявності тісної єдності і згуртованості соціалістичних країн.

І нарешті, світова система соціалізму здійснює величезний вплив на розвиток світового революційного процесу, центром і опорою якого вона є. На соціалізм покладають свої надії і сподівання народи світу. В ньому вони вбачають зразок для наслідування, перспективу майбутнього укладу життя на землі. Єдність дій і тісна згуртованість братніх країн соціалізму визначають успіх світової соціалістичної революції.

Зауважимо, що світова співдружність соціалістичних країн містить у собі всі необхідні передумови для міцної єдності і згуртованості. У країнах — членах цієї співдружності панує однотипна економічна основа — суспільна власність на засоби виробництва. Їх об'єднує єдина революційна теорія — марксизм-ленінізм, пролетарський інтернаціоналізм, однотипний державний устрій — влада народу на чолі з робітничим класом. Трудящі країн соціалізму мають спільні класові інтереси в захисті революційних завоювань і національної незалежності від посягань імперіалізму. Нарешті, вони мають єдину мету — побудову комунізму. Соціалістична співдружність характеризується застосуванням принципів пролетарського інтернаціоналізму у відносинах між соціалістичними країнами. У військовій справі соціалістичний інтернаціоналізм означає насамперед дотримання принципів всебічного співробітництва соціалістичних країн у розробці, обговоренні і розв'язанні всіх питань оборони, спільного захисту соціалізму від імперіалістичної агресії, бойової опівдружності армій.

Захист країн соціалізму ґрунтується на єдиній інтернаціональній — економічній, класовій, політичній і ідеологічній — основі. У рамках добровільного співробітництва соціалістичних країн існують рівність і повага територіальної цілісності всіх країн соціалізму, завдяки чому кожна з них дістає найоприятливіші можливості для зміцнення свого суверенітету, користується водночас перевагами, які дають взаємодопомога і товариська підтримка. Взаємовідносини між народами соціалістичних країн

⁷ Міжнародна Нарада комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., 1969, с. 273.

лістичних країн будуються на основі взаємної поваги, братерської дружби і безкорисливої підтримки. Соціалістичні країни виступають на світовій арені як революціонізуюча сила, що запалює інші народи своїм прикладом, як могутній оплот миру і безпеки народів в усьому світі.

У наш час захист соціалізму постає як система науково обґрунтованої і тісно взаємопов'язаної політичної, економічної, ідеологічної і власне військової діяльності, здійснюваної спільними зусиллями комуністичних і робітничих партій, державного апарату, народів і армій братніх країн соціалізму.

Ця діяльність передбачає:

в галузі політичній — створення і удосконалення сприятливих зовнішньополітичних умов для будівництва соціалізму і комунізму; активне співробітництво з іншими революційними силами сучасності; боротьбу за мир і міжнародну безпеку, за торжество ленінських принципів мирного співіснування і поглиблення процесу міжнародної розрядки; підготовку народів і армій до нищівної відсічі агресії, звідки б вона не походила;

в галузі економічній — поглиблення соціалістичної економічної інтеграції, боротьбу за розширення міжнародного економічного співробітництва, за рівноправність і взаємовигідні економічні контакти; цілеспрямований розвиток економіки кожної із братніх країн і всієї нашої співдружності, що об'єктивно веде до зміцнення обороноздатності соціалістичних держав;

в галузі ідеологічній — погоджену наступальну діяльність комуністичних і робітничих партій країн соціалістичної співдружності, спрямовану проти наклепницьких вигадок буржуазної і ревізіоністської ідеології, на захист, активну пропаганду і поширення наших комуністичних поглядів і ідеалів;

в галузі військовій — зміцнення і удосконалення братніх армій, їх бойової співдружності і взаємодії, в кінцевому підсумку — забезпечення такого оборонного потенціалу, який надійно гарантує свободу, незалежність і процвітання країн соціалізму.

Марксистсько-ленінські партії соціалістичних країн, керуючись ленінським ученням про захист завоювань соціалізму, історичним досвідом радянського воєнного будівництва, дійшли висновку про необхідність організації колективної оборони, тобто об'єднання соціалістичних країн на основі рівності і суверенітету з метою спільного подолання агресора. Найповніше вираження принципи оборонного співробітництва братніх країн знайшли в організації Варшавського Договору.

У військово-політичному союзі братніх країн дістали своє втілення і дальший розвиток ленінські ідеї колективного захисту завоювань соціалізму, принципи соціалістичного інтернаціоналізму. Організація Варшавського Договору має виключно оборонний характер, її завданням є гарантувати надійний захист союзних країн від збройної агресії.

Класова, політична сутність організації Варшавського Договору полягає в тому, що цей оборонний союз країн соціалізму є практичним втіленням ідей пролетарського інтернаціоналізму, спрямований проти сил, ворожих справі миру і соціального прогресу. Бойова співдружність соціалістичних держав, втілена у Варшавському Договорі, має міцні соціально-політичні, економічні, ідеологічні і військово-стратегічні основи.

Розглядаючи систему принципів, на базі яких розвивається соціалістична інтернаціональна військова організація, відзначимо, що об'єктивні передумови згуртування братніх країн і їхніх армій підкріплю-

ються цілеспрямованою діяльністю комуністичних і робітничих партій. «Основа нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча, організуюча сила,— підкреслював на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев,— це, звичайно, непорушний бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі»⁸.

Варшавський Договір ознаменував собою якісно новий етап у розвитку всебічного співробітництва соціалістичних держав, став інструментом їх спільної мирної політики.

За період діяльності організації Варшавського Договору комуністичні і робітничі партії, уряди союзних країн, органи військового управління здійснили великий комплекс заходів щодо зміцнення миру і безпеки народів, ліквідації агресивних акцій імперіалізму, зміцнення бойової опівдружності і оборонної могутності союзних армій.

Протягом понад двох десятиріч імперіалізм не раз намагався підірвати позиції соціалізму, втягнути людство у вир нової світової війни. Проте єдність соціалістичних країн, їх вірність пролетарському інтернаціоналізму зруйнували всі плани реакції. За роки, що минули після встановлення військово-політичного союзу соціалістичних країн, він відіграв величезну роль у поглибленні єдності країн цієї співдружності, у зміцненні їх позицій на міжнародній арені, вирішальну роль у боротьбі за відвернення світової термоядерної війни, в забезпеченні мирного співіснування держав з різним суспільним ладом.

Наша партія сповнена рішучості і надалі робити все потрібне для зміцнення оборонної організації соціалістичної держави. «Ми рішучі противники як поділу світу на воєнні блоки, що протистоять один одному, так і гонки озброєнь,— підкреслював у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Бержнев.— Наша позиція щодо цього добре відома. Однак необхідно заявити з усією ясністю: поки зберігається блок НАТО, поки мілітаристські кола ведуть гонку озброєнь, наша країна разом з іншими учасниками Варшавського Договору зміцнюватиме цей військово-політичний союз»⁹.

Об'єднані збройні сили держав — учасниць Варшавського Договору є надійним оплотом миру і незалежності народів і завжди готові захистити революційні завоювання своїх народів, досягнення соціалізму і комунізму.

Розрядка міжнародної напруженості, мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, за що наполегливо борються Радянський Союз та інші соціалістичні країни,— реальні характеристики сучасного світу. Проте імперіалістична реакція всіляко намагається перешкодити благородним прагненням народів до миру і мирного співробітництва. За цих умов дальше зміцнення обороноздатності нашої країни, бойової могутності Радянських Збройних Сил є одним із головних завдань нашої партії і Радянського уряду. В наші дні з особливою силою і актуальністю звучать слова В. І. Леніна про те, що «наші кроки до миру ми повинні супроводити напруженням всієї нашої воєнної готовності, безумовно не роззброюючи нашої армії»¹⁰.

Комуністична партія, вірна ленінським заповітам, неухильно піклується про зміцнення обороноздатності країни, наполегливо посилює могутність і боєготовність Радянських Збройних Сил.

Враховуючи особливості і суперечливість сучасної міжнародної обстановки, що характеризується протиборством сил миру і розрядки між-

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 8.

⁹ Там же, с. 9.

¹⁰ Ленін В. І. Повне зібр. тв., т. 40, с. 237.

народної напруженості і сил, які розпочали новий етап гонки озброєнь, партія постійно піклується про всебічний творчий розвиток ленінського вчення про захист завоювань соціалізму і комунізму. Новим свідченням цього є проект нової Конституції СРСР. У ньому вперше виділено в спеціальний розділ статті про захист соціалістичної Вітчизни, які втілюють ленінські ідеї про захист соціалістичних завоювань, про зміцнення обороноздатності нашої країни, про підвищення боєготовності Радянських Збройних Сил. У проекті підкреслюється, що захист соціалістичної Вітчизни є важлива функція держави, справа всього народу, що обов'язок Збройних Сил СРСР перед народом — надійно захищати соціалістичну Батьківщину, бути в постійній бойовій готовності, яка гарантує негайну відсіч будь-якому агресорові.

Захист соціалізму і комунізму, зміцнення обороноздатності країни — поняття широкі. Вони включають в себе, крім військових, сукупність питань внутрішньої і зовнішньої політики, економіки, ідеології, які розв'язуються Центральним Комітетом партії і Радянським урядом.

Планомірна, цілеспрямована діяльність партії, народу в галузі воєнного будівництва, в зміцненні військової могутності держави — складний і багатогранний процес, що охоплює цілий комплекс заходів економічного, науково-технічного, морально-політичного і військово-патріотичного характеру. Воєнне будівництво і зміцнення обороноздатності нашої Батьківщини — це за своєю суттю, цілями і завданнями діалектично взаємопов'язаний, єдиний процес. Проте зміцнення обороноздатності країни є складовою частиною воєнного будівництва, пов'язаного з практичним здійсненням важливих оборонних заходів і підготовкою всієї системи радянської військової організації і трудящих до захисту соціалізму і комунізму, що будується.

Воєнна організація соціалістичного суспільства — це сукупність державних (Збройні Сили СРСР), державно-громадських (цивільна оборона), і громадських (ДТСААФ) організацій, що здійснюють збройний захист соціалізму або безпосередньо готують до цього членів суспільства. Поняття воєнного будівництва включає в себе широке коло питань, що стосуються воєнної політики Комуністичної партії, її (партії) керівної і спрямовуючої ролі в здійсненні завдань захисту соціалізму і будівництва комунізму. Інакше кажучи, поняття «воєнне будівництво» охоплює все те, що так чи інакше пов'язане зі створенням і підтриманням військової могутності соціалістичної держави, всієї світової соціалістичної системи.

Аналізуючи проблему зміцнення обороноздатності країни, ми маємо справу, зокрема, з таким поняттям, як «оборона і захист країни». Стосовно соціалістичної країни поняття «оборона» і «захист» близькі за змістом, проте в їх тлумаченні є деяка відмінність. В радянській військово-політичній літературі термін «оборона країни» тлумачиться, по-перше, як протидія нападкові, тобто оборонна війна, по-друге, як сукупність заходів, необхідних для відбиття збройного нападу. Що ж до поняття «захист», то воно має ширше смислове значення, оскільки передбачає не тільки воєнні, збройні форми оборони, але й мирні, невоєнні (економічна, політична, дипломатична, ідеологічна боротьба).

Діяльність Комуністичної партії по керівництву обороною країни, її захистом і загалом військовим будівництвом виражається насамперед в розкритті джерел воєнної небезпеки, виробленні науково обгрунтованої воєнної політики держави, принципів основ радянської воєнної доктрини, а також у практичному здійсненні всіх найважливіших оборонних заходів, вдосконаленні всіх структурних елементів радянської військової організації.

Радянська військова організація найтісніше пов'язана з політичною організацією радянського суспільства, вона глибоко народна і слугує одній меті — захистові соціалізму і комунізму, що будується. Зрозуміло, роль і місце різних форм соціалістичної військової організації специфічні і неоднакові.

В сучасних умовах наша партія і уряд приділяють велику увагу зміцненню економічного чинника, який гарантує безпеку нашої Батьківщини, мирну працю радянського народу.

Істотним елементом оборонної могутності нашої країни є військово-науковий чинник, під яким розуміють рівень розвитку в державі наукової думки, її здатність до швидкого і ефективного розв'язання корінних проблем розвитку збройних сил, а також самої військової науки і військово-технічного прогресу. Вплив військового чинника на військову могутність СРСР досить різноманітний. Він позначається і на створенні нових зразків зброї і військової техніки, удосконаленні наукових і професійних знань особового складу, зміні форм і способів збройної боротьби. Так, визначні відкриття радянських учених дозволили оснастити наші Збройні Сили сучасними видами зброї і бойової техніки.

Всесірно зміцнювати обороноздатність країни — означає неухильно розвивати науку і техніку, прискорювати науково-технічний прогрес, нарощувати, удосконалювати науковий і військово-науковий потенціал Радянської держави. Наша країна виїшла на передові рубежі в світовій науці, а науково-технічний прогрес став величезною рушійною силою розвитку всього суспільного виробництва СРСР, одним із вирішальних чинників зростання військової могутності нашої держави.

Всесірне підвищення обороноздатності нашої країни нерозривно пов'язане із зміцненням морально-політичної єдності Радянського народу. Морально-політичний чинник виступає як специфічний вияв суспільної свідомості, яка виражає духовну здатність мас розв'язувати великі соціальні, економічні, політичні завдання. В основі соціалістичного морально-політичного чинника лежить глибоке усвідомлення трудящими нашої країни, особовим складом Радянських Збройних Сил ідей марксизму-ленінізму, рішень партії і уряду, що націлюють їх на виконання конкретних завдань по зміцненню військової могутності соціалістичної держави в мирній обстановці, здобуття повної перемоги над ворогом у ході війни. Партія вживає рішучих заходів щодо зміцнення морально-політичного чинника оборонної могутності країни. Тут величезне значення має дальше вдосконалення соціально-класових і національних відносин, так само як і розвиток всієї нашої суспільно-політичної системи, поліпшення комуністичного виховання радянських людей, комплексний підхід до всієї ідейно-політичної роботи партії. XXV з'їзд КПРС висунув завдання дальшого посилення військово-патріотичного і інтернаціонального виховання радянських людей, особливо молоді. «Утвердження в свідомості трудящих, насамперед молодого покоління, — підкреслив на з'їзді товариш Л. І. Брежнев, — ідей радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, гордості за Країну Рад, за нашу Батьківщину, готовності стати на захист завоювань соціалізму було і залишається одним з найважливіших завдань партії»¹¹.

Рівень обороноздатності країни вирішальною мірою залежить від могутності Збройних Сил, їх боездатності і бойової готовності. Радянські Збройні Сили виступають безпосередніми носіями військової могутності нашої держави. КПРС, надаючи великої уваги зміцненню могутності Радянських Збройних Сил, виходить з їх історичного призна-

¹¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 84.

чення, яке в сучасних умовах полягає в тому, щоб робити надійною безпеку Радянської держави, охороняти мирну працю нашого народу і разом з братніми арміями соціалістичних країн забезпечувати надійний захист всієї соціалістичної опівдружності, бути міцною опорою в боротьбі проти втручання імперіалістів у справи будь-якого народу, що піднявся на збройну боротьбу з іноземними загарбниками, непорушним оплотом миру і безпеки на землі.

У Програмі КПРС підкреслюється, що основою основ радянського військового будівництва є керівництво Комуністичної партії Збройними Силами, зміцнення ролі і впливу партійних організацій в армії і на флоті. Розв'язуючи великі і важливі суспільні завдання, партія, її Центральний Комітет, Політбюро ЦК завжди тримають питання оборони країни в центрі своєї уваги, розглядають зміцнення Радянських Збройних Сил як одне з важливих завдань своєї практичної діяльності. «Усі ці роки,— говорив товариш Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії,—партія приділяла належну увагу зміцненню обороноздатності нашої країни і вдосконаленню Збройних Сил. Ми можемо доповісти з'їздові, що в цій галузі нами зроблено немало. Поліпшилось оснащення Збройних Сил сучасною зброєю і бойовою технікою, підвищились якість бойової підготовки та ідейне загартування особового складу»¹². Нині Радянський Союз має збройні сили, які спроможні розв'язувати всі найважливіші технічні, оперативні й стратегічні завдання на суші, в повітрі і на морі.

Зважаючи на окладність, динамізм і суперечливість міжнародної обстановки, наша партія, Радянський уряд звертають постійну увагу на необхідність дальшого підвищення обороноздатності країни, на надійний захист завоювань соціалізму. «Наш підхід до цих питань,— відзначає товариш Л. І. Брежнев,— можна сформулювати так: оборонний потенціал Радянського Союзу повинен бути достатнім для того, щоб ніхто не ризикнув порушити наше мирне життя»¹³.

* * *

Учение о защите социалистического Отечества — одна из важнейших составных частей ленинской теории социалистической революции. Вооруженная защита революционных завоеваний, согласно этому учению, обусловлена внешними по отношению к социализму обстоятельствами, противоположностью классовых интересов двух мировых общественно-политических систем, агрессивной природой империализма. В. И. Ленин определил основу военной программы пролетариата в борьбе за создание и укрепление нового общества. Учитывая особенности современной международной обстановки, Коммунистическая партия Советского Союза проявляет постоянную заботу о всестороннем творческом развитии ленинского учения о защите завоеваний социализма.

Новым ярким проявлением заботы нашей партии о творческом развитии ленинского учения о защите завоеваний социализма является проект новой Конституции СССР. В нем воплощены ленинские идеи о защите завоеваний социалистической революции, выражена забота партии и народа об укреплении обороноспособности нашей Родины, о повышении боевой готовности Советских Вооруженных Сил.

Успехи советского народа в создании материально-технической базы коммунизма, его высокие морально-политические качества, помноженные на высокую политическую бдительность КПСС, боевую готовность советских воинов, обеспечивают нашей Родине оборонный потенциал, достаточный для того, чтобы никто не рискнул нарушить нашу мирную жизнь.

¹² Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 93.

¹³ «Правда», 1977, 19 января.

Вплив Великого Жовтня

на розвиток марксистсько-ленінської думки в період підготовки та здійснення соціалістичної революції в Болгарії

Велика Жовтнева соціалістична революція знаменувала початок нової епохи у світовій історії — переходу людства від капіталізму до соціалізму, поглиблення, розширення і прискорення світового революційного процесу. Вона дала могутній революційний імпульс розвитку сучасного міжнародного комуністичного руху.

Великий Жовтень став поворотним пунктом і в революційній боротьбі робітничого класу і всіх трудящих мас Болгарії. Під прапором Жовтня пройдено важкий і героїчний шлях до переможного 9 Вересня 1944 р.,— дня утворення народно-демократичної держави в Болгарії — до нинішніх досягнень у побудові зрілого соціалізму.

Жовтнева соціалістична революція зробила великий вплив і на розвиток марксистсько-ленінської думки в Болгарії, зокрема в галузі розробки проблем наукового комунізму. Особливе значення в процесі поширення й розвитку наукового комунізму в Болгарії мало засвоєння ленінської теорії соціалістичної революції, ленінського вчення про імперіалізм, про союз робітничого класу і селянства, про діалектичну єдність боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, за диктатуру пролетаріату. Саме ідейне переозброєння Болгарської комуністичної партії (БКП) внаслідок усвоєння ленінізму мало, на думку Г. Димитрова, вирішальне значення для «революційно-марксистського руху,.. для становлення партії нового типу, марксистсько-ленінської партії»¹.

Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції сприяла усвідомленню відставання болгарської марксистської соціально-політичної думки з ряду корінних питань, що визначали стратегію і тактику діяльності БКП. Звичайно, подолання цього відставання, виправлення помилкових поглядів не сталось раптово. БКП, незалежно від її успіхів у розвитку марксистсько-ленінської теоретичної думки і в практичній діяльності у справі завоювання авторитету і впливу серед робітничого класу і всіх трудящих, все ж було властиве певне недооцінювання вирішальної ролі партії пролетаріату як бойового революційного штабу.

Проте, незважаючи на ці хиби, соціалісти-«тісняки»² вже після лютневої буржуазно-демократичної революції правильно оцінюють спрямування і характер революційного процесу в Росії. Вони з великим піднесенням зустріли звістку про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції і встановлення Радянської влади. Болгарські марксисты правильно зрозуміли вирішальну роль більшовицької партії в перемозі революції, усвідомлювали значення її як взірця послідовно

¹ Димитров Г. Избр. произведения, т. 2, София, 1972, с. 387.

² У Болгарії у 1891 році під керівництвом Д. Благоева було створено соціал-демократичну партію, з якої у 1903 році виділилось і організаційно оформилось революційне крило — «тісняки» на чолі з Д. Благоевим. У травні 1919 р. партію «тісняків» перейменовано на Болгарську комуністичну партію.

революційної партії пролетаріату. «Російська комуністична партія (більшовиків),— писав Д. Благоев,— є єдина з усіх великих соціалістичних партій у світі, яка лишилась вірною великим принципам революційного соціалізму Маркса і Енгельса»³.

Соціалісти-«тісняки» зрозуміли й міжнародне значення Великого Жовтня, який відкрив епоху світової соціалістичної революції, переходу людства від капіталізму до соціалізму. Вони доводили революціонізуючий вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на трудящих капіталістичного світу, підкреслювали авангардну роль російського пролетаріату в міжнародному робітничому русі і були впевнені, що його епохальні дії «будуть невичерпним джерелом революційних почуттів і думок, з яких пролетаріат черпатиме сили і пристрасть для своєї революційної боротьби»⁴.

Для соціалістів-«тісняків» ставлення до Великої Жовтневої соціалістичної революції перетворилося у провідний критерій вірності вченню Маркса, Енгельса, Леніна й інтересам робітничого класу. Вони цілком поділяли погляди на засоби, якими російські робітники і селяни встановлювали Радянську владу і обстоювали революційні завоювання. З цього погляду болгарські марксисті піддають суворій критиці опортуністичні теорії в міжнародній соціал-демократії, вважаючи, що «ті, хто є противниками методів російської революції, за допомогою яких вона повалила панування царизму і буржуазії, є противниками самої революції»⁵.

Багато уваги вони приділяли роз'ясненню суті Радянської влади як форми диктатури пролетаріату, як «єдиного засобу знищення панування капіталу, визволення праці, ліквідації класового поділу»⁶. Болгарські марксисті доводили її істинно демократичний характер, стверджували, що «ні в якій країні з буржуазним управлінням народні маси не беруть такої безпосередньої і масової участі, свідомо і без фальсифікації їх волі, в управлінні державою, в організації виробництва і розподілу необхідного продукту і суспільних робіт, як у Радянській Росії»⁷. Водночас вони, в дусі В. І. Леніна, викривали контрреволюційну суть нападок на Радянську владу з боку опортуністичних лідерів II Інтернаціоналу. «Каутський і всякі «інші соціалісти»,—писав Д. Благоев,—які сьогодні ополчилися проти диктатури пролетаріату під виглядом захисників «демократії», свідомо чи несвідомо йдуть на допомогу контрреволюції»⁸.

У ставленні болгарських марксистів до Великої Жовтневої соціалістичної революції з новою силою виявилася їх вірність принципам пролетарського інтернаціоналізму, непохитне переконання в тому, що їх партія, болгарський пролетаріат в боротьбі за знищення капіталізму повинен іти шляхом Жовтня. Але партії болгарського пролетаріату належало пройти ще довгий шлях до повного перетворення цього переконання на реальність, до втілення його в безпосередню практичну діяльність. Цей шлях пролягав через засвоєння ідейної скарбниці лєнінізму.

Викликане впливом Великого Жовтня теоретичне переозброєння болгарської марксистської соціально-політичної думки на ґрунті лєнінських ідей зумовлювалося всім ходом суспільного розвитку і потребами

³ Благоев Д. Съчинения, т. 19, София, 1963, с. 318.

⁴ «Работнически вестник», 1917, 21.XII.

⁵ «Работнически вестник», 1920, 29.VII.

⁶ Коларов В. Избран. произведения, т. 1, София, 1954, с. 422.

⁷ «Работнически вестник», 1920, 1.V.

⁸ Благоев Д. Съчинения, т. 18, София, 1962, с. 423.

революційного руху в країні. Цьому процесові сприяли важливі чинники як об'єктивного; так і суб'єктивного характеру.

Під час першої світової війни і після неї внаслідок господарської розрухи в Болгарії загострюються соціально-класові суперечності. Назріває революційна криза. Незадоволення народних мас виявляється в наростанні хвилі демонстрацій, страйків, солдатських заколотів, яка прокотилася в Болгарії і досягла свого найвищого ступеня в солдатському повстанні у вересні 1918 р. За наявності цих чинників надихаючий приклад переможної соціалістичної революції в Росії, що здійснювалася під прапором ленінізму, найпереконливіше засвідчував, що лише засвоєння ідей Леніна і творче використання досвіду більшовиків дасть змогу болгарським комуністам здійснити свою роль бойового авангарду пролетаріату і всіх трудящих.

Ідейне переозброєння партії «тісняків» полегшувалось також тією обставиною, що від моменту свого створення ця партія, як підкреслив Г. Димитров, являла собою «своєрідну революційно-марксистську течію у міжнародному робітничому русі і в II Інтернаціоналі, яка серед всіх інших лівих течій була найближчою до більшовиків»⁹. Цьому сприяли славні традиції болгарської марксистської суспільно-політичної думки. Перші болгарські марксистки розкривали історичну місію пролетаріату як класу, що покликаний очолити революційне перетворення суспільства, класу, якому належить майбутнє, обґрунтовували необхідність створення політичної партії пролетаріату. Вони провадили безкомпромісну боротьбу проти болгарського і міжнародного опортунізму і ревізіонізму, непохитно обстоюючи принципи інтернаціоналізму. В роки першої світової війни соціалісти-«тісняки», чії революційні заслуги неодноразово відзначав Г. Димитров, були солідарні з В. І. Леніним щодо оцінки причин краху II Інтернаціоналу й закликали до створення нового Інтернаціоналу на ідейному ґрунті революційного марксизму, принципово ворожого до будь-яких виявів опортунізму. В. І. Ленін, оцінюючи погляди і практичну діяльність болгарських соціалістів-«тісняків», писав про них як про «революційних марксистів», «інтернаціоналістів на ділі»¹⁰.

Однак практична діяльність і рівень марксистської соціально-політичної думки в тогочасній Болгарії свідчить, що «тісняцтво» не можна називати більшовизмом на болгарському ґрунті, як це вважали в Болгарії певний час після Великої Жовтневої соціалістичної революції. Це було явним переоцінюванням дійсної позиції соціалістів-«тісняків», що заважало їм побачити свої хиби, утруднювало процес засвоєння ленінських ідей болгарською передовою соціально-політичною думкою. Справжня більшовизація партії пролетаріату Болгарії неминуче передбачала подолання помилок, що були характерні для поглядів тогочасних болгарських марксистів.

Поряд з гарячою підтримкою і усвідомленням всевітньо-історичного значення Великої Жовтневої соціалістичної революції, одним з перших важливих кроків на шляху ідейного переозброєння болгарської марксистської соціально-політичної думки було оволодіння ленінським вченням про імперіалізм. В результаті болгарські марксистки доходять висновку, що «імперіалізм створює всі необхідні передумови для торжества пролетарської боротьби, для торжества соціалізму»¹¹, що «ліквідація приватної власності на засоби виробництва перестає бути лише віддаленою мрією і стає безпосередньо важливою проблемою суспіль-

⁹ Димитров Г. Сьчинення, т. 14, Софія, 1955, с. 227.

¹⁰ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 26, с. 316; т. 31, с. 169.

¹¹ Благоев Д. Сьчинення, т. 18, Софія, 1962, с. 316.

ства, від розв'язання якої залежить його близьке майбутнє»¹². Внаслідок осмислення досвіду переможної революції російських робітників і селян болгарські марксисті відмовляються від ідеї про можливість перемоги соціалістичної революції опочатку в найбільш розвинутих капіталістичних державах і обґрунтовують положення, що і в такій, порівняно відсталій країні, якою була Болгарія, існують об'єктивні умови для її здійснення.

Ленінське вчення про імперіалізм і вчення про державу лягли в основу прийнятої на першому конгресі БКП у травні 1919 р. програмної декларації. На цьому конгресі, як відзначав Г. Димитров, Болгарська комуністична партія «сприйняла пролетарську революцію вже не як мету на визначене майбутнє, а як близьке завдання, об'єктивні умови для якого дозріли і розв'язання якого залежить від готовності суб'єктивного фактора революції, головним чином від готовності і здатності самої партії бути організатором і вождем революції»¹³.

Осмислення досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції сприяло засвоєнню болгарськими марксистами ідеї В. І. Леніна про необхідність використання робітничим класом і його партією форм боротьби за знищення капіталізму. На цій підставі вони оцінюють повстання як найбільш можливий і надійний засіб встановлення диктатури пролетаріату в конкретних умовах тогочасної Болгарії. Під впливом Великого Жовтня болгарські марксисті усвідомлюють, що основним питанням революції є питання про захоплення політичної влади. Це спричинилось до включення в програмну декларацію БКП від 19 травня 1919 р. пункту про диктатуру пролетаріату.

Досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції і вивчення стратегії і тактики партії більшовиків змусив болгарських марксистів переглянути й свої погляди щодо рушійних сил соціалістичної революції в країні і насамперед змінити ставлення до селянства, оцінюючи його як основного союзника робітничого класу. До Великої Жовтневої соціалістичної революції і деякий час після неї соціалісти-«тісняки» розглядали селянство як суцільно консервативну силу, не розуміючи двоїстої природи селянина як трудівника і власника, були далекі від ленінської ідеї про залучення селянства як союзника пролетаріату до безпосередньої участі в соціалістичній революції.

Оволодіння марксистсько-ленінським вченням про союз робітників і селян є одним з найголовніших етапів у процесі ідейного переозброєння болгарських комуністів. Велику допомогу щодо цього надав болгарським марксистам Комінтерн, і особливо прийняття другим конгресом Комінтерну ленінських тез з аграрного питання. Болгарські марксисті починають розуміти, що в їх країні, «де сільське населення становить численну масу, справа визволення пролетаріату дуже багато залежить від того, наскільки,— як це зазначав Д. Благоєв,— комуністична партія зуміла, по-перше, залучити під свій прапор селянство, по-друге, зробити його своїм співучасником, по-третє, нейтралізувати, відірвати його від міської і сільської буржуазії, щоб не протиставити його пролетарській революції»¹⁴.

Болгарські марксисті беруть курс на створення союзу пролетаріату і селян-бідняків, нейтралізацію, а, зрештою, й перетворення на союзника пролетаріату селян-середняків. На своєму III конгресі у 1921 р. БКП вперше приймає аграрну програму. Але процес створення робіт-

¹² «Работнически вестник», 30.IV 1918.

¹³ Димитров Г. Съчинения, т. 14, София, 1955, с. 235.

¹⁴ «Работнически вестник», 1921, 1.V.

ничо-селянського союзу відбувався надзвичайно повільно. Однією з головних причин цього була помилкова оцінка Болгарського Землеробського народного союзу (БЗНС) і, як наслідок цього, неправильне ставлення до нього. Болгарські марксистки і після Великої Жовтневої соціалістичної революції не зрозуміли дрібнобуржуазної двоїстої суті цієї аграрної партії. Вони не враховували її демократичних тенденцій, в чому рельєфно виявлялись ще не подолані догматизм і сектантство, властиві болгарським марксистам в цьому питанні. Як наслідок цього лише на початку 1923 року БКП висуває лозунг боротьби за створення робітничо-селянського уряду. Наведений факт засвідчував певну зрілість болгарської марксистсько-ленінської соціально-політичної думки з цієї проблеми, досягнуто внаслідок засвоєння ленінської ідейної спадщини. Але болгарські марксистки розглядали тоді створення єдиного трудового фронту в країні спрощено і однобічно — як форму згуртування неорганізованих робітників і тих членів реформістських профспілок, соціал-демократичної партії і БЗНС, які готові були порвати зв'язки зі своїми політичними і профспілковими організаціями, подолати непослідовність, характерну для цих організацій, в їх боротьбі проти буржуазії і перейти беззастережно на позиції Комуністичної партії. Вони не зуміли усвідомити той факт, що в Болгарії утворення єдиного трудового фронту і встановлення робітничо-селянського уряду може реально здійснитись лише через союз БКП і БЗНС на ґрунті спільної платформи дій і боротьби. Ще більшою помилкою було рішення провадити боротьбу на два фронти — проти реакції, що наступала, і проти Землеробського уряду. Це неминуче призвело партію до шкідливої позиції — нейтралітету під час фашистського перевороту 9 червня 1923 року. В час, коли в країні робітники і селяни піднялися зі зброєю в руках на захист уряду БЗНС, БКП не зуміла очолити цю боротьбу, лишилась осторонь її, що призвело до тяжких наслідків.

Все це засвідчує, наскільки важким був шлях ідейного переозброєння болгарської марксистсько-ленінської соціально-політичної думки, більшовізації БКП. До 9 червня 1923 р., коли внаслідок фашистського перевороту владу захопив реакційний уряд Цанкова, цей процес ще не був завершений. Марксистки Болгарії, оприйнявши ленінську теорію, ще не вміли творчо застосувати її в конкретних умовах країни. А В. І. Ленін учив, що «завдання полягає і тут, як завжди, в тому, щоб уміти прикласти згальні і основні принципи комунізму до тієї *своєрідності* відносин між класами і партіями, до тієї *своєрідності* в об'єктивному розвитку до комунізму, яка властива кожній окремій країні і яку треба вміти вивчити, знайти, вгадати»¹⁵. Переворот 9 червня 1923 року різко змінив обстановку в країні і з особливою гостротою поставив перед теоретиками БКП ряд невідкладних завдань. Слід було чітко визначити соціальну суть болгарського фашизму, що прийшов до влади, правильно оцінити співвідношення класових сил, яке склалося в країні; обґрунтувати нову стратегію і тактику. За цих складних умов, продовжуючи вивчення досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції, болгарські марксистки починають застосовувати ленінізм і як метод розв'язання питань, поставлених ходом подій і потребами революційного руху в країні. Це мало вирішальне значення для здійснення перелому в розвитку нашої марксистсько-ленінської соціально-політичної думки. Найбільша заслуга щодо цього належала Г. Димитрову. Ще в серпні 1923 р. він правильно визначив суть фашизму як відкрито терористичної диктатури великого капіталу, як останнього засобу, до якого вдається буржуазія для утримання свого класового пануван-

¹⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 41, с. 70.

ня, як «цілковитого заперечення всякого демократизму і всяких політичних прав і свобод народних мас»¹⁶.

Г. Димитров підкреслював, що болгарський фашизм ставить своїм завданням «забезпечити з боку політики успіх наступу капіталу, експлуатацію і пограбування народних мас меншістю капіталістів, закріплення панування цієї меншості над народною більшістю», «завдати звірячого удару по всім політичним партіям і організаціям, які обстоювали в тій чи іншій формі інтереси і права трудящих мас»¹⁷.

Г. Димитров, спираючись на глибокий аналіз, що ґрунтувався на ідеях марксизму-ленінізму, показав, що боротьба проти фашизму об'єктивно відповідає інтересам широких народних мас, що вона відкриває великі можливості для об'єднання їх в єдиний антифашистський фронт, трудовий, життєво необхідний, щоб «забезпечити хліб, життя, права, свободи і майбутнє трудящого народу»¹⁸.

Винятково цінною була постановка ним питання про необхідність створення єдиного фронту як знизу, на ґрунті спільних дій трудящих в боротьбі за свої життєві інтереси, так і зверху, через співробітництво керівництва їх партій і професійних організацій. Г. Димитров переконливо доводив, що в основі єдиного трудового фронту лежить не ідея класового співробітництва з буржуазією, а непримиренність трудящих мас і капіталістичної буржуазії, непримиренність, «що виявляється в повсякденному житті у всіх важливих питаннях про хліб, одяг, житло, про податки і репарації, про політичні права і свободи, про мир і війну. І тому єдиний фронт не тільки не суперечить непримиренній класовій боротьбі між трудом і капіталом, а становить по суті єдину можливу форму вияву цієї боротьби за умов, що створилися»¹⁹.

Г. Димитров виступає з бойовим закликком створювати єдиний фронт з найширших верств народу — «робітників, селян, ремісників, дрібних торговців, чиновників і службовців, з лікарів, адвокатів, інженерів, професорів, офіцерів запасу і навіть генералів, які живуть власною працею»²⁰. Така постановка питання витримала перевірку часом. З новою силою, уже на вищому рівні на ґрунті узагальнення досвіду не лише Болгарії 1923 року, а й багатьох країн світу вчення про створення єдиного фронту через об'єднання пролетарських і народних антифашистських сил знайшло свою розробку в історичній доповіді Г. Димитрова на VII Конгресі Комуністичного інтернаціоналу 1935 року.

Але ще 1923 р. Г. Димитров попереджав про небезпеку фашизму, який є «не лише антикомуністичним, а водночас і антинародним»²¹. Цілком актуальні і в наші дні його слова: «Гірко помиляються ті, хто думає, що фашизм спрямований лише проти так званої комуністичної небезпеки. Вони ще дуже дорого заплатять за свої помилки і за всю політичну недалекоглядність»²². Події, що сталися влітку 1923 р., привели болгарських марксистів до висновку, що прихід фашизму до влади зумовлює необхідність демократичного етапу на шляху підготовки і звершення соціалістичної революції. Він ґрунтувався на усвідомленні того, що більшість трудящих мас ще не готові боротися безпосередньо за соціалізм, проте усвідомлюють необхідність знищення фа-

¹⁶ Димитров Г. Сьчинення, т. 7, София, 1953, с. 209.

¹⁷ Там же, с. 210.

¹⁸ Там же, с. 219.

¹⁹ Там же, с. 225—226.

²⁰ Там же, с. 212.

²¹ Там же, с. 210.

²² Там же.

шизму. Водночас, виходячи з ленінського положення про необхідність діалектичного поєднання боротьби за демократію з боротьбою за соціалізм, про те, що «як неможливий переможний соціалізм, що не здійснює повної демократії, так не може підготуватись до перемоги над буржуазією пролетаріат, який не веде всебічної, послідовної і революційної боротьби за демократію»²³, болгарські марксистки обґрунтували і можливість переростання антифашистської боротьби в боротьбу за знищення капіталізму.

Розробляючи питання про єдиний антифашистський трудовий фронт, Г. Димитров і В. Коларов надавали першочергового значення зміцненню робітничо-селянського союзу і досягненню політичної єдності дій між БКП і БЗНС у боротьбі проти фашизму. Вони висунули і обґрунтували лозунг боротьби за створення демократичного робітничо-селянського уряду, як необхідного за конкретних умов етапу на шляху підготовки і звершення соціалістичної революції, установлення диктатури пролетаріату. Під цим лозунгом у вересні 1923 року БКП очолила перше в світі антифашистське повстання робітників і селян Болгарії.

Повстання закінчилося поразкою. Але для майбутньої боротьби болгарських трудящих воно відіграло таку роль, яку мала революція 1905—1907 рр. для пролетаріату і селянства Росії. Вересневе повстання 1923 року підтвердило правильність шляху, яким розвивалася наша марксистська соціально-політична думка, і знаменувало переломний момент в процесі цілісної більшовизації БКП. Звільнившись від хибних догм і ілюзій, БКП знову на власному досвіді продемонструвала необхідність наслідувати уроки Великого Жовтня, творчо вивчати і застосовувати ленінізм.

Болгарські марксистки усвідомлювали, що вирішальною умовою повалення фашизму і капіталізму в країні є повне перетворення БКП на партію ленінського типу. Тому в болгарській марксистській соціально-політичній літературі після Вересневого повстання займають центральне місце питання, пов'язані з перебудовою партії на теоретичних, політичних і організаційних основах більшовизму.

На шляху більшовизації партії болгарським комуністам довелося долати значні труднощі. Друга нелегальна Вітошська конференція (1927 р.), оцінюючи успіхи, досягнуті в цьому процесі за період 1918—1923 рр., відзначала, що розвиток партії по шляху засвоєння нею досвіду Великої Жовтневої соціалістичної революції «не йшов єдиною правильною лінією, а здійснювався зигзагами і з коливаннями», що «партія розвивалася на шляху більшовизму через боротьбу між більшовицькими тенденціями, які рухали її вперед, і соціал-демократичними пережитками соціал-демократичного практицизму, які тягнули назад...»²⁴. Водночас на конференції висувається й помилкове положення про те, що «революційне тісняцтво і вересняцтво злилося в два непохитні корені БКП як більшовицької партії болгарського пролетаріату»²⁵. Ця оцінка впливала з погляду на тісняцтво як на більшовизм на болгарському ґрунті.

Труднощі процесу більшовизації БКП набагато зростають в період між 1929—1934 рр., коли верх у керівництві партії взяли представники лівого сектантства. Ліві сектанти, незалежно від їх суб'єктивних намірів довести до кінця більшовизацію БКП, зробили крок назад порівняно з досягнутими успіхами розвитку болгарської марксистської со-

²³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 27, с. 238.

²⁴ БКП в резолюції і рішення, т. III, с. 152—153.

²⁵ БКП в резолюції і рішення, т. III, с. 168.

ціально-політичної думки в попередній період. Вони відступили від лєнінських настанов про революційні компроміси, про необхідність конкретного підходу до оцінки соціальних процесів, про взаємозв'язок між боротьбою за демократію і боротьбою за соціалізм та ін. Вважаючи, що країна вже готова для революційного штурму, вони не могли правильно визначити співвідношення політичних сил і їх динаміку, віддавали данину суб'єктивізму і волюнтаризму, помилково оцінюючи БЗНС «як передовий загін фашистської контрреволюції», а соціал-демократичну партію — «як фашизовану організацію, проти якої треба спрямувати головний стратегічний удар»²⁶. Все це ускладнювало боротьбу партії, робітничого класу й трудящих мас проти фашизму, гальмувало процес її більшовизації, заважало подальшому розвитку соціально-демократичної думки, засвоєнню лєнінізму.

Марксистсько-лєнінське керівництво БКП, насамперед Г. Димитров і В. Коларов, розвінчуючи лїквідаторські опортуністичні погляди і лївосектантські настанови, зуміли перевести партію на лєнінські позиції, перетворити її на партію більшовицького типу.

Г. Димитров виявив себе як видатний теоретик і діяч міжнародного комуністичного руху. На Лєйпцігському процесі він завдав нищівного морально-політичного удару фашизмові. В наступні роки Г. Димитров зробив істотний внесок в обґрунтування необхідності і в практичне здійснення повороту в політиці Комінтерну. Йому належить велика заслуга в глибокому аналізі класової суті фашизму, в розробці питань єдності пролетарського і народного антифашистського фронту та ін.²⁷

Завершення більшовизації БКП показало, що її організаційно-політична перебудова на більшовицькій основі і цілісне засвоєння лєнінізму перебувало в органічній діалектичній єдності, що повна більшовизація партії становила важливий об'єктивний критерій рівня розвитку марксистської, соціально-політичної думки. Після VII Конгресу Комінтерну озброєна ідеями лєнінізму БКП на чолі з Г. Димитровим приступає до організації народного антифашистського фронту. В роки другої світової війни народжується Вітчизняний фронт, в якому болгарські комуністи вбачали найкращу форму зміцнення бойового союзу робітничого класу, селянства і патріотичного воїнства.

Вітчизняний фронт був створений на основі висунутої БКП широкої демократичної платформи, яка водночас відкривала перспективи соціалістичної перебудови суспільства.

Творчо використовуючи досвід Великого Жовтня, БКП повела трудящі маси на збройну боротьбу за знищення фашизму. Ця боротьба при вирішальній допомозі радянського народу, Радянської Армії завершилась перемогою 9 вересня 1944 року.

Соціалістична революція в Болгарії є продовженням Великої Жовтневої соціалістичної революції, підтвердженням загальноісторичного значення лєнінізму як марксизму нашої доби.

Вона наочно підтвердила справедливість лєнінського положення, що при переході різних націй до соціалізму «кожна внесе своєрідність в ту чи іншу форму демократії, в той чи інший різновид диктатури пролетаріату, в той чи інший темп соціалістичних перетворень різних сторін суспільного життя»²⁸.

²⁶ БКП в резолюции и решения, т. III, с. 313.

²⁷ Див.: Георгий Димитров — выдающийся деятель коммунистического движения. М., 1972.

²⁸ Лєнін В. І. Повне зібр. творів, т. 30, с. 117.

Спираючись на досвід Великої Жовтневої соціалістичної революції, БКП зуміла відкрити такі форми використання основних закономірностей соціалістичного перетворення суспільства, які найбільше підходили для Болгарії з урахуванням її історичних традицій, національних особливостей, конкретної внутрішньої і зовнішньої обстановки.

На досвіді Великого Жовтня вчилися теоретики БКП і насамперед Г. Димитров, який оприяв збагаченню марксизму-ленінізму. Важливим досягненням болгарської марксистсько-ленінської соціально-політичної думки, яке має також інтернаціональне значення, є визначення Г. Димитровим природи народної демократії як форми диктатури пролетаріату і ТКЗГ (трудова кооперативні замлербські господарства) як найпридатнішої за конкретних умов Болгарії форми, через яку має здійснюватись соціалістична перебудова сільського господарства.

Сьогодні БКП розв'язує складні питання побудови розвинутого соціалістичного суспільства в нашій країні. Вона робить важливий внесок у боротьбу проти буржуазної ідеології, опортунізму і ревізюнізму, за зміцнення світової соціалістичної системи і міжнародного комуністичного руху. Досягнення її соціально-політичної думки втілюються в успіхах соціалістичного будівництва, в розвитку соціалістичної демократії, в забезпеченні ідейно-політичної єдності суспільства, у формуванні соціалістичного способу життя, соціалістичного типу особистості.

* * *

На основі привлечення широкого фактичного матеріала із історії болгарської общественної думки в статті показані процес ідейного переозброєння Болгарської комуністическої партії в результаті осмислення історического опыта Великої Октябрьської соціалістическої революції і освоєння лєнінського ідейного насліддя.

Болгарські марксисты сумели преодолеть имевшую место в их взглядах недооценку решающей роли партии как политического авангарда рабочего класса. Был решен вопрос о союзе рабочего класса с крестьянством в социалистической революции и ряд других коренных проблем стратегии и тактики коммунистической партии.

Решающую роль в творческом осмыслении идейного наследия марксизма-ленинизма применительно к конкретно-историческим условиям развития Болгарии сыграли Г. Димитров, В. Коларов и их соратники. Благодаря их деятельности, БКП успешно преодолела ликвидаторские, оппортунистические и левосектантские взгляды.

Г. Димитров проявил себя также как выдающийся теоретик и деятель международного коммунистического движения.

Опираясь на идеи ленинизма, он в период своей деятельности в Коминтерне осуществляет глубокий анализ классової природы фашизма, разрабатывает вопрос о создании народного антифашистского фронта.

Новый этап в творческом исследовании опыта Великой Октябрьской социалистической революции начинается после победы социалистической революции в Болгарии. Опираясь на опыт социалистического строительства в СССР, болгарский народ под руководством коммунистической партии сейчас успешно решает задачи построения развитого социалистического общества.

В. І. ВОЙТКО

Психологічна наука і практика комуністичного будівництва

На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що радянській науці належить важливе місце у виконанні соціальної програми десятої п'ятирічки. Велику роль у розв'язанні актуальних народногосподарських і соціально-культурних проблем розвинутого соціалізму відіграє психологічна наука. Ця роль виявляється у виконанні психологією двох основних функцій: практично-перетворювальної і теоретико-пізнавальної. Практично-перетворювальна функція зумовлюється органічним поєднанням науково-технічних здобутків з перевагами соціалізму і полягає у застосуванні досягнень психологічної науки до практики комуністичного виховання нової людини. Здійснення її потребує розробки таких важливих проблем, як: психологічні аспекти становлення і розвитку соціалістичного способу життя; особа і суспільство; психологічні закономірності розвитку людини у певних різновидах суспільної праці, психологічні аспекти сучасної науково-технічної революції; актуальні проблеми психології управління; психологія і людські потреби та ін.

Теоретико-пізнавальна функція психології полягає в поглибленні психологічного пізнання. Мається на увазі висвітлення психологічних аспектів сучасного наукового пізнання, включаючи історію розвитку психології, дослідження психічної реальності на нейронному і субмолекулярному рівнях; закономірності функціонування психологічних чинників; критика ідеалістичних і метафізичних концепцій в сучасній буржуазній психології і т. д. Метою цих досліджень в кінцевому підсумку є розробка оптимальних прийомів керування психічною діяльністю людини в різні періоди її життя, у неоднакових сферах трудової і громадської діяльності, у динамічних життєвих ситуаціях, за умов індивідуальної і групової поведінки тощо.

Поглиблення психологічного пізнання впливає на розвиток категоріального апарата психології. Відбувається, з одного боку, насичення традиційних психологічних категорій новим змістом, їхнє дальше уточнення, з другого — активний процес творення нових понять психології, в яких відображаються не відомі раніше аспекти психічної реальності, комплексний і системний підходи до осмислення й оцінки її феноменів та ін.

Дві об'єктивні тенденції виявляються у розвитку сучасної психології — диференціація і інтеграція психологічного пізнання. Обидві вони зумовлені зростаючим ускладненням розв'язуваних у психології і з допомогою її засобів теоретичних і прикладних проблем.

Внаслідок диференціації виникають нові напрями психологічної науки. Їх тепер налічується вже близько сорока, а в передбачуваному майбутньому буде ще більше. За цих умов виняткового значення набуває дотримання принципу гармонійності.

Гармонійність розвитку є принципом наукового прогресу загалом. Вона повною мірою стосується і психології, де, як і в інших науках, немає галузі, яка була б важливішою за іншу. Усі істинно наукові (не вигадані) проблеми заслуговують на увагу і серйозне вивчення. Інша річ, що в конкретних історичних умовах на перший план висувається розробка тих або тих проблем. У практиці наукового пізнання, звичайно, можуть бути й тимчасові відступи від гармонійності, однак неухильно прокладає шлях тенденція до гармонійності розвитку всього фронту психологічної науки.

Гносеологічна цінність принципу гармонійності полягає в тому, що в ньому зафіксована не відома раніше об'єктивна закономірність психологічного пізнання. Саме гармонійність протистоїть проблемоцентризму. Праксеологічне значення цього принципу досить повно виявляється у плануванні і організації науки.

Диференціаційні процеси в психології актуалізують методологічну проблему синтезу різних її галузей за допомогою системного підходу, а також потребують правильного виділення вузлових проблем, завдяки розробці яких можна планомірно і успішно піднести психологічні дослідження на вищий рівень. Про це йшлося, зокрема, на п'ятому з'їзді Товариства психологів СРСР у Москві у червні цього року. Його девіз: «Психологічна наука — практиці комуністичного будівництва». Психологи України разом зі своїми колегами з усіх союзних республік вели компетентну розмову з актуальних проблем сучасної психологічної науки, про шляхи використання її здобутків у практиці.

Поглиблення і розширення психологічного пізнання, його диференціація і синтез актуалізували питання про предмет психологічної науки. Розв'язання його в історичному аспекті розкриває етапи становлення цієї науки, основні віхи в розвитку її категоріального апарата, методів і методичних процедур здійснюваних нею досліджень. Взагалі з'ясування предмета тієї чи іншої окремої науки є водночас і її власною і філософською проблемою. Щодо психології це тим більше справедливо, бо ж саме вона всього століття тому як відгалузилася від філософії. В історії розвитку психології існувало чимало концепцій стосовно її предмета. Найдавніша з них висунута ще Арістотелем: психологія має своїм предметом «душу». Неспроможність такого погляду показана матеріалістичним природознавством на початку XVIII ст.

У середині XVIII ст. як предмет психології почали розглядати образи зовнішнього предметного світу — відчуття, а також відображення внутрішнього стану організму — почуття і потреби. Гостро постало питання про саму можливість об'єктивного вивчення явищ свідомості¹. Психологи, що поділяли ідеалістичні погляди, не змогли його розв'язати. Навіть ті з них, які здійснювали експериментальні психологічні дослідження (представники школи «фізіологічної психології»), у своїх теоретичних викладах виходили з хибної концепції психофізичного паралелізму.

Великим здобутком наукової думки в галузі фізіології і психології є започаткована І. М. Сеченовим у другій половині XIX ст. рефлекторна теорія, вчення І. П. Павлова про вищу нервову діяльність. Матеріалістична лінія у вітчизняній психології дістала природничонаукове обґрунтування.

¹ Ця проблема актуальна і в сучасній психології. Характерно, що і сьогодні чимало зарубіжних психологів, які стоять на позиціях суб'єктивного ідеалізму, зокрема, соліпсизму, не визнають такої можливості. На противагу психологам-ідеалістам радянські психологи, вірні методології діалектичного матеріалізму, показують зразки експериментального вивчення об'єктивних ознак і об'єктивних закономірностей психіки. Українські психологи також мають щодо цього певні успіхи.

Наприкінці XIX ст. була започаткована концепція, згідно з якою предметом психології є поведінка. Розвинувся спеціфічний напрям у психології — біхевіоризм. З часом він виявився науково неспроможним, бо поведінка людини (з різних її боків) вивчається не лише психологією, а й іншими науками. Критикуючи «фізіологічну психологію», яка в центрі дослідження психології ставила явища свідомості, біхевіоризм метафізично перекреслив таке розуміння і натомість прагнув створити психологію без психіки. Спростування ідеалізму і метафізики «поведінкової психології» проводилося радянськими психологами з позицій діалектичного і історичного матеріалізму, починаючи з 20-х років XX ст. Протягом кількох десятиріч радянські психологи нагромаджували експериментальні дані, а у сфері теорії проводили послідовну боротьбу проти ідеалізму буржуазних течій у психології.

Починаючи з 40-х років XX ст. радянські вчені (зокрема Рубінштейн) обґрунтовують проблему діяльності у психології. У працях Б. Г. Ананьєва, О. М. Леонтьєва, А. О. Смирнова, Г. С. Костюка та інших утверджується принцип єдності свідомості і діяльності як один із фундаментальних принципів психології. Радянська психологія критично осмислила все те позитивне, що було в матеріалістичних психологічних ученнях минулого. Спираючись на методологію діалектичного та історичного матеріалізму, наші психологи розвинули концепцію психології як науки про психічну діяльність, як учення про закономірності психічної реальності та ін.

Останніми роками у зв'язку з дальшою диференціацією психологічного пізнання, проникненням у психологію методів математики і кібернетики, розробкою системно-структурного підходу до вивчення психіки знову актуалізувалося питання про уточнення предмета психології.

Одну зі спроб розв'язання цього питання запропонував професор П. Я. Гальперін². Він справедливо зауважує, що ті концепції, які досі давали тлумачення предметові психології, виявилися недостатніми. Це стосується і поширеного серед радянських психологів уявлення, за яким предметом психології є вивчення діяльності.

На противагу існуючим уявленням П. Я. Гальперін обґрунтовує ідею, що предметом психології є не вся, а лише орієнтувальна діяльність суб'єкта. Специфіку психологічної орієнтації він убачає в тому, що людині доводиться діяти в ситуаціях, коли немає готового механізму для успішного розв'язання завдань³.

Можна дискутувати з автором з приводу його положення, що всі, а не тільки пізнавальні форми психічної діяльності є виявленням орієнтації суб'єкта у проблемних ситуаціях. Наприклад, не зрозуміло, чи правильне це твердження щодо емоцій, темпераменту, інтуїції. Але всі ці спірні і поки що не розв'язані питання мають частковий характер. Загалом же перед нами оригінальне тлумачення предмета психології, яке стимулює розвиток науки.

На наш погляд, розв'язання питання про предмет психології на кожному історичному етапі можливе за умов добре поставлених фундаментальних і пошукових досліджень, випереджаючого розвитку загальнопсихологічної теорії, надійного і своєчасного методологічного забезпечення психологічних досліджень.

Марксистсько-ленінській філософії у галузі психологічного пізнання належить дуже важлива і істотна для наукового пошуку інтегра-

² Див.: Гальперін П. Я. Введение в психологию. М., 1976.

³ Там же, с. 89.

тивна функція. Філософія може виступати і справді є тим духовним центром, навколо якого вдало фокусується розробка комплексних проблем сучасної психологічної науки. Ось чому слід постійно приділяти увагу методології психологічної науки, підносити методологічну культуру учених-психологів.

Діалектико-матеріалістичне методологічне забезпечення психологічних досліджень дає змогу: а) чітко здійснювати принцип класового підходу, принцип партійності у психологічній науці; б) послідовно проводити лінію об'єктивного дослідження психічних феноменів; в) піддавати аргументованій і своєчасній критиці ідеалістичні і метафізичні концепції в буржуазній психології; г) успішно боротися з виявами дрібновласницької і егоїстичної психології в нашому суспільстві, про що говориться у матеріалах XXV з'їзду КПРС.

До актуальних проблем психологічної науки належить розробка її принципів і категорій. У 60-х роках ХХ ст. академік П. К. Анохін обґрунтовує принцип випереджаючого відображення, який фіксує об'єктивний факт відображення мозком дійсного ряду явищ і подій зовнішнього світу. У психології конкретизація цього принципу виявляється в завбачувальній і цілеспрямованій діяльності інтелекту, психічній саморегуляції і саморегуляції поведінки. Принцип випереджаючого відображення лежить в основі такої істотної властивості людської психіки, як здатність до орієнтувальної діяльності, і безпосередньо стосується науково адекватного осмислення предмета психології. Теоретичне і експериментальне (зокрема і з допомогою моделювання на ЕОМ) вивчення випереджаючого відображення мозку — це одна з магістральних проблем психофізіології.

У соціології конкретизацією принципу випереджаючого відображення є закон випереджаючого розвитку науки щодо техніки і виробництва. У світлі цього закону актуальним є вироблення в усіх трудящих наукового підходу до розв'язання народно-господарських проблем. Науковий підхід до справи нині стає загальнокультурним принципом, обов'язковим для застосування в різних сферах суспільного життя, внутрішньою установкою людини або, інакше кажучи, невід'ємною рисою стилю її мислення і поведінки.

Для всіх суспільних наук актуальною є розробка проблем соціалістичного способу життя. Психологія покликана виявляти такі аспекти соціалістичного способу життя, як емоційний, мотиваційний і поведінковий. Предметом аналізу психолога стають категорії «стиль життя», «стиль мислення», «стиль поведінки». Соціалістичний опосіб життя спирається не лише на могутній індустріальний і економічний, а й на високий духовний потенціал радянського суспільства. Психологія може багато зробити для вивчення і задоволення духовних запитів трудящих, збагачення духовного світу трудівників. Щоб вона могла успішно справитися з цими завданнями, потрібне як оптимальне поєднання фундаментальних і прикладних психологічних досліджень, так і підвищення питомої ваги кадрів психологів у науковому потенціалі країни⁴.

Важливою функцією психології в сучасному суспільстві є її активний вплив на практику, тісний зв'язок з нею. Через патопсихологію проходять лінії зв'язку психології з медициною. Через дитячу і педагогічну галузі психологія пов'язана з практикою навчання і комуністичного виховання підростаючого покоління. В останні десятиріччя психологія тісно взаємодіє з технікою. Свідченням цього є швидкий розви-

⁴ Дипломовані психологи становлять лише 0,25 процента в загальному потенціалі науковців СРСР, що далеко не відповідає потребам соціальної практики.

ток інженерної психології, виникнення цілої сім'ї психологій — авіаційної, космічної тощо.

Високоіндустріалізоване і технічно насичене середовище, в якому ми нині живемо, актуалізує проблему адаптації людини до нових умов. НТР і психічна діяльність сучасної людини — важлива багатопланова проблема. Потрібно з'ясувати, як змінилася нинішня психологічна діяльність людини, що в ній прирощено істотного, які зміни відбулися в самій психіці людини порівняно з її попереднім розвитком.

Існує думка, нібито відмирання інстинктивних форм поведінки є провідною тенденцією тривалої біологічної і соціальної еволюції сучасної людини, одна з вирішальних умов становлення її як особистості. Відомо, що людська поведінка дедалі більше набуває соціальної спрямованості. А що це означає в психологічному аспекті? Мабуть, небувалий якісний стрибок, який слід убачати в механізмі випереджаючого відображення, психічній саморегуляції, орієнтувальній (індивідуальній і груповій) діяльності. Гадаємо, тут є над чим працювати і теоретичній і експериментальній психології.

Психологія має широкі виходи в соціальну практику — через дослідження проблеми управління колективами, створення оптимального психологічного клімату в групах, діагностику наявних психологічних параметрів, обмежень і потенцій особистості. Зв'язок психології з практикою має специфічні форми. Зростання практично перетворюючих її можливостей істотно вплинуло на зміст самої науки і на роль психолога в суспільстві. Це сталося насамперед тому, що в психологію міцно ввійшли об'єктивні методи аналізу і оцінки психічних явищ, від опису яких психологи перейшли до інтерпретації. Логічно правильне і перевірене експериментом знання дало можливість психології здійснювати прогнозування образу потрібного майбутнього. А це досить важливо для практики. Та основне призначення психолога — проектувати нові зразки людської діяльності, а спільно з соціологами, економістами, інженерами — технічних засобів і об'єктивних умов цієї діяльності. Саме така орієнтація є тепер провідною для інженерного і соціального психолога. Мабуть, згодом вона стане нормою для психологів, які працюють в інших галузях (педагогічна, юридична, психологія спорту, мистецтва тощо).

1973 року в Науково-дослідному інституті психології УРСР розроблено концепцію створення психологічної служби в республіці і країні на різних її ієрархічних рівнях, подібно до того як існують медична чи юридична служби. Головне завдання психологічної служби — ефективне використання інтелектуальних і емоційних (загалом психологічних) ресурсів людини в усіх різновидах її трудової і громадської діяльності⁵. Конкретно це означає, що дипломований психолог має бути в штатах заводів і фабрик, в клініках, школах, ПТУ, вузах, в армії, органах управління, установах культури, на космодромі, у будь-яких інших людських колективах.

За останнє десятиріччя відчутне посилення зв'язків психологічної науки з соціальною практикою. Це явище прогресивне, його слід всіляко підтримувати. Перед психологами стоїть завдання великої соціальної ваги — пошук і використання психологічних резервів особистості — робітника, хлібороба, учня, студента, учителя, інженера, агронома, космонавта, управлінця, лікаря, митця, оптимізація їх професійної

⁵ Сама постановка такої проблеми можлива тому, що радянська психологія обгрунтувала концепцію цілеспрямованої зміни людської психіки на основі об'єктивних законів функціонування психічної реальності і зумовленості цих змін умовами розвинутого соціалістичного суспільства.

діяльності. А для цього потрібне вивчення не лише індивідуальних потенцій кожного, а й, що особливо важливо, — механізмів групової (колективної) діяльності і свідомості.

На XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев підкреслив соціальне значення таких чинників, як активна життєва позиція особи, громадська думка, колективна воля, духовний потенціал, взаємне довір'я, взаєморозуміння тощо. Ці та інші важливі явища мають стати об'єктом наших соціально-психологічних досліджень.

В умовах науково-технічної революції психологія у тісній співдружності з іншими науками повинна сказати своє вагомe слово щодо психологічного і соціально-психологічного функціонування людського чинника.

Людський чинник — широке за обсягом поняття. До нього входить узагальнене поняття людини, включаючи її соціологічні і психологічні, біологічні, фізіологічні характеристики. Йдеться про людину як соціалізовану особу, що належить до певної соціальної групи, класу, трудового колективу, раси, національності тощо. Цей чинник вивчає чимало наук. Специфіка психології полягає в тому, що вона аналізує людський чинник в аспекті його інтегрованості, згуртованості (соціальна психологія), адаптованості до складних технічних, зокрема автоматичних систем (інженерна психологія), його здатності до ефективного тренування, навчання і виховання (педагогічна психологія).

Існують дві основні лінії зростання ролі людського чинника: екстенсивна, коли підвищення ролі людського чинника відбувається внаслідок збільшення кількості людей, які беруть участь у виробництві, управлінні тощо; інтенсивна, коли ефективність людського чинника досягається завдяки нарощенню якісних показників його структури, підвищення питомої ваги спеціалістів, кваліфікованих працівників, зростання наукового потенціалу суспільства, знань і умінь його членів, підвищення інструментально-технічної і енергетичної озброєності праці, автоматизації управління технологічними і економічними процесами. Інтенсивна лінія поступово стає домінуючою під час НТР, коли людина виступає головною продуктивною силою, а її психофізіологічні параметри є передумовою для проектування і майбутніх машин, і майбутнього навколишнього середовища, і оптимальних зразків людської діяльності.

Психологічний чинник — узагальнене поняття, в якому фіксується динамічна сукупність психічних властивостей окремих індивідів, соціальних груп (колективів), народів і всього суспільства. Це поняття вужче, ніж поняття «людський чинник». У різних сферах діяльності людей у психологічному чинникові на перший план виступають ті чи інші його елементи: у військовій справі — воля, стійкість, витримка і витривалість; у діяльності оператора — увага, висока швидкість реакцій; в науковій праці — інтелект, пам'ять та інтуїція; в художньо-творчій діяльності — емоції, фантазія, переживання тощо. Поняття «психологічний чинник» поряд з такими поняттями, як «психічна реальність», «психічне відображення», «психічна діяльність», належить до найзагальніших понять психологічної науки. За умов диференціації і спеціалізації трудової діяльності сучасної людини актуалізується вивчення психологічного чинника у певних різновидах діяльності — виробничій, науково-дослідницькій, учбовій, управлінській, художньо-творчій та ін.

Велике соціальне значення має посилення зв'язків психологічної науки з педагогічною практикою, з роботою навчальних і виховних закладів системи освіти. Адже здобутки психології стосуються численних контингентів учнів загальноосвітніх шкіл (їх у країні понад

45 млн. чоловік) і 2,9 млн. учителів і вихователів. А коли мати на увазі чисельність учнів ПТУ і технікумів, студентів вузів і викладачів, дошкільників і їхніх вихователів, то кількість людей, професійно зацікавлених у наукових рекомендаціях психології, досить значна.

Досягнення радянської системи народної освіти відомі всьому світові. Вони закріплені в проекті Конституції СРСР, де, зокрема, зазначається, що «в СРСР існує єдина система освіти, яка служить комуністичному вихованню, духовному і фізичному розвитку молоді, підготовці її до праці і громадської діяльності. Освіта в СРСР безплатна»⁶.

У дев'ятій п'ятирічці розв'язане історичної ваги соціальне завдання — здійснено в цілому загальну середню освіту підростаючого покоління. Середній всеобуч у нас став міжвідомчою проблемою і вирішується у загальній системі народногосподарського плану через загальноосвітню школу, середні профтехучилища і середні спеціальні навчальні заклади. У загальноосвітній школі завершено оновлення змісту навчання, що було б немислиме без випереджаючого розвитку психології і педагогічної теорії стосовно шкільної практики. Вікова і педагогічна психологія в минулі роки добре прислужилася школі в обґрунтуванні нових дидактичних принципів. Найголовніші з них: випереджаюче оволодіння теоретичними знаннями щодо оволодіння уміннями і навичками; просування в навчанні оптимально швидко; навчати учнів вмінню осмислювати пройдений при цьому шлях, алгоритму ефективного оволодіння знаннями.

Високо оцінювалася роль психолого-педагогічної теорії на IV з'їзді учителів Української РСР, що відбувся наприкінці березня 1977 р. в Києві. Водночас тут було висловлено чимало критичних зауважень на адресу педагогічної і психологічної науки.

В сучасних умовах, відзначив тов. Л. І. Брежнєв на XXV з'їзді КПРС, «коли обсяг необхідних для людини знань різко і швидко зростає, вже неможливо робити головну ставку на завоювання певної суми фактів. Важливо прищеплювати вміння самостійно поповнювати свої знання, орієнтуватись у стрімкому потоці наукової і політичної інформації»⁷. Одним із першочергових є завдання удосконалення методів навчання, приведення їх у відповідність з вимогами життя. Відкривається широкий простір для розвитку психології навчання, зокрема актуалізуються проблеми оптимального управління якістю навчального процесу, вдосконалення індивідуального підходу до учня (студента), а в перспективі — запровадження особистісно-рольового принципу в організації навчально-виховного процесу.

Серед актуальних проблем вікової і педагогічної психології стосовно навчання можна вирізнити: розкриття закономірностей розвитку психіки в онтогенезі; психологічні проблеми дошкільного виховання, підготовка дошкільників до успішного навчання в школі; вивчення інтелектуальної, емоційної і вольової сфери людини в різні вікові періоди її життя; проблеми позитивної мотивації навчання і освіти в умовах, коли треба здобути середню освіту практично всім молодим людям; психологія розвитку здібностей у дітей; психологічні механізми формування розумних потреб у дітей і молоді; психологічні аспекти соціалізації підростаючих поколінь в учбовій і ранній трудовій діяльності; психологічні проблеми трудового навчання і активної профорієн-

⁶ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 10—11.

⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 86.

тації; розробка проблем шкільної психодіагностики і використання її здобутків для профілактики відхилень від норми; розробка проблем психології аномального розвитку і на її основі реабілітація психічних функцій у дітей після перенесеної ними хвороби та ін.

XXV з'їзд обгрунтував потребу комплексного підходу до всієї справи виховання, «тобто забезпечення тісної єдності ідейно-політичного, трудового і морального виховання з урахуванням особливостей різних груп трудящих»⁸. У світлі цих завдань актуалізується розробка проблем психології виховання як стосовно дитячих, так і дорослих колективів. Необхідне формування активної життєвої позиції особи, її свідомого ставлення до суспільного обов'язку. Психологічні закономірності формування активної життєвої позиції уже в дошкільника, а потім підлітка і юнака мають перебувати в центрі уваги всіх науковців-психологів, насамперед тих, які працюють над проблемами психології виховання і психології особистості. Суто психологічний аспект проблеми полягає у виділенні і формуванні орієнтувальної діяльності кожної радянської людини на комуністичні ідеали, суспільно значущі цілі, підкріплення цієї орієнтації соціальними і педагогічними засобами для того, щоб перетворити її на міцно сформовану звичку.

Серед актуальних проблем психології виховання відзначимо: вивчення впливу умов розвинутого соціалістичного суспільства, соціалістичного способу життя на процеси, механізми і рівні соціалізації молоді; аналіз соціально-психологічних резервів формування особистості; розробка психологічних основ результативності шкільного виховання; поєднання виховання і праці; система профорієнтації; підвищення ролі виховних заходів у розумовому і моральному розвитку людини; дослідження психологічних механізмів виникнення і переборення конфліктних ситуацій у групових і колективних об'єднаннях людей тощо.

Щоб успішно розв'язувати ці завдання, слід здійснити також низку організаційних заходів. Розглянемо найголовніші з них. Завдяки піклуванню Комуністичної партії і Радянського уряду в минулій п'ятиріччі багато зроблено для дальшого нарощення наукового потенціалу, зокрема і в галузі психології. Досить сказати, що науковий потенціал НДІ психології УРСР подвоївся, відкрито нові лабораторії — методології психологічних досліджень, психофізіології, науково-психологічної інформації, психодіагностики, важковиховуваних підлітків, профтехосвіти, психології дітей з порушенням слуху, професійної психодіагностики. Інтенсивно зростає потенціал психологічних досліджень на господарських засадах на замовлення міністерств і відомств. У республіці створено відділення психології в Київському і Харківському університетах, відкрито нові кафедри психології в ряді вузів, а також спеціалізовані психологічні лабораторії на підприємствах і установах. Усе це свідчить про зростання ролі психологічної науки в республіці. Розв'язання назрілих теоретичних і експериментальних проблем психології в десятиріччя потребує істотного вдосконалення організації психологічних досліджень, їх планування, встановлення зв'язків з суспільною практикою, а також із суміжними науковими дисциплінами. Стратегічна лінія тут полягає в послідовному переході до колективних і комплексних досліджень, бо саме вони є виявом інтенсивної форми організації науки в сучасних умовах. Протягом 1973—1976 років в НДІ психології УРСР нагромаджено позитивний досвід комплексної психологічних досліджень і колективності їх виконання. Це дало можливість значною мірою подолати дрібнотемність. Тепер основною одиницею планування і виконання теми є лабораторія.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 83.

При переході на колективні і комплексні дослідження гостро стало питання про наукове і моральне обличчя керівника наукової теми. Він має бути справжнім ученим, який генерує нові ідеї, компетентним організатором, який знає увесь обсяг дослідження. Досвід переконує, що наукові підрозділи можуть ефективно діяти при кількості семи—п'ятнадцяти науковців. При більшій чисельності нерідко ускладнюється проблема наукового керівника, важко об'єднати такий великий загін індивідуальних виконавців навколо спільної теми.

Нарощення наукової віддачі має досягатися на шляху створення проблемних (тематичних) груп всередині лабораторії (відділу) і надання цим групам статусу структурно-динамічних — вони функціонують у такому складі лише на період виконання певної теми. Практика переконує в недоцільності на тривалий період зберігати «жорстку» організаційну структуру науково-дослідних підрозділів. Організація науки за структурно-динамічними підрозділами⁹ є перспективною.

У сучасній науці конче потрібний дальший поділ праці, створення регіональних спеціалізованих центрів у справі розробки актуальних проблем психології. Настав час організації спеціального Інституту психології АН УРСР. Щоб поліпшити координацію психологічних досліджень, доцільно створити координаційну Раду «Психологія» в АН СРСР і відповідну координаційну Раду в УРСР, надати їм належного юридичного статусу. Це дало б імпульс до щільнішого поєднання загальносоюзних і республіканських планів психологічних досліджень.

У зв'язку з міжнародним науковим співробітництвом зростає координація психологічних досліджень з психологами країн соціалістичної опівдружності. Проведені в березні і листопаді 1976 року в Москві наради керівників психологічних установ країн РЕВ стали значними подіями на шляху інтеграції зусиль психологів-науковців у розв'язанні важливих проблем соціалістичного і комуністичного будівництва.

У розвинутому соціалістичному суспільстві наука перетворюється на безпосередню продуктивну силу¹⁰, а це вимагає, щоб сама наука дедалі активніше підпорядковувала свої дослідження безпосереднім чи опосередкованим потребам розвитку суспільства. Сьогодні радянський психолог не може орієнтуватися лише на «чисту» істину, а повинен враховувати передусім соціально-практичну цінність результатів свого дослідження. Неправомірно також оцінювати психологічну науку вузькоутилітарно, тобто вимірювати її тільки економічним ефектом. Марксистсько-ленінська концепція оптимальної оцінки науки (в тому числі і психології) включає в себе і економічну ефективність, і факт гносеологічного прогресу, і моральний, і естетичний моменти, і соціально-психологічний ефект — вдосконалення і розвиток самої людини, її вищих психічних функцій. Сьогодні виходи психології в практику досить розмаїті: це і масове виробництво матеріальних благ (здобутки психології праці), споживання і сервіс (психологія потреб і смаків), охорона здоров'я (медична психологія), навчання і виховання підостаючих поколінь (педагогічна психологія), державне і суспільне управління (психологія управління), оптимізація навколишнього середовища, подолання дисгармонії між діяльністю людини і природними процесами (соціальна психологія в союзі з соціологією). Впроваджен-

⁹ Цінний досвід з цього питання описаний Ф. М. Рудичем в статті «Про партійне керівництво гуманітарними науково-дослідними установами» («Коммуніст», 1976, № 8).

¹⁰ Окрім галузі психології також мають здатність перетворюватися на безпосередню продуктивну силу. Це стосується, насамперед, психології праці, психофізіології, інженерної, авіаційної і космічної психології.

ня здобутків психологічної науки в різні сфери суспільної діяльності конче потрібне, оскільки знання виступає як інваріантна величина щодо можливостей його практичного використання. Це конкретно означає, що ті самі знання можуть мати кілька застосувань, до того ж у сферах, досить віддалених одна від одної. Наприклад, психологія встановила закономірність поетапного формування розумових дій. Ця закономірність може знайти практичне застосування і в тренуванні пілотів, і в навчанні школярів (студентів), і в підготовці операторів тощо. Отже, впровадження — специфічна і дуже трудомістка справа, мабуть, не менш трудомістка, ніж саме наукове дослідження. Між ученим, який відкриває закономірність, і практикою має бути група спеціалізованих людей, які б трансформували науково-психологічні розробки до вигляду, придатного для їх впровадження. Увага до впровадження психологічних розробок у практику має посилюватися, оскільки застосування здобутків психології в економіку, технологію і організацію праці, а також у справі формування людини сприяє поступальному розвитку соціалістичного суспільства на шляху до комунізму.

Масштабність і важливість науково-теоретичних і організаційно-практичних завдань, які стоять перед психологією і ученими-психологами, потребує інтенсифікації наукового пошуку, підготовки кадрів психологів, впровадження здобутків психологічної науки у соціальну практику, пропаганди психологічних знань серед широких верств трудящих.

У резолюції XXV з'їзду Компартії України поставлено завдання значно поліпшити діяльність галузевих науково-дослідних установ. «Партійним організаціям науково-дослідних інститутів, — відзначається в ній, — необхідно створювати у колективах обстановку творчого пошуку, взаємної вимогливості, підвищувати відповідальність наукових працівників за якість і результативність досліджень»¹¹.

Психологи республіки розуміють соціальну відповідальність завдань, які треба розв'язувати в десятій п'ятирічці і в більш віддаленій перспективі, і прагнуть працювати в напрямі глибокого і всебічного дослідження нових психічних процесів та явищ, вносити посильний вклад до скарбниці наукового прогресу, розробляти науково аргументовані і відповідальні рекомендації для практики комуністичного будівництва.

* * *

В условиях развитого социалистического общества психологическая наука выполняет две основные функции: практически-преобразовательную, связанную с применением результатов психологических исследований в управлении психической деятельностью человека в различных сферах трудовой и общественной жизни, и теоретико-познавательную. Последняя выражается в углублении психологического познания на основании исследования психической реальности на нейронном и субмолекулярном уровнях с использованием новейших методов для количественных и качественных оценок психических явлений. В этой связи в статье рассматривается вопрос об использовании достижений психологического познания в деле развития предмета и категориального аппарата современной психологической науки. Учитывается специфика дифференциации и интеграции психологического познания.

¹¹ Матеріали XXV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1976, с. 111.

В. В. ПРИМАТОВ

Критика ревізійністських фальсифікацій ролі революційного насильства

Велика Жовтнева соціалістична революція поклала початок революційному оновленню світу, перебудові людського суспільства на принципах наукового комунізму. Вона неспростовно довела правильність марксистсько-ленінської теорії, високу практичну ефективність наукового розуміння закономірностей суспільного розвитку. Незаперечні успіхи її історичні завоювання світового соціалізму, епохальні звершення радянського народу, який за шість десятиріч перетворив колишню відсталу царську Росію на одну з найрозвиненіших, наймогутніших країн світу,— усе це спричинює дедалі зростаючий інтерес до теорії і практики соціалістичного і комуністичного будівництва, до марксизму-ленінізму з боку широких народних мас, прогресивної громадськості у капіталістичних країнах.

Закономірне зростання популярності ідей марксизму-ленінізму викликає занепокоєння експлуаторських класів у цих країнах, панічний страх за долю їхніх класових привілеїв, прагнення протиставити марксистсько-ленінській теорії буржуазні ідеологічні доктрини. З ними тісно пов'язані різні опортуністичні і ревізійністські тлумачення закономірностей розвитку світового революційного процесу, закономірностей соціалістичної революції. При цьому виразно виявляється спільна, антимарксистська й антикомуністична, платформа буржуазних і ревізійністських доктрин.

Розробляючи подібні концепції, буржуазні ідеологи, опортуністи, праві і «ліві» ревізійністи вдаються до відвертої фальсифікації марксизму-ленінізму, до спотворення й вихолощення його основоположень.

Особливу увагу ці антикомуністичні «теоретики» приділяють викривленню революційної діяльності робітничого класу, марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію і диктатуру пролетаріату, зокрема марксистсько-ленінського розуміння ролі насильства в соціалістичній революції.

Питання про застосування революційного насильства щодо експлуататорів — одне з центральних у соціалістичній революції. Відповідно — важливе місце надає його розгляду і ленінська теорія соціалістичної революції, що становить основу наукового обґрунтування принципів революційної діяльності робітничого класу, усіх трудящих, які рішуче застосовують революційне насильство стосовно своїх класових противників; вона ж слугує випробуваною теоретичною зброєю в боротьбі марксистів-ленінців проти сучасних апологетів капіталізму, буржуазних ідеологів, ревізійністів усіх мастей, які намагаються будь-що спотворити марксистсько-ленінське розуміння ролі революційного насиль-

ства. «Насильство,— відзначав К. Маркс,— є повитухою всякого старого суспільства, коли воно вагітне новим»¹.

Марксизм-ленінізм теоретично доводить, що насильство — це соціальне явище, яке породжується самими об'єктивними умовами життєдіяльності класово-антагоністичних суспільств, лежить в основі життєдіяльності суспільства, заснованого на експлуатації. Воно з'являється разом з виникненням класів і держави і стає невід'ємним елементом суспільних відносин, політичної організації класово-антагоністичного суспільства. «Політична влада у власному розумінні слова,— зазначали К. Маркс і Ф. Енгельс,— це організоване насильство одного класу для придушення іншого»². Насильство безпосередньо пов'язане з практичною діяльністю класів і партій, воно пронизує всі сфери діяльності антагоністичного суспільства, концентруючись передусім у класовій боротьбі і завжди маючи конкретно-історичний класовий характер. Насильство було і є зряддям класової диктатури, застосовуваним для захисту інтересів правлячого класу, для забезпечення його привілеїв, зряддям, до якого змушені вдаватися пригноблені народні маси в їхній революційній боротьбі за повалення влади експлуататорів, за знищення державної машини насильства, гноблення, класового панування.

Конкретно-історичний зміст насильства, його класова природа і спрямованість визначаються характером суспільних відносин, притаманних тій чи іншій суспільно-економічній формації. Так, становлення й розвиток буржуазних відносин, підкреслював К. Маркс, обов'язково потребують застосування насильства, яке в цілому органічно властиве капіталізму і під прапором якого він народжувався, виділяючи «кров і бруд з усіх своїх пор, з голови до п'ят...»³

В. І. Ленін, розвиваючи в нових історичних умовах теорію соціалістичної революції і підкреслюючи необхідність революційного насильства, відзначав, що «ні одне ще литання класової боротьби не розв'язувалося в історії інакше, як насильством»⁴. Однак, якщо буржуазія, складаючи незначну меншість суспільства, застосовує насильство проти широких мас пригноблених, то робітничий клас і його союзники застосовують насильство щодо експлуататорів в інтересах гігантської більшості населення. Якщо насильство, застосовуване експлуататорською меншістю, є єдиним зряддям збереження її несправедливої антинародної влади, то насильство, застосовуване в соціалістичній революції робітничим класом і його союзниками, є вимушеним, крайнім заходом класової боротьби, необхідною, об'єктивно зумовленою зброєю для ліквідації економічного і політичного панування класу буржуазії, для експропріації зряддям і засобів виробництва і перетворення їх у власність безпосередніх виробників матеріальних і культурних цінностей. Робітничий клас ніколи б не став застосовувати насильства, якби експлуататорські класи не вимушували його на цей крок. «...У нашому ідеалі,— підкреслював у зв'язку з цим В. І. Ленін,— немає місця насильству над людьми», оскільки комуністи виступають за «знищення насильственого панування однієї частини суспільства над другою»⁵.

Слід підкреслити, що необхідність застосування революційного насильства марксизм-ленінізм ставить в залежність від конкретно-історичних умов, в яких здійснюється соціалістична революція. Революцій-

¹ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 707.

² Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 430.

³ Там же, т. 23, с. 715.

⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 254.

⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 30, с. 117, 116.

ний пролетаріат використовує насильство над експлуаторами як контрзахід проти насильства пануючого у капіталістичному суспільстві класу, який першим застосовує насильство, вдаючись до вкрай реакційних, відверто репресивних методів для придушення визвольної боротьби трудящих і ставлячи, як відзначав В. І. Ленін, «на порядок денний штик»⁶.

За допомогою революційного насильства прогресивні суспільні сили — робітничий клас і його союзники — прокладають собі шлях до перемоги над буржуазією, знищують машину влади, створену нею для пригноблення трудящих. Революційне насильство, отже, є ефективним засобом ліквідації капіталістичного ладу, без його застосування робітничий клас не може подолати контрреволюційних сил і взяти владу в свої руки. Це, як підкреслював В. І. Ленін, історично закономірне і виправдане *«застосування народом насильства до насильників над народом»*⁷.

Застосовуване народом, трудящими масами революційне насильство спрямоване на злам старої політичної надбудови, старого державного апарату, створеного буржуазією для вдержання в своїх руках основних засобів виробництва, для придушення контрреволюції, залишків експлуаторських класів, що чинять опір революції. Воно потрібне на початкових етапах будівництва нового, соціалістичного суспільства — для зміцнення пролетарської диктатури, перетворення дрібнобуржуазної, насамперед селянської, власності. Нарешті, робітничому класові насильство потрібне для захисту завоювань соціалістичної революції від опроб з боку контрреволюційних, реакційних сил повернути втрачені позиції. *«...Революція,— підкреслив у Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, аналізуючи хід подій у Чилі,— повинна вміти себе захистити»*⁸.

Отже, усяка політична революція — це насильствена революція, що здійснюється мирним чи збройним шляхом. А вибір необхідних в конкретних умовах форм насильства залежить від реального співвідношення сил, від того, чи достатню силу мають робітничий клас, його партія, союзники робітничого класу для того, щоб не дати буржуазії із зброєю в руках виступити проти трудящих і придушити революцію.

Гострота боротьби робітничого класу проти буржуазії залежить також від сили і форм опору експлуаторського класу, який, як показав історичний досвід, іде на все, відкидаючи всяку видимість будь-якої демократії. Як підкреслює тов. Л. І. Брежнев, імперіалізм *«готовий розтоптати і суверенітет держав, і будь-яку законність, не кажучи вже про гуманність. Наклепи, одурманювання громадськості, економічна блокада, саботаж, організація голоду і розрухи, підкуп і погрози, терор, організація вбивств політичних діячів, погроми у фашистському стилі — таким є арсенал сучасної контрреволюції, яка завжди діє в союзі з міжнародною імперіалістичною реакцією»*⁹.

Одним із засобів апологетики імперіалізму, найбільш уживаним прийомом буржуазних ідеологів, ревізіоністів всіх мастей є спроба перевернути суть марксистсько-ленінського вчення про роль революційного насильства, дискредитувати це вчення і водночас виправдати насильницький і антинародний характер влади буржуазії, антигуманний характер суспільних відносин за капіталізму, а також спробу довести, ніби буржуазія має якесь монопольне, «виключне» право на застосування насильства.

⁶ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 11, с. 115.

⁷ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 12, с. 296.

⁸ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977, с. 33.

⁹ Там же, с. 34.

Намагаючись замаскувати справжні цілі насильства як знаряддя економічного і політичного панування експлуаторських класів, буржуазні ідеологи розробили концепції, за якими насильство є, нібито, «природною» і «одвічною» властивістю людської природи, нейтральною, «позакласовою» функцією держави, що виражає однаковою мірою інтереси всіх класів і соціальних верств. Таким цілям слугує спеціально розроблена буржуазними ідеологами «соціологія насильства», яка включає в себе систему філософських, соціологічних, психологічних, біологічних, правових та інших теорій, покликаних довести неминучість конфліктів у суспільному житті, привчати людей до насильства, як, немовбито, вічного супутника людства¹⁰.

Буржуазні теоретики поділяють насильство на «узаконене» і «протизаконне», вважаючи «узаконеними» репресивні дії капіталістів, буржуазної держави, спрямовані на придушення революційних, національно-визвольних рухів, будь-яких антимонополістичних виступів прогресивних і демократичних сил. Вони запровадили поняття «інституційне використання сили», «легальний акт сили» та ін., щоб створити ілюзію законності застосування насильства з боку експлуаторів. Водночас будь-які виступи трудящих, що виходять за рамки буржуазної законності і правопорядку і спрямовані проти капіталізму, оголошуються «протизаконними», «аморальними».

Щоб забезпечити своє панування, буржуазія зміцнює систему економічного, воєнно-політичного і духовного насильства, посилює розгалужену систему ідеологічного впливу, створює різні ідеологічні міфи, фальсифікує закономірності світового революційного процесу. Однією з таких спроб є вигадки про «експорт соціалістичної революції». Будь-які антимонополістичні страйки трудящих в капіталістичних країнах, будь-які антивоєнні і антимонополістичні виступи, національно-визвольна боротьба розглядаються як «спровоковане ззовні насильство», як «змовницька діяльність світового комунізму». Такі вигадки є спробою довести, ніби причиною і «винуватцем» революційних виступів трудящих є в кінцевому підсумку не сам капіталізм, а марксистсько-ленінська теорія, «експорт марксизму» і «експорт революції».

Абсолютну безпідставність подібних вигадок переконливо показав у Звіті ЦК КПРС XXV з'їздові партії товариш Л. І. Брежнєв. «...Всяка революція, — підкреслив він, — є насамперед закономірний результат внутрішнього розвитку даного суспільства»¹¹. Комуністи — принципові противники ідей «експорту революції». Марксистсько-ленінська теорія, понад півстолітній досвід активної революційної боротьби, визначні успіхи у будівництві соціалізму й комунізму свідчать про неминучість виникнення революційної ситуації в тій чи тій країні, про закономірність розвитку й завершення соціалістичної революції. Такою глибокою закономірністю була перемога Жовтня. Як підкреслюється у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «Велика Жовтнева соціалістична революція була закономірним наслідком суспільного розвитку, класової боротьби в умовах монополістичного капіталізму»¹². Такими ж закономірними були соціалістичні революції у країнах соціалістичної співдружності, героїчна боротьба за соціалізм народів Куби, В'єтнаму, Лаосу.

¹⁰ Докладніше про це див.: Денисов В. В. Социология насилия. М., 1975, с. 19—20.

¹¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 37.

¹² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 р. К., 1977, с. 3.

Однак визнання закономірного характеру соціалістичної революції — не на користь класовим інтересам буржуазії. Саме тому її ідеологи не полишають спроб підмінити наукове розуміння сутності, характеру, рушійних сил соціалістичної революції все новими й новими вигадками про її «експорт», «волюнтаристський характер», «антигуманність» тощо. Для компрометації марксистсько-ленінського вчення про революцію апологети капіталізму намагаються використати всі форми і засоби ідеологічного тиску, зіграти на прагненні народів до миру, до розрядки міжнародної напруженості і співробітництва. Генеральний секретар ЦК Бразильської Компартії Луїс Карлос Престес, викриваючи їх підступні намагання, пише: «Облиште класову боротьбу, припиніть революційну діяльність в ім'я розрядки міжнародної напруженості!» — ось вимоги, які ми постійно чуємо останніми роками справа, від буржуазних ідеологів і політиків. «Спиніть розрядку в ім'я революції!» — закликають авантюристи «зліва»¹³. Рішучу відсіч таким ревізійським закликам дав на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, який підкреслив, що «розрядка ніякою мірою не скасовує і не може скасувати або змінити закони класової боротьби»¹⁴. Соціалізм і мир нероздільні, і в розрядці комуністи вбачають шлях до створення сприятливих умов для мирного соціалістичного і комуністичного будівництва, а не до класового примирення з експлуататорами.

Значна увага проблемам теорії революції приділяється в документах міжнародних нарад комуністичних і робітничих партій 1957, 1960, 1969-го років, в матеріалах з'їздів КПРС, а також братніх комуністичних і робітничих партій. У них міститься всебічний аналіз закономірностей суспільного розвитку, питань класової боротьби, шляхів і форм застосування революційного насильства під час завоювання влади пролетаріатом і захисту соціалістичної революції проти контрреволюційних виступів повалених експлуататорських класів. Комуністичні партії, підкреслюється в цих документах, керуються ленінським вченням про діалектику об'єктивних і суб'єктивних факторів в суспільному розвитку, враховують революційний досвід мас. Розвиваючи і поглиблюючи вчення про соціалістичну революцію, вони обстоюють чистоту марксизму-ленінізму, розвінчують буржуазні ідеологічні вигадки, як підкреслено в підсумковому документі Конференції комуністичних і робітничих партій в Берліні (1976 р.), «відкидають будь-яку політику і світогляд, які означають по суті підпорядкування робітничого класу інтересам капіталістичної системи»¹⁵⁻¹⁶.

Таке підпорядкування визначає позицію правих ревізійоністів, які фальсифікують марксистсько-ленінське вчення про соціалістичну революцію і в принципі заперечують необхідність застосування революційного насильства, оскільки, мовляв, капіталізм сам, у процесі свого розвитку «перейде в соціалізм». Праві ревізійоністи намагаються посягти в трудящих ілюзію, нібито корінних соціальних перетворень можна досягти шляхом «поліпшення», «оновлення» капіталізму, зокрема з допомогою досягнень сучасної науково-технічної революції. Наприклад, Р. Гароді оголошує «нерозумним» революційний перехід до соціалізму, оскільки суспільно-політичний розвиток, за його словами, полягає не в революційній заміні капіталістичного ладу соціалістичним, а в переході від «сліпих механізмів індустріальної цивілізації» до «епохи» кібернетизації.

¹³ Цит. за: «Проблемы мира и социализма», 1971, № 10, с. 13.

¹⁴ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 37.

¹⁵⁻¹⁶ Цит. за: «Проблемы мира и социализма», 1976, № 8, с. 8.

Вважаючи, що науково-технічна революція є визначальним фактором суспільного розвитку, Гароді твердить, ніби в ході технічного прогресу капіталізм перетворився на «постіндустріальне суспільство», яке є, мовляв, і «кінцевою метою соціалізму». Соціалізм тут наклепницьки зображується не як принципово новий суспільний лад, а лише як «поліпшений» в процесі розвитку науково-технічної революції капіталізм, який «мирно трансформується» в соціалізм. Науково-технічна революція, вважає Гароді, ставить на порядок денний не необхідність революційної зміни капіталістичних відносин, а лише шлях реформ, здійснюваних у рамках капіталістичних виробничих відносин, без насильства, на основі згоди і партнерства робітничого класу з буржуазією¹⁷.

Позиція Гароді прямо веде до визнання можливості «конвергенції соціалізму і капіталізму», спрямована на те, щоб спотворити історичні досягнення реального соціалізму і апологетизувати реальність сучасного капіталізму. Його погляди цілком збігаються із твердженнями інших adeptів сучасного капіталізму, які вважають, що завдяки науково-технічній революції ліквідуються властиві капіталістичні антагонізми, «виправляються» його вади. Як заявляє, наприклад, Г. Маркузе, «на основі великої продуктивності і технічного прогресу» капіталістичній вдалося усунути суперечності¹⁸.

Погляди Р. Гароді поділяє й інший правий ревізіоніст — Фішер, який твердить, що нині «немає потреби» змінювати «високорозвинуте індустріальне суспільство», де робітничий клас «не голодує» і «може задовольнити всі свої потреби». Отже, мовляв, стає зайвою і непримиренна класова боротьба між робітничим класом і буржуазією, яким «треба прагнути до примирення своїх антагоністичних позицій», «зберігати» і «поліпшувати» капіталізм¹⁹.

Викриваючи ці ревізіоністські твердження, відомий діяч Французької Компартії Етьєн Фажон відзначає: «Брати за основу розвитку суспільства зміну продуктивних сил, більше чи менше відділяючи його від відносин власності і необхідності їх перетворення, — це означає відходити від марксизму і повертати до технократичної концепції, що заперечує необхідність боротьби між класами»²⁰.

Саме цим шляхом, дедалі більше віддаляючись від революційного марксистсько-ленінського вчення, і йдуть ревізіоністи, ренегати, і на цьому шляху вони все частіше підмінюють тверезу наукову оцінку закономірного історичного руху капіталізму до соціалістичної революції, що руйнує його.

Науковий же аналіз показує, що капіталізм об'єктивно породжує матеріальні передумови для здійснення соціалістичної революції і побудови нового соціального ладу. Капіталізмом створена велетенська індустрія, розвинута економіка, яка, проте, скута принципами приватної власності і підпорядкована інтересам великих монополій. Як відзначав товариш Л. І. Брежнев, «державно-монополістичний капіталізм, гігантськи усупільнюючи виробництво, централізуючи управління ним, до краю поглиблює основну суперечність буржуазного ладу — суперечність між суспільним характером виробництва і приватним способом привласнення. Дедалі очевиднішою для народів стає протиприродність становища, при якому виробничі комплекси, що об-

¹⁷ Детально про це див.: Бауэр И., Липерт А. Коварная проповедь ренегата или крутой поворот Р. Гароди. М., 1973, с. 38.

¹⁸ Цит. за: "Smisao i perspektive socialisma". Zagreb, 1965, str. 55.

¹⁹ Цит. за: "Der Spiegel", 1969, № 47, S. 150.

²⁰ Фажон Этьен. О тезисах XIX съезда Французской Коммунистической партии. — «Проблемы мира и социализма», 1970, № 6, с. 22.

слуговуюють часом не одну країну, лишаються приватною власністю купки мільйонерів і мільярдерів. Необхідність заміни капіталістичних виробничих відносин соціалістичними стає все настійнішою»²¹.

Однобічне ж визначення об'єктивних передумов, зокрема ступеня економічної розвинутості капіталізму, визрівання революційної ситуації призводить до спотворення, фальсифікації марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію. Таке викривлення (хоч у дещо відмінних формах) органічно властиве ревізіонізму. Наприклад, праві ревізіоністи вбачають у факторі індустріального розвитку капіталізму «доказ» своїх тверджень про «вростання» капіталізму в соціалізм, «свідчення» їх конвергенції. «Ліві» ревізіоністи, в свою чергу, вважають зрілість матеріальних передумов достатньою підставою для початку соціалістичної революції в будь-який момент у будь-якій країні, незалежно від інших об'єктивних і суб'єктивних факторів. Вони закликають до авантюристичних, волюнтаристських виступів, терору та інших подібних акцій, які, нібито, можуть «збудити» соціалістичну революцію.

«Лівий» ревізіонізм виростає на ґрунті дрібнобуржуазної революційності. Її політична філософія претендує на «активне ставлення до дійсності», однак, по суті, вона зводиться до твердження про те, що головною передумовою революції є «воля революціонерів до дії», їхня рішучість включитися в боротьбу²².

В основі лівачьких концепцій «активної меншості», «прямих дій» тощо лежить невіра в революційні можливості робітничого класу, в необхідність керівної ролі комуністичної партії в революційній боротьбі робітничого класу, трудящих. Ці концепції зводяться до тлумачення революції не як результату свідомої революційно-перетворюючої діяльності мас, а як наслідку виступів «революціонерів-одинаків», окремих груп, «осередків» або партій. «Ліві» ревізіоністи вважають, що екстремістські акції і «удари з-за рогу» підносять дух мас і ведуть їх на боротьбу навіть у період загального спаду революційної активності мас, посилення репресій, розгулу реакції. Їхні погляди фактично перегукуються з ідеями російських одзовістів, які у 1907—1910 рр. хотіли «підштовхнути» революційну боротьбу з допомогою створення груп революціонерів, які вдаються до збройних дій і нападів на шкоду свідомій і кропіткій роботі партії у масах. В. І. Ленін викривав такі непідготовлені дії, не пов'язані з масовим рухом, з боротьбою трудящих за демократію, за соціалізм. Він підкреслював: «...чим сильніша механічна сила реакції і чим більше ослаблений зв'язок з масами, тим більше висувається на чергу завдання підготовки свідомості мас (а не завдання прямої дії), тим більше висувається на чергу використання створених старою владою шляхів пропаганди і агітації (а не безпосередній натиск мас проти самої цієї старої влади)»²³.

Як показує досвід, розрізнені, відчайдушні «революційні» дії лівачьких груп завдають великої шкоди справді революційній роботі, спричиняють лоширення в масах песимізму, почуття безсилля перед тиранами. Якщо окремі екстремістські акції «лівих» і мають успіх, то це може породити в мас ілюзію, що сил купки «героїв» достатньо для того, щоб звільнити трудящих від гноблення. Якщо ж такі акції зазнають поразки — а це неминуче без опори на широкі маси, за авантюристичного підходу до оцінки конкретної обстановки, до визначення

²¹ Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Т. 2. К., 1971, с. 353.

²² Докладніше про це див.: Красин А. Ю. Диалектика революционного процесса. М., 1972, с. 106.

²³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 19, с. 76.

моменту для виступу — це може призвести до левної переоцінки сил буржуазії, породити апатію ідейно нестійких елементів, розчарування в перспективах революційної боротьби.

Як бачимо, доктрини і правих, і «лівих» ревізіоністів однаково далекі від дійсно наукового аналізу закономірностей соціалістичної революції. І ті, і ті — як у своїх теоріях, так і у практичній діяльності — вдаються, за влучним висловом В. І. Леніна, до «часткового штопання режиму, що гине», тобто капіталізму, прагнуть «роз'єднання й ослаблення робітничого класу в інтересах вдержання влади буржуазії проти революційного повалення цієї влади»²⁴.

Перевіреною, випробуваною практичним засобом розвінчання ревізіоністських спотворень марксистсько-ленінського вчення про соціалістичну революцію є послідовна боротьба комуністів за зміцнення й поширення правильного розуміння закономірностей соціалістичної революції, за залучення до активної класової боротьби нових загонів трудящих. «Тільки масовий рух, — відзначав В. І. Ленін, — можна розглядати як справжню політичну боротьбу»²⁵. Організуючи й спрямовуючи її, політична партія робітничого класу повинна враховувати становище всіх груп і партій, розстановку класових сил у суспільстві, а не будувати свою політику на основі одних тільки побажань і здогадок, на основі готовності до боротьби якоїсь однієї групи чи партії. Англійський марксист Джек Уоддіс, викриваючи псевдореволюційні лозунги лівацького ревізіонізму, писав: «Революція — справа серйозна. Її не можна здійснити суб'єктивними побажаннями чи бадьорим вигуканням революційних лозунгів. Серйозні революціонери повинні відчувати відповідальність перед народом — перед робітниками, селянами, студентами, інтелігенцією, перед усіма тими, хто на своїй спині відчуває будь-які помилки людей, які претендують на керівництво ними»²⁶.

Сучасний ревізіонізм паразитує на ідейно-політичній незрілості окремих верств, які пристали до революційної боротьби робітничого класу, трудящих за соціалізм. Він становить різновид дрібнобуржуазної ідеології, і фактично — теоретично і практично — діяльність ревізіоністів відповідає прагненню антикомуністів перенести центр боротьби з марксизмом-ленінізмом в рамки самого марксизму-ленінізму, підірвати його «зсередини». Ревізіонізм перетворюється нині на найбільшу небезпеку як для всього міжнародного революційного руху, так і для діяльності окремих марксистсько-ленінських партій. Тому, як відзначалося на XXV з'їзді КПРС, необхідно давати рішучу відсіч правоопортуністичним і лівацьким поглядам ідейних противників, які намагаються підірвати могутність союзу трьох основних революційних сил сучасності — світового соціалізму, міжнародного пролетаріату і національно-визвольного руху, силу і єдність міжнародного комуністичного руху.

Це завдання нині особливо актуальне, «тим більше, — як наголосив на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев, — що і правий і лівацький ревізіонізм аж ніяк не бездіяльні і боротьба за марксистсько-ленінські основи комуністичного руху, проти спроб їх дерекрутити або підірвати лишається спільним для всіх завданням»²⁷.

Історичний досвід світового соціалізму, досвід революційної боротьби робітничого класу, трудящих проти експлуататорських класів

²⁴ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 20, с. 288.

²⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 49, с. 299.

²⁶ Уоддіс Д. Ж. Новые теории революции. М., 1975, с. 239.

²⁷ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 34.

«неспростовно довів,— як підкреслюється у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— загальну значимість основних законів соціалістичної революції і будівництва нового суспільства, які відкриті марксистсько-ленінською наукою і які вперше втілились у практиці Жовтня...»²⁸. Цей досвід підтверджує також, що незалежно від шляху, який проходить соціалістична революція у тій чи тій країні, основні закономірності її розвитку, в тому числі й необхідність застосування революційного насильства щодо експлуататорів з боку робітничого класу, трудящих,— одні й ті самі. Тільки творчо застосовуючи ці закони з урахуванням конкретних умов і особливостей окремих країн, політична партія робітничого класу, озброєна марксистсько-ленінським ученням, може привести трудящі маси до переможної соціалістичної революції.

* * *

Вопрос о роли революционного насилия является одним из важнейших как в марксистско-ленинской теории социалистической революции, так и в практической революционно-преобразующей деятельности рабочего класса, широких масс трудящихся. Одновременно это один из тех вопросов, которые находятся в центре идеологической борьбы двух систем — социализма и капитализма. Идеологи буржуазии, ревизионисты всех мастей пытаются всеми способами вытравить из теории социалистической революции, из классового сознания трудящихся само упоминание о революционном насилии. Они провозглашают некое исключительное право эксплуататоров на осуществление насилия над трудящимися массами и объявляют «незаконным» ответное применение последними революционного насилия по отношению к угнетателям. Ревизионисты идут также на заведомое искажение основоположений марксистско-ленинской теории социалистической революции, пропагандируют идеи «конвергенции» социализма и капитализма, превращения последнего в общество, якобы избавленное от антагонизмов, проповедают соглашательские доктрины «социального партнерства».

Успешная борьба с правым и левым ревизионизмом, развенчание ревизионистских доктрин о роли революционного насилия возможны только при опоре на марксистско-ленинскую теорию, при учете богатейшего революционного опыта масс, международного рабочего класса, опыта победоносных социалистических революций и прежде всего — Великой Октябрьской социалистической революции.

Революционная марксистско-ленинская теория и революционный опыт масс убедительно свидетельствуют, что насилие над эксплуататорскими классами, их свержение, уничтожение созданной ими гигантской машины угнетения и эксплуатации трудящихся является необходимым и закономерным этапом в развитии социалистической революции, непременным условием ее победного завершения, установления диктатуры пролетариата, основным принципом организации эффективной защиты революционных завоеваний, подавления сопротивления контрреволюционных сил, остатков эксплуататорских классов, важным фактором, способствующим успешному разветыванию социалистического строительства.

²⁸ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 16.

Неспроможність сучасних буржуазних концепцій майбутнього націй і національних відносин

Успішне розв'язання національного питання в Радянському Союзі — це величезне завоювання реального соціалізму, втілене в його економіці, соціальній структурі, суспільних відносинах, у соціалістичному способі життя, однією з характерних рис якого є дружба й братерська єдність усіх радянських соціалістичних націй і народностей. Послідовна реалізація в національній політиці КПРС, Радянської держави ленінських принципів соціалістичного інтернаціоналізму веде до всебічного розквіту і дальшого зближення всіх націй, всіх народів нашої Батьківщини. Радянський Союз, як підкреслюється в проекті Конституції СРСР, «єдина союзна багатонаціональна держава, утворена в результаті вільного самовизначення націй і добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік»¹.

Утворення Радянського Союзу, союзу радянських соціалістичних націй, що уособлює державну єдність радянського народу і згуртовує всі нації і народності нашої країни з метою будівництва комунізму, є закономірним наслідком Великої Жовтневої соціалістичної революції, державнісним втіленням її високих ідеалів. Великий Жовтень став поворотним пунктом в історії народів Росії, поклав початок їх швидкому розвитку, їх просуванню в напрямі до становлення повної, фактичної рівноправності на основі принципів пролетарського інтернаціоналізму, які були, є і будуть єдино правильними орієнтирами у становленні й удосконаленні соціалістичних національних відносин.

Пролетарський інтернаціоналізм — випробувана зброя в боротьбі за розв'язання національного питання. Як наголошується в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «пролетарський інтернаціоналізм — найважливіший, перевірений життям принцип діяльності комуністів. Він пронизує весь зміст теорії і практики наукового комунізму. Під прапором інтернаціоналізму була здобута перемога Жовтня, зміцнювались позиції першої соціалістичної держави, виникла світова система соціалізму, міцніше й розвивається співдружність соціалістичних держав, зростає і згуртовується міжнародний комуністичний, робітничий рух. КПРС незмінно виходила і виходить з корінних інтернаціональних інтересів соціалізму, всього революційного руху»².

Завоювання світового соціалізму в галузі міжнародних відносин втілені і в співдружності братніх народів соціалістичних країн — міжнародному союзі нового типу. Соціалістичні держави, об'єднані спільністю ладу, відданістю справі миру, соціалізму, демократії і національної незалежності, добровільно розвивають всебічне співробіт-

¹ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проект Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення. К., 1977, с. 20.

² Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., 1977, с. 22.

ництво на основі принципів марксизму-ленінізму, інтернаціональної солідарності, поважання рівноправності і суверенітету кожної держави, товариської взаємодопомоги. Принципи взаємовідносин між країнами соціалістичної співдружності зафіксовані в проєкті Конституції СРСР, де прямо вказується, що «Радянський Союз як складова частина світової системи соціалізму, соціалістичної співдружності розвиває і зміцнює дружбу та співробітництво, товариську взаємодопомогу з країнами соціалізму на основі соціалістичного інтернаціоналізму, бере активну участь в економічній інтеграції і в міжнародному соціалістичному поділі праці»³. Піднесення принципів взаємовідносин між радянськими соціалістичними націями, між соціалістичними країнами до рангу конституційних вимог і гарантій наочно показує світові, яких висот досяг реальний соціалізм у галузі розвитку національних відносин, зміцненні й розвитку великих інтернаціональних спільностей людей.

«Успіхи соціалістичних країн,— підкреслюється в Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції»,— переконливо говорять про те, що соціалізмowi належить майбутнє. Навпаки, капіталізм — це суспільство, позбавлене майбутнього. Він означає експлуатацію трудящих, соціально-політичний і духовний гніт, безробіття, расову і національну дискримінацію, колоніалізм і неокolonіалізм»⁴. Неспроможний розв'язати національне питання, ліквідувати гноблення однієї нації іншою, що є закономірним продовженням приватновласницької капіталістичної експлуатації, імперіалізм чинить шалений опір силам демократії і прогресу, створює численні ідеологічні міфи, покликані переконати мільйони людей у його стабільності й перспективності, зокрема, в тому, що капіталізм — «суспільство рівних можливостей» — нібито досяг успіхів у розвитку і зміцненні великих опільностей людей — націй, багатонаціональних держав, наднаціональних регіональних угруповань. Він, твердять апологети капіталістичного ладу, дає досить простору для розвитку націй, «самоутвердження національної свідомості» тощо.

Сучасні буржуазні концепції майбутнього націй і національних відносин ґрунтуються на антинаукових засадах. З одного боку, це твердження про «віковічність» нації як людської спільності, а з другого — про те, що нація, мовляв, стала вже історичним анахронізмом. Побудовані на таких, здавалося б, протилежних положеннях, буржуазні концепції майбутнього націй і національних відносин разом з тим мають одну й ту саму класову спрямованість — вони покликані захищати інтереси буржуазії і проповідувати вічність капіталізму.

Національні відмінності завжди використовувались буржуазією для розпалювання ворожнечі між робітничим класом різних націй. В. І. Ленін підкреслював: «Проти робітників об'єднані капіталісти всіх націй і релігій, а робітників стараються роз'єднати і ослабити національною ворожнечею!»⁵. Класовий підтекст буржуазних концепцій націй і національних відносин очевидний: вони розраховані на розпалювання націоналістичних почуттів, умисне спотворено змальовують картину майбутнього націй і національних відносин. В такий спосіб буржуазія намагається послабити згуртованість робітничого класу.

³ Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Проєкт Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік, поданий Конституційною комісією і схвалений Президією Верховної Ради СРСР для винесення на всенародне обговорення, с. 11—12.

⁴ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 17.

⁵ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 23, с. 361.

На думку тих буржуазних ідеологів, які обстоюють націоналізм, майбутнє людства буде визначатися «боротьбою різних націоналізмів», а націоналізм зображується «найвпливовішою з усіх сучасних ідеологій». «Століттям націоналізму» проголошує ХХ століття, наприклад, політолог з Канади Л. Сарджент⁶. «Єдиною ідеологією майбутнього націй» називає націоналізм англійський соціолог А. Сміт, твердячи, що «націоналізм як рух і ідеологія став значно поширеним і, можливо, домінуючим навіть над комунізмом». За Смітом, «націоналізм — це бачення майбутнього, яке повертає людині її «суть», її головну модель життя, і яке було колись її безперечним лоткомом»⁷. Такі ж перспективи приписує націоналізму інший американський соціолог Л. Снайдер, заявляючи, що націоналізм «зберігає свою силу і в атомний вік як основна форма людського об'єднання»⁸, бо він, мовляв, став уже «не тим націоналізмом, який був притаманний колись буржуазній епосі». Нині до «старого буржуазного націоналізму» нібито долучився «інтенсифікований соціалістичний, або колективістський, націоналізм, розвиток якого був паралельний виникненню колективізму в ХХ столітті»⁹ і носіями якого, наклепницьки твердить Снайдер, є робітники.

Як бачимо, буржуазно-націоналістичні пророки майбутнього ладні не тільки розхвалювати свої «пророцтва», а й приписувати — мабуть, для більшої солідності — потяг і прихильність до буржуазного націоналізму ще й робітничому класу — принциповому противникові і борцеві проти будь-яких націоналістичних доктрин і концепцій, якими б «ультраревольюційними», «гуманними» чи «сучасними атомному віку» їх не називали апологети капіталізму.

Намагаючись оживити й підновити націоналістичні уявлення про майбутнє націй, буржуазні горе-теоретики прилаштовують до націоналізму увесь майбутній розвиток людства, твердять, нібито націоналізм є корінною умовою і запорукою його розвитку.

Так, Л. Снайдер вбачає «проблему далекого майбутнього» в тому, чи зможуть «всі нації світу, включаючи ліберально-демократичні, комуністичні і примітивно-племенні, створити свої відповідні націоналізми і навчитись жити в мирі»¹⁰. Виходячи з постулату довічності нації, теоретики, подібні до Сміта і Снайдера, проголошують її взагалі найбільш досяжною спільністю людей, їх «конечною спільністю», ставлячи, таким чином, і майбутній розвиток національних відносин у залежність від «глобальної вибухової хвилі націоналізму».

Характерною рисою зазначених буржуазних доктрин є ототожнення національної і соціально-класової єдності, підміна, поплутання їх, хибне уявлення про те, що перша є найвищою формою спільності, яка нібито включає в себе і єдність соціальну, а національні відносини — «цілком незалежні» від відносин класових. Класовий інтерес буржуазних теоретиків проявляється у свідомому приниженні ролі класів і класової боротьби у розв'язанні проблем національних відносин, у твердженнях, ніби націоналізм «високорозвинутих націй» дасть можливість їм у майбутньому вирішувати долю інших націй, забезпечить «символічну мову, за допомогою якої еліта і населення у всьому світі можуть взаємодіяти і розуміти наміри один одного»¹¹.

⁶ Sargent L. T. Contemporary Political Ideologies. Ontario, 1972, p. 20.

⁷ Smith Anthony. Theories of Nationalism. London, 1971, p. 22.

⁸ Snyder Louis L. The New Nationalism. N. Y., 1968, p. 360.

⁹ Ibidem, p. 366.

¹⁰ Ibid., p. 369.

¹¹ Smith Anthony. Nationalism. Vol. XXI, 1973, № 3, p. 53.

Подібні концепції мають на меті, з одного боку, представити майбутній світ поділеним на нації, що ланують, і нації, що підкоряються першим, а з другого боку, проголосити, що тільки націоналізм може принести націям «повну свободу». Однак ця «свобода», як це видно не тільки з наведених вище розумувань, а й з усєї міжнародної політики імперіалістичних країн, зокрема протягом останніх шести десятиріч, є лише відображенням свободи приватновласницької експлуатації, піднесеної до глобальних масштабів міжнаціональних відносин. Хоч до яких містифікацій вдаються захисники капіталізму, об'єктивний розвиток націй доводить, що націоналізм завжди був потрібний буржуазії, щоб обґрунтувати політичну ізоляцію націй, сповільнювати їх соціальний розвиток, придушувати їхню боротьбу за незалежність.

Прагнення використати націоналістичні погляди в своїх класових інтересах — не випадкове, а традиційне для буржуазних ідеологів.

Тому відмова від старих, одіозних нині концепцій з національного питання і розробка нових доктрин загалом аж ніяк не змінюють того «методу», що його застосовують буржуазні теоретики у цій галузі — «методу», в якому профанація науки доповнюється намаганням дотримуватись політичної кон'юнктури і створювати прогнози в інтересах буржуазії. Вони намагаються приховати ту істину, що капіталізм з його ідеями расизму, націоналізму, шовінізму і космополітизму відособлює народи і раси, несе задоволення інтересів буржуазії однієї країни за рахунок інших народів, і на догоду цим інтересам перекручують історичні оцінки сучасного суспільного розвитку і його перспектив.

Яке майбутнє можуть пророкувати націям буржуазні теоретики, неважко уявити, коли врахувати, що саму націю вони зображують як якусь «довічну ірраціональність», оповиту таємничістю і містикою, а історичний розвиток людства — як постійне стихійне суперництво, закладене, нібито, у самій сутності націй. Націоналізм вони характеризують як якийсь «стан духу», що витає над класами, класовими інтересами і класовою боротьбою. Ігнорується той факт, що сам націоналізм породжується експлуаторською й антагоністичною природою капіталізму і є, отже, історично перехідним явищем. К. Маркс і Ф. Енгельс, передбачаючи майбутнє, відзначали, що «разом з антагонізмом класів всередині націй впадуть і ворожі відносини націй між собою»¹².

І ніякі вигадки про те, що «сталий світовий порядок» буде забезпечений, якщо народи запаляться «творчим націоналізмом», що націоналізм являє собою «перспективну і стабільну силу», яка має «глибоке коріння» у мові, культурі, історії, національних традиціях, не можуть спростувати історично доведене положення, що «в епоху імперіалізму не може бути іншого *порятунку* для *більшості* націй світу, як революційне діяння пролетаріату великодержавних націй, яке виходить за рамки національності, ламає ці рамки, повалює інтернаціональну буржуазію. Без такого повалення залишаться великодержавні нації, *тобто* залишаться гноблення дев'яти десятих націй усього світу. А таке повалення прискорить у величезних розмірах падіння всіх і всяких національних *перегородок*, не зменшуючи цим, а в мільйони раз збільшуючи «диференціювання» людства в розумінні багатства й різноманітності духовного життя та ідейних течій, прагнень, відтінків»¹³.

Це ленінське передбачення розвитку націй і національних відносин вказує шлях, який веде до революційного оновлення світу. Цим шля-

¹² Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 4, с. 428.

¹³ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 26, с. 264.

хом ідуть країни соціалізму, які вже досягли величезних успіхів у сфері національних відносин. В. І. Ленін доводить також, що єдиним дійовим засобом повної ліквідації націоналізму, відносин нерівноправності і гноблення між націями є повалення експлуататорських класів, знищення капіталізму, революційна класова боротьба пролетаріату, трудящих усього світу. Ця боротьба виступає наймогутнішим рушієм розв'язання національного питання і розвитку дружніх рівноправних відносин між націями, народами.

Саме цей чинник вперто намагаються обійти у своїх писаннях буржуазні теоретики, розумуючи про «дух», «творчу силу» націоналізму та інші, ними ж вигадані, фактори розвитку націй.

Слід зазначити, що у таких прогнозуваннях буржуазні ідеологи використовують не тільки націоналістичні доктрини, а й космополітичні концепції, які є, по суті, зворотною стороною буржуазно-націоналістичних ідеологічних конструктів і так само позбавлені наукових підстав і обґрунтування. Експансіоністський, агресивний характер імперіалізму, прагнення монополістичного капіталу втримати і зміцнити свої позиції у світі відображаються у тенденціях розвитку сучасних буржуазних «прогнозів», у намаганні їхніх авторів довести, що імперіалістичне загартання світу є «прогресивним» і «перспективним» процесом, а встановлення якогось «нового світового порядку» на основі «західної цивілізації», нібито «все ще здатної розвинути найбільш продуктивне, справедливе і самокритичне суспільство»¹⁴, — це втілення «віковичної мрії всіх народів про об'єднане людство».

Звичайно, зазначають у таких «прогнозах» пророки «об'єданого людства», для досягнення цієї мети доведеться створити нову, «універсальну» ідеологію, бо жодна з нині існуючих для цього, мовляв, не підходить. Неважко зрозуміти, за рахунок якого «виправлення ідеології» збираються буржуазні ідеологи й політики зводити цей «новий Вавілон». З допомогою таких «прогностичних» вправ протягується думка про те, що світовий соціалізм, вирішальний вплив якого давно вже став реальністю нашого часу, є якоюсь «регіональною аномалією», «незначним шаблоном» суспільного розвитку, що «трапився» людству на шляху до «світового єднання» (під егідою імперіалізму).

Так у твердженнях буржуазних ідеологів про майбутнє щоразу проступає їх класова спрямованість, їх ідеологічна агресивність, намагання відмахнутися від реалій сучасного світу, побудувати модель майбутнього, «не помічаючи» того визначального впливу, що його справляє на майбутнє неминучий перехід від капіталізму до соціалізму, історичні досягнення соціалістичних країн, дальше поглиблення загальної кризи капіталізму і успіхи світового робітничого руху, крах колоніалізму і національно-визвольний рух. Ігноруючи реальні процеси боротьби у сучасному світі за вільний, незалежний і суверенний соціальний і національний розвиток, буржуазні ідеологи твердять, що національна держава і національний суверенітет вже «віджили» свій вік. Щоб подолати в майбутньому головну, на їх думку, суперечність сучасної епохи — суперечність між націями «ситої Півночі» і «голодного Півдня», проголошують концепції «великого єднання людства», «єдиного світу», «єдиної сім'ї людей»¹⁵, покликани насправді обстоювати інтереси міжнародних монополій, для яких державний і національний суверенітет, так само як і антиімперіалістичний, антиколоніальний на-

¹⁴ Geiger Theodore. The Fortunes of the West. Bloomington—London, 1973, p. 272.

¹⁵ Young Ge'ryke. Two Worlds-not One. Race and Civilization London, 1969, p. 97.

ціонально-визвольний рух, є перешкодою у дальшому посиленні експлуатації, зміцненні їхніх економічних і політичних позицій у світі.

Сучасний розвиток продуктивних сил, переростаючи національні рамки, об'єднує зусилля народів у техніко-економічній сфері, забезпечуючи високі темпи виробництва і науково-технічного прогресу. Очевидно, що у майбутньому цей природний процес набуватиме ще більшого розмаху. Однак, як показує науковий аналіз, це спричиняється дією закономірностей, дуже далеких від вигаданих буржуазними футурологами і прибічниками ідей космополітизму, яким «світова імперія» уявляється як регіональне об'єднання націй, а потім — всесвітнє об'єднання регіональних угруповань. Закон нерівномірності економічного і політичного розвитку націй, реальні відносини між імперіалістичними країнами — усе це зводить нанівець зусилля буржуазних теоретиків побудувати модель якогось єдиного світового імперіалістичного угруповання. Ця «супернаціональна інтеграція» зображується буржуазними теоретиками як логічний розвиток традицій «європеїзму та атлантизму». Так, стверджується, нібито у Західній Європі вже нині формується наднаціональна держава, яка «осмислено і систематично буде йти від національного до мультинаціонального типу держави»¹⁶; надалі ж об'єднана Європа, буцімто, повинна стати складовою частиною ще більшого регіону — атлантичного, причому в процесі створення останнього вироблятиметься «нова політика» — політика придушення політичного націоналізму «регіоналістським супернаціоналізмом». Подібний, «традиційно демократичний», спосіб консолідації націй обстоє, наприклад, американський політолог К. Дейч, який до того ж вважає, що проект «атлантичного об'єднання» буде великим кроком до «супернаціональної інтеграції», до розвитку «об'єднаної політичної спільності з єдиним урядом»¹⁷. Годі й казати про науковість чи політичну далекоглядність таких проектів! Зазначимо тільки, що наведені думки буржуазних теоретиків не дуже оригінальні — так само як і політика, що вони її пропонують. Подібну, імперіалістичну по суті, політику (і на таких же «наукових» засадах) давно вже здійснюють капіталістичні країни щодо менш розвинутих країн.

Практичне втілення концепцій «європеїзму» її прихильники вбачають у діяльності «Спільного ринку». Ще у час його створення як одне з найважливіших завдань передбачалося передання низки важливих національних і державних повноважень його учасників до рук «наднаціонального уряду». За цим задумом, Рада міністрів «Спільного ринку» мала стати наднаціональним органом, якому підпорядковувались би всі уряди держав-учасниць.

Однак життя показало, що такий уряд в умовах капіталізму неспроможний гарантувати справжньої рівноправності, захисту національних інтересів держав-учасниць. За кілька десятиліть «Спільний ринок» перетворився на інструмент, використовуваний міжнародними монополіями для контролю над економічним, політичним і духовним життям країн, що входять до цієї організації. Конфлікти і суперечності, які раз у раз виникають всередині європейської «співдружності», широка опозиція ідеям наднаціональної інтеграції переконливо свідчать, що її діяльність стала нині глибоко ворожою інтересам окремих країн, народів, що діяльність «Спільного ринку» опрямована на досягнення цілей класу експлуататорів і що для забезпечення

¹⁶ Mathisen Trygve. The Functions of Small States in the Strategies of the Great Powers. Oslo, 1971, p. 277.

¹⁷ Deutch Karl. The Analysis of International Relations. New Jersey, 1968, p. 193.

прибутків монополій «наднаціональна співдружність» ладна йти на будь-які утиски, приносити у жертву інтереси держав і націй. З приводу таких ідей і проєктів Ф. Енгельс писав: «Марні мрії про створення європейської республіки, про забезпечення вічного миру при відповідній політичній організації стали такі ж смішні, як і фрази про об'єднання народів під егідою загальної свободи торгівлі... Адже одні тільки пролетарі і можуть дійсно зробити це, бо буржуазія кожної країни має свої особливі інтереси, а оскільки ці інтереси для неї вищі над усе, вона нездатна підвестися вище національності...»¹⁸. Глибоко науковий аналіз міжнародного становища, даний на XXV з'їзді КПРС, показав, що «посилились міжімперіалістичне суперництво, чвари у «Спільному ринку» і всередині НАТО. Зростає боротьба міжнародних монополій зробила конкурентну боротьбу ще більш нещадною. Уряди капіталістичних країн роблять одну спробу за одною, щоб згладити суперечності, домовитися про спільні заходи для подолання кризи. Але така вже природа імперіалізму, що кожен намагається здобути переваги за рахунок інших, нав'язати свою волю. Незгоди виявляються в нових формах, суперечності вибухають з новою силою»¹⁹.

Суперечності, що існують між імперіалістичними державами, відображаються і в теорії, вони помітно виявляються у конкуренції концепцій «європеїзму» і «атлантизму». Свого часу для США інтеграція західноєвропейських країн була вигідна, а згодом конкурентна боротьба привела до зіткнення їх інтересів. Отож, концепції «обраної американської нації», «американської місії», яка нібито забезпечить людству розв'язання всіх проблем у сфері національних відносин в разі торжества «американського порядку», нині трансформувались у доктрину «атлантизму». За задумом американських політиків, вона має втілитися в атлантичній співдружності, в яку, як уже зазначалося, увійде «Об'єднана Європа». США, силкуються довести вони, як високорозвинута країна, «форпост цивілізації», «прообраз майбутнього людського суспільства» — є тим лідером, який керуватиме процесом «національної консолідації». «Американські націоналісти, — проголошує, наприклад, Сарджент, — вірять, що Америка повинна врятувати світ для демократії, особливо від загрози комунізму, і вони часто схильні вірити, що це має бути зроблено з допомогою сили»²⁰. Органом, що спроможний втілити ці ідеї в життя, вважається воєнно-політичний блок НАТО.

Як бачимо, кінець кінцем виявляється, що роль виконавця космополітичних проєктів буржуазних теоретиків покладається на воєнну машину НАТО, покликану «доповнити» засоби економічного й політичного тиску аргументом зброї. Ці методи «гармонізації» міжнаціональних відносин, як зазначав В. І. Ленін, традиційно застосовуються імперіалістами, бо «при капіталізмі неможливі інші засоби відновлення, час від часу, порушеної рівноваги, як кризи в промисловості, війни в політиці»²¹. Саме цими засобами, далекими від мирних, від добровільного об'єднання, за задумом буржуазних теоретиків, має здійснюватися і «велика американська місія єднання народів вільного світу». До речі, вона передбачає і «консолідацію» азіатських, африканських і латиноамериканських країн, що розвиваються. Їм припи-

¹⁸ Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 2, с. 565.

¹⁹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 31.

²⁰ Sargent L. T. Contemporary Political Ideologies, p. 97.

²¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 26, с. 333.

сується прагнення «до впорядкованої і прогресивної світової співдружності націй, якої хочуть досягнути США»²².

Капіталістична інтеграція завжди здійснюється в ім'я таких інтересів, такими методами і в таких формах, які в корені суперечать національним інтересам народів, інтересам багатьох мільйонів трудящих в усьому світі. Скажімо, думки про «глобальний світовий уряд»²³, який міг би успішно керувати розвитком економічних, політичних і національних відносин тощо, здійснювати контроль над арсеналами зброї масового знищення, виявляються на ділі пустою вигадкою. Хоча деякі прибічники цієї концепції вважають, що такий уряд може існувати вже навіть у наш час, бо, мовляв, цілком можливо створити інститути на зразок «світової Ради міністрів», які провадитимуть своєї засідання з допомогою телебачення, перебуваючи у своїх країнах. Що й казати, сучасна техніка здатна забезпечити такі засідання, але чи зможе реально функціонувати такий «телеуряд»?

Капіталістична «інтеграція» — міждержавна, регіональна чи «світова» — у принципі не здатна розв'язати проблеми гармонізації національних відносин, тому що будь-які опроби міжнаціональної консолідації робляться й робитимуться капіталістами в інтересах зміцнення «всесвітньої монополії». Як підкреслював В. І. Ленін, «розвиток іде в напрямі до одного-єдиного тресту всесвітнього, який поглинатиме всі без винятку підприємства і всі без винятку держави... при таких суперечностях, конфліктах і потрясіннях, — аж ніяк не тільки економічних, а й політичних, національних, та ін., та ін., — що неодмінно раніше, ніж справа дійде до одного всесвітнього тресту, до «ультраімперіалістського» всесвітнього об'єднання національних фінансових капіталів, імперіалізм неминуче повинен буде лопнути, капіталізм перетвориться в свою протилежність»²⁴.

60-річний шлях розвитку першої в світі соціалістичної держави підтвердив положення марксистсько-ленінської теорії про те, що розквіт і зближення націй і народностей можливі тільки в умовах соціалізму, де фактично здійснюється національна рівність на основі соціалістичної демократії, яка гарантує всім народам рівні права і можливості, створює умови для успішного розв'язання національних проблем з урахуванням корінних інтересів трудящих різних національностей. Тільки соціалізм зробив можливою і реальною нову, вищу форму об'єднання націй, велику історичну спільність, де відбувається інтенсивний процес стирання класових відмінностей, формується соціальна однорідність соціалістичного суспільства. Як відзначається у Постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції», «міцні й монолітні братерська дружба і єдність усіх націй і народностей, які складають великий і могутній Союз Радянських Соціалістичних Республік. Його утворення і успішний розвиток є тріумфом ленінської національної політики КПРС, яскравим свідченням її справді інтернаціоналістського характеру, великим завоюванням соціалізму. Міцною матеріальною основою дружби і співробітництва наших народів став єдиний господарський організм, що склався в межах усієї країни. Забезпечена фактична рівність усіх націй і народностей в усіх сферах життя суспільства, розквітла культура — національна формою і соціалістична змістом, утвердилося справжнє братерство людей праці, незалежно від їх національності, братерство, спляне опільністю корінних інтересів, цілей і марксистсько-ленінської

²² Geiger Theodore. The Fortunes of the West, p. 85.

²³ Rosencrance Richard. International Relations: Peace of War? N 4., 1973, p. 305.

²⁴ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 27, с. 92.

ідеології. Послідовна реалізація лєнінських принципів національної політики веде до дальшого всебічного зближення всіх народів нашої багатонаціональної соціалістичної Батьківщини. Радянський Союз дає притягальний приклад успішного розв'язання одного з найскладніших питань розвитку людського суспільства»²⁵.

Утворенню нової історичної спільності людей, яку становить радянський народ, успішному розв'язанню національного питання в країнах соціалістичної співдружності сприяло втілення в життя принципів пролетарського інтернаціоналізму, які є складовою частиною марксистсько-лєнінської ідеології, політики комуністичних і робітничих партій, закріплені в практиці взаємовідносин національних загонів робітничого класу соціалістичних націй. Вони невіддільні від світогляду робітничого класу, стали моральною нормою у галузі національних відносин, одним із глибоких соціальних почуттів. Значення цих принципів, як цементуючої сили в об'єднанні зусиль міжнародного робітничого руху, ще більше зростає в сучасну епоху і зростатиме далі.

Характер і наслідки процесу інтернаціоналізації в рамках двох протилежних систем зовсім різні. В умовах капіталізму інтернаціоналізація, що супроводжується утворенням капіталістичних інтеграційних об'єднань, має глибоко суперечливий характер. Відносини між націями в межах цих об'єднань будуються на нерівноправності, ущемленні національних інтересів слабких партнерів, призводять до спалахів націоналізму. Характер цих відносин капіталізм змінити не здатний, і в майбутньому триватиме посилення іншої об'єктивної тенденції — боротьби народів за національну незалежність, державну самостійність. Робітничий клас і комуністичні партії європейських країн активно виступають проти об'єднання націй у «Спільному ринку». «Наше ставлення до «Спільного ринку» не змінилось,— пише голова Комуністичної партії Данії Кнуд Есперсен,— ми не хочемо, щоб Данія була прикута до планів європейських монополій. Ми не хочемо, щоб тут створювався політичний і воєнний союз з наднаціональними органами. Ми хочемо, щоб доля Данії вирішувалась у нашій країні і датським народом. Через це ми повинні якомога скоріше визволитися від «Спільного ринку» і планів створення «ще більшої Європи», яка покликана зміцнювати владу капіталу»²⁶.

Процес інтернаціоналізації в країнах соціалізму відбувається на принципово відмінній, порівняно з капіталістичними державами, економічній основі — суспільній власності на засоби виробництва, соціалістичній системі господарювання. Зближення соціалістичних націй відображає дві сторони цього процесу — об'єктивні фактори, які прокладають шлях такому зближенню, і свідома діяльність комуністичних і робітничих партій, політика яких дає змогу гармонійно поєднувати національні й інтернаціональні інтереси країн соціалізму.

Практичне втілення принципів пролетарського інтернаціоналізму в галузі національних відносин у країнах соціалістичної співдружності наочно демонструє народам усього світу життєву силу і плідність цих ідей. Світ соціалізму досяг воістину грандіозних успіхів, незмірно зросли його могутність і вплив на світовий суспільний розвиток. Братні країни соціалізму впевнено будують розвинуте соціалістичне суспільство. У цих країнах дістають практичне втілення комуністичні ідеа-

²⁵ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року, с. 11—12.

²⁶ Есперсен Кнуд. Против крупного капитала, за единство трудящихся, за мир и социализм. — «Коммунист», 1976, № 16, с. 91.

ли — свобода від експлуатації ігноблення, повновладдя людей праці, розвиток соціалістичної демократії, всенародна освіта, панування наукового комуністичного світогляду, розквіт культури і піднесення добробуту найширших народних мас, рівність і братерство всіх народів і національностей.

Дедалі зростає політичний авторитет соціалістичних країн, які небаченими темпами нарощують свій економічний і духовний потенціал. За 25 років діяльності РЕВ (1949—1973) промислове виробництво соціалістичних країн збільшилося більш як у 12 разів, а в 1974 р. становило 108,5% від рівня 1973 р., тоді як у США відповідно — 99,4%, а у країнах «Спільного ринку» — 101%²⁷.

Історичними є досягнення країн соціалістичної співдружності у галузі політики, ідеології, культури. Вони свідчать про те, що в сучасних умовах справді відбувається становлення нової соціально-політичної співдружності держав і народів, яка об'єднує братні соціалістичні країни. Дружня сім'я соціалістичних країн демонструє непорушну ідейну єдність і політичну згуртованість, в основі якої лежать принципи соціалістичного інтернаціоналізму, які є вищим етапом розвитку принципів пролетарського інтернаціоналізму. Роль і значення соціалістичного інтернаціоналізму постійно зростають, охоплюючи всі аспекти суспільного розвитку окремих народів і виходячи за рамки їх національного життя. Розвивається всебічне співробітництво між ними на основі рівності і взаємного поважання суверенітету. Єдність країн соціалізму — запорука могутності світового соціалізму, вона гуртує всі потоки світового революційного процесу в боротьбі за мир, національну незалежність і соціальний прогрес.

Існування країн соціалістичної співдружності, їх співробітництво — політичне, економічне, науково-технічне, ідеологічне, культурне — набуває якісно нового характеру, приокорює суспільний прогрес націй і створює передумови для зближення і злиття їх в майбутньому.

Те, що принципи пролетарського інтернаціоналізму і його вищої форми — соціалістичного інтернаціоналізму — визначають характер єднання націй і народів у нашу епоху, сприяють створенню нових відносин між ними, спонукає авторів численних буржуазних концепцій шукати альтернативу пролетарському інтернаціоналізму. Вони намагаються заперечити його конструктивну соціально-перетворюючу роль, протиставити націоналізм своїх доктрин його науковому, класовому підходу у розв'язанні проблем дальшого розвитку національних відносин.

Успішне розв'язання національного питання, усі принципи досягнення реального соціалізму у галузі національних відносин буржуазні ідеологи намагаються видати за неповні, суперечливі, що нібито не відповідають національним інтересам кожної з соціалістичних країн. Демагогічні заяви такого типу ґрунтуються на ігноруванні класового змісту пролетарського інтернаціоналізму як ідеології робітничого класу, на бажанні підмінити його якимись «ірраціональними національними» почуттями. Буржуазні теоретики називають інтернаціоналізм утопією, протиставляючи йому націоналізм як «дійсну і непереможну силу», що є «найбільшою перепорою інтернаціональному (світові)». Що ж до майбутнього, твердять вони, то нації ніколи не навчатися стримувати свої вимоги одна щодо одної, бо кожна з них вірить, що її власна держава найбажаніша на Землі. Якщо стануться конфлікти, «уряди не будуть схильні до компромісів»²⁸.

²⁷ Див.: «Правда», 1975, 21 февраля.

²⁸ Rosecrance Richard. International Relations: Peace or War? p. 17.

Багато витрачають зусиль для того, щоб сфальсифікувати, викрити ідеї пролетарського інтернаціоналізму, і ревізіоністи всіх гатунків. Вони намагаються трактувати його таким чином, що від інтернаціоналізму фактично нічого не залишається. Знаходяться і такі діячі, які відкрито пропонують відмовитися від пролетарського інтернаціоналізму, твердячи, ніби він застарів і не відповідає сучасним умовам класової боротьби.

Марксизм-ленінізм учить, що економічна потреба неминуче приведе людство до зближення, а в майбутньому — до злиття націй. Майбутнє всіх націй, як і національних відносин визначається багатьма факторами, поміж яких вирішальне значення має утвердження соціалістичного способу виробництва і соціалістичних суспільних відносин. Зближення націй у майбутньому відбуватиметься прискореними темпами і неминуче приведе до їх злиття після утвердження повного комунізму в усьому світі. Приклад Радянського Союзу неспростовно доводить, що саме комуністична формація створює всі умови для розквіту і зближення націй, а згодом — для їх злиття. Нації і народності, об'єднані у Радянській державі, разом подолавши великий шлях будівництва соціалізму, утворили нову історичну спільність — радянський народ, який «сформувався на базі суспільної власності на засоби виробництва, єдності економічного, соціально-політичного і культурного життя, марксистсько-ленінської ідеології, інтересів і комуністичних ідеалів робітничого класу»²⁹. Утворення такої спільності — це здобуток величезного значення. Саме всередині таких спільностей процеси розквіту і зближення націй значно прискорюються. Вирівнювання рівнів суспільного виробництва, створення єдиного народногосподарського комплексу, по суті, становлять ту реальну модель, розвиток якої закономірно приведе у майбутньому до утворення «єдиного світового кооперативу»³⁰, передбаченого В. І. Ленінім. Цей процес — історична необхідність, яка стане реальністю з утвердженням у всьому світі комуністичних відносин.

* * *

Буржуазна ідеологія уделаять більше уваги створенню і пропаганді доктрин майбутнього націй і національних відносин, в яких роблять спроби оправдати існування капіталізму, передбачити його розвиток на довгочасну історичну перспективу.

Буржуазні концепції майбутнього націй ґрунтуються, з однієї сторони, на націоналістичних, а з другої — на космополітичних теоріях і представляють майбутнє націй і національних відносин або як «борьбу націоналізмів», або як створення «сверхнаціональних», «регіональних» об'єднань, підкорених інтересам імпералістичних міжнародних монополій. І те і другі буржуазні концепції не мають ніякої серйозної аргументації, являються відкритою апологетикою капіталізму, облаченню в наукообразну форму.

Правильне, подлинно наукове розуміння процесів розвитку націй і національних відносин дає тільки марксизм-ленінізм, його вчення про розвиток і зближення націй, на якому ґрунтується ленинська національна політика КПРС. Історичні досягнення світового соціалізму, успішне рішення національного питання в нашій країні, розквіт і зближення радянських соціалістичних націй, добровільно об'єдналихся в Союз Радянських Соціалістичних Республік, створення нової історичної общини людей — радянського народу являється неопровержимим підтвердженням істинності марксистсько-ленінської теорії.

²⁹ Про підготовку до 50-річчя утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК КПРС від 21 лютого 1972 р. К., 1972, с. 17.

³⁰ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 37, с. 332.

Історія філософії і суспільної думки в СРСР за 60 років: підсумки і перспективи розвитку

27—29 січня цього року у Львові відбулася Всесоюзна наукова конференція «Теоретичні проблеми історії марксистсько-ленінської філософії і суспільної думки в СРСР», присвячена 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. У роботі конференції, організованої Науковою радою з історії суспільної думки АН СРСР, Інститутом філософії АН СРСР, Академією суспільних наук при ЦК КПРС, Інститутом філософії та Інститутом суспільних наук АН УРСР, взяли участь 300 науковців і викладачів вузів.

Відкриваючи конференцію, голова Оргкомітету, ректор Академії суспільних наук при ЦК КПРС, член-кореспондент АН СРСР М. Т. Іовчук відзначив у своєму вступному слові, що сила ідей марксизму-ленінізму — у їх тісному зв'язку з практикою нашого життя, з цілями й завданнями комуністичного будівництва. Яскравим свідченням цього є розвиток суспільної думки в Радянській країні протягом її шістдесятирічної історії.

У доповідях, виголошених на першому пленарному засіданні, містився ґрунтовний аналіз головних тенденцій та найбільш загальних закономірностей історичного розвитку марксистсько-ленінської філософії й інших суспільних наук за роки Радянської влади, показані найвизначніші досягнення в цій галузі, виділені завдання, що набули нині актуальності, розкриті передумови і перспективи їх позитивного розв'язання.

Член ЦК КПРС, кандидат у члени Політбюро ЦК Компартії України, перший секретар Львівського обласного комітету партії В. Ф. Добрик у доповіді «Зростання ролі науки в комуністичному будівництві у світлі рішень та документів XXV з'їзду КПРС» на прикладі Львівщини показав дедалі зростаючу роль науки у підвищенні продуктивності праці, розширенні виробництва, збільшенні його ефективності, а особливо — у поліпшенні якості продукції. В. Ф. Добрик докладно розповів і про ту велику допомогу у комуністичному вихованні трудящих Львівщини, що її подають обласній партійній організації фахівці з усіх галузей марксистсько-ленінської теорії, про успіхи у формуванні нової людини.

Комуністична партія високо піднесла прапор пролетарського інтернаціоналізму, сприяла утвердженню його ідей і принципів у суспільній науці, у світогляді і духовній культурі радянського народу. На XXV з'їзді КПРС, на з'їздах братніх марксистсько-ленінських партій з особливою силою підкреслено необхідність дальшого розвитку й захисту одного з найважливіших принципів марксизму-ленінізму — принципу пролетарського інтернаціоналізму, зазначили у своїй доповіді «Інтернаціоналізм марксистсько-ленінської філософії, її історичний шлях в СРСР і сучасні проблеми» член-кореспондент АН СРСР М. Т. Іовчук та доктор філософських наук Б. В. Богданов (Москва).

У той час, коли імперіалізм робить ставку на націоналізм як основне знаряддя розколу революційних сил, КПРС та інші комуністичні партії роблять усе для виховання інтернаціоналістської свідомості широких мас, зміцнення духовної спільності та інтернаціонального братерства соціалістичних націй. Свідченням практичного здійснення принципу соціалістичного інтернаціоналізму в радянській філософській науці є досвід колективних досліджень, що їх проводить АН СРСР разом з академіями союзних республік і партійними науковими установами. У такому творчому співробітництві здійснюється дослідження світового філософського процесу. Результатом цього було, зокрема, видання шеститомної «Історії філософії». Спільними зусиллями науковців СРСР завершується і колективна праця «Історія філософії в СРСР», де розвиток філософії народів нашої багатонаціональної країни розглядається як цілісний, багатоплановий творчий процес, в якому беруть участь усі соціалістичні нації і народності СРСР. Робота в цьому напрямі продовжується й поглиблюється. Мета її — показати об'єктивність і дієвість марксистсько-ленінського принципу соціалістичного інтернаціоналізму, виявити «механізми» утворення тієї непорушної духовної єдності, яка існує на ґрунті марксистсько-ленінської ідеології і яка допомогла подолати недовіру між народами, що залишилась у спадщину від царизму.

Ширяться контакти вчених-суспільствознавців різних соціалістичних країн. Про-

цес наукового й ідеологічного співробітництва потребує теоретичного осмислення. Сьогодні питання стоїть не просто про розгортання взаємних контактів, про координацію діяльності, про співробітництво філософів, соціологів та спеціалістів з інших галузей марксистсько-ленінської науки, а про створення єдиної ідейної та інтелектуальної атмосфери успішної реалізації духовного потенціалу розвинутого соціалізму в міжнародному масштабі, для формування світоглядного фундаменту світової комуністичної цивілізації. Одне з найактуальніших завдань, що стоїть перед радянськими філософами на сучасному етапі, зазначається в доповіді, це далі дослідження історії марксистсько-ленінської філософії, вивчення процесу утвердження і розвитку науково-матеріалістичного світогляду в СРСР, що, за визначенням Генерального секретаря ЦК КПРС тов. Л. І. Брежнєва, становить видатне завоювання на історичному шляху, пройденому радянським суспільством.

Директор Інституту філософії АН УРСР член-кореспондент АН УРСР В. І. Шинкарук виступив на пленарному засіданні з доповіддю «Основні підсумки та перспективи розробки проблем історії марксистсько-ленінської філософії в Радянській Україні». Протягом останнього десятиліття, зазначив В. І. Шинкарук, проблематика дослідження історії розвитку філософії марксистсько-ленінізму в нашій країні після Великої Жовтневої соціалістичної революції відокремилась у провідний, самостійний напрям історико-філософської науки. Свідченням цього факту є публікація ряду праць, у яких подано узагальнену, цілісну картину розвитку філософської думки в УРСР. Це, зокрема, «Нариси з історії філософії на Україні» (К., 1966), «Торжество ленінських філософських ідей на Україні» (К., 1969). Разом з тим, відзначив В. І. Шинкарук, у документах партійних з'їздів, постановках ЦК КПРС перед істориками філософії поставлені завдання, над виконанням яких їм належить працювати з усією відповідальністю. Насамперед, вивчаючи розвиток філософських досліджень, потрібно якнайповніше враховувати всі фактори, що визначали цей розвиток у нашій країні. Без цього, наголосив доповідач, неможливе глибоке осмислення закономірностей і тенденцій філософського процесу, неможлива аргументована критика буржуазних фальсифікаторів історії духовної культури нашого народу.

Цілісного розгляду потребує і процес розробки філософами республіки окремих проблем діалектичного та історичного матеріалізму, логіки, філософських питань природознавства, етики, атеїзму та інших галузей філософської науки. Історико-філософським аналізом, підкреслив В. І. Шинкарук, має бути охоплений весь період після Великої Жовтневої соціалістичної революції, включаючи кожний відрізок часу. Тільки за цієї умови історики філософії зможуть відтворити цілісну картину

розвитку марксистсько-ленінської філософії за роки Радянської влади.

Доктор філософських наук Ю. А. Лукін (Москва) в доповіді «Художня культура і ідеологічна діяльність партії в світлі ленінської спадщини» наголосив на значній закладеній В. І. Леніним традиції — розглядати питання розвитку літератури і мистецтва як складові загальнопартійної роботи. Він показав, що в діяльності КПРС ленінські принципи партійного керівництва прогресом соціалістичної художньої культури дістали дальший творчий розвиток. Підкресливши, що роль літератури і мистецтва, яка дедалі зростає, за умов розвинутого соціалізму визначається їх тісним зв'язком з багатогранною роботою партії по формуванню нової людини — гідного будівника комунізму, доповідач схарактеризував основні фактори підвищення значення художньої культури в системі комуністичного виховання, в сучасній ідеологічній боротьбі.

На пленарному засіданні конференції були також виголошені доповіді доктора історичних наук, професора А. П. Смирнова (Москва) «Про предмет і періодизацію історії суспільної думки в СРСР», доктора юридичних наук, професора О. П. Шибанова (Москва) «Актуальні методологічні проблеми історії радянської правової науки» і директора Інституту суспільних наук АН УРСР кандидата історичних наук В. П. Чугайова (Львів) «Утвердження соціалістичної ідеології в західних областях України за роки Радянської влади».

На секційних засіданнях конференції обговорювалися актуальні проблеми історії і теорії різних галузей марксистсько-ленінської філософії та суспільної думки. Перша секція присвятила свою роботу розглядові закономірностей історичного розвитку марксистсько-ленінської філософії та суспільної думки в СРСР і зростанню їх ролі в комуністичному будівництві. Наскрізною ідеєю виступів на секції була думка про те, що дослідження в цій галузі повинні мати комплексний характер. Тільки за цієї умови можливо адекватно відобразити в різних галузях суспільствознавства багатогранне життя радянського суспільства. На секції були розглянуті проблеми розвитку політичної економії соціалізму на різних етапах історії нашого суспільства, питання становлення теорії ефективності соціалістичного виробництва, проаналізовано процес формування соціалістичного типу державного управління та його теоретичного осмислення, починаючи з перших років Радянської влади. У виступах на секції були всебічно показані закономірний характер розвитку марксистсько-ленінської філософії, її методологічна, світоглядна роль щодо конкретних форм суспільної думки, її значення у справі комуністичного виховання трудящих.

Доктор філософських наук, професор Б. Г. Кубланов (Львів) розглянув роль

марксистсько-ленінської філософії у розвитку сучасної науки в процесі діалектизації пізнання, у посиленні тенденції до теоретизації наук. Він наголосив на методологічній, світоглядній та евристичній функції марксистсько-ленінської філософії в синтезі наук, показав її вплив на процеси інтеграції в науковому пізнанні, процес діалектичного взаємовпливу марксистсько-ленінської філософії та природничих наук.

У виступі доктора філософських наук І. Я. Щипанова (Москва) йшлося про складний процес розвитку суспільної думки і марксистсько-ленінської філософії в 30—50-х роках, показана безпідставність вигадок наших ідейних противників про догматизм і застій радянської філософської думки у цей період, висвітлена роль нашої партії у розвитку економічної, правової, історичної, філософської думки в СРСР. І. Я. Щипанов підкреслив значення творчої розробки ленінської теоретичної спадщини для розвитку суспільної думки та марксистсько-ленінської філософії, проаналізував боротьбу радянських філософів за об'єктивне висвітлення ленінського етапу в історії філософії, показав значення цієї боротьби для розвитку марксистсько-ленінської філософії.

Наукове повідомлення кандидата філософських наук М. М. Вернікова (Львів) було присвячено ролі діалектико-матеріалістичної методології в розробці філософії та суспільної думки в умовах побудови соціалізму та комунізму. Він розглянув значення марксистсько-ленінського вчення про соціально-економічні формації, про роль народних мас в історії для розвитку суспільних наук, роль останніх в соціальній практиці суспільства розвинутого соціалізму, в теоретичній і практичній діяльності нашої партії.

Кандидат філософських наук Е. К. Дорошевнич (Мінськ) спинився на питанні про вивчення філософії Просвітництва в радянській історії філософії. Він обґрунтував значення висвітлення цього періоду вітчизняної історії культури з марксистсько-ленінських методологічних позицій для боротьби з сучасною буржуазною ідеологією.

Виступ кандидата філософських наук О. Т. Павлова (Москва) був присвячений етапові дослідження в СРСР генезису марксистської філософії. О. Т. Павлов відзначив, що спроби буржуазних дослідників подати генезис марксистської філософії у відриві від політичної боротьби К. Маркса і Ф. Енгельса, звести філософію марксизму до критичної розробки К. Марксом діалектики Гегеля і матеріалізму Фейербаха, є ненауковими і приречені на невдачу.

Кандидат юридичних наук Г. В. Атамаячю (Львів) спинився на становленні соціалістичного типу державного управління, починаючи з перших днів Радянської влади, на історичній зумовленості його

змін, визначній ролі КПРС у вдосконаленні державного управління в СРСР. Він детально розкрив значення рішень XXV з'їзду КПРС для приведення у відповідність системи державного управління з новими соціальними явищами в суспільстві розвинутого соціалізму.

Велика увага на секції була приділена розвитку економічної думки в СРСР. Кандидат економічних наук В. В. Орешкін (Москва) порушив питання про необхідність створення історії політичної економії соціалізму як відображення процесу виникнення і розвитку вчення про соціалістичні виробничі відносини, про економічні закони, що зумовлюють характер виробництва і розподілу, обміну і споживання в соціалістичному суспільстві.

Наукове повідомлення доктора економічних наук, професора А. П. Зайцева (Львів) та аспіранта В. М. Михайловського (Львів) про розвиток в радянській економічній науці теорії ефективності суспільного виробництва викликало жваву дискусію. Були зокрема висловлені заперечення проти обмеження критерію ефективності суто кількісними параметрами, оскільки це звужує сферу його застосування самим лише виробництвом, у той час як партія ставить завдання підвищення ефективності також у сферах духовного життя, які не піддаються безпосередньому кількісному вимірюванню. У виступі аспіранта Т. К. Гонких (Львів) «Проблема співвідношення плану і ринку в радянській економічній літературі 20-х років» показана важливість звернення до історії дослідження даної проблеми у зв'язку із завданнями критики буржуазно-ревізіоністських і реформістських концепцій соціалізму, зокрема теорії «ринкового соціалізму».

Доктор філософських наук, професор О. С. Клевченя (Мінськ) проаналізував внесок філософії Білорусії у творчу розробку марксистсько-ленінської філософії в 30-і роки XX ст. Він наголосив на тому, що білоруські філософи підтримують думку про необхідність комплексних досліджень як історії світової філософської думки, так і історії філософії в Білорусії.

Друга секція присвятила свою увагу проблемі єдності інтернаціонального і національного в історії філософії і суспільної думки народів СРСР в радянську епоху. У виступах учасників цієї секції йшлося про розробку в радянській науці принципів пролетарського інтернаціоналізму, про висвітлення процесу розквіту і зближення соціалістичних націй, розглядалися закономірності утвердження ідей марксизму-ленізму в духовному житті народів наших країн, єдність соціалістичної духовної культури радянського народу. Велике місце посіли проблеми критики фальсифікації вітчизняної історії філософії.

Наукове повідомлення доктора філософських наук В. Є. Євграфова (Москва) містило аналіз основних етапів розробки

історії філософії народів СРСР. Він зазначив, що у 60—70 роках розробка національної філософської спадщини в нашій країні піднялась на якісно новий, вищий ступінь систематичного узагальнення історико-філософського процесу в його цілісності. Створено праці з історії філософії на Україні, в Білорусії, в республіках Прибалтики, Закавказзя, Середньої Азії і Казахстану, завершується робота над п'яти томною історією філософії СРСР. Про специфіку поширення й утвердження ідей марксизму-ленінізму в Радянській Туркменії говорив кандидат філософських наук Т. Х. Хидиров (Ашхабад).

Кандидат історичних наук В. С. Сульженко (Львів) та кандидат філософських наук Л. Ф. Лаврова (Київ) у своїх виступах підкреслили, що останні роки характеризуються значним поглибленням і розширенням досліджень теоретичних проблем пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Так, відділ теоретичних проблем національних відносин і пролетарської інтернаціоналізму Інституту філософії АН УРСР протягом ряду років зосереджує свої зусилля на аналізі різних аспектів проблеми співвідношення інтернаціонального і національного в соціалістичному суспільстві, зокрема в процесі формування і розвитку радянського народу як нової історичної спільності людей. Сучасний стан досліджень даної проблематики відзначається також посиленням уваги до розробки понятійного апарату теорії пролетарського інтернаціоналізму.

Новий внесок у дослідження проблем пролетарського інтернаціоналізму становитиме колективна праця «Історія філософської та суспільно-політичної думки народів Середньої Азії і Казахстану», що буде видана у поточній п'ятірці за постановою Секції суспільних наук Президії АН СРСР. Основне завдання цієї узагальнюючої колективної праці полягає в тому, щоб розкрити спільність культурної спадщини народів Середньої Азії і Казахстану, їх боротьбу проти соціального і національного гноблення, їх роль і внесок в розвиток духовної культури, філософії й суспільної думки радянського народу. Важливим завданням авторів праці є критика реакційних європоцентристських та азіатристських теорій буржуазних фальсифікаторів історії вітчизняної культури.

Критиці буржуазних тлумачень історії філософії народів СРСР присвятив свій виступ доктор філософських наук Ф. Ф. Касим-Заде (Баку). Він, зокрема, викрив спроби буржуазних дослідників спотворити процес зближення націй і національних культур в нашій країні.

У наукових повідомленнях кандидатів філософських наук А. К. Бичко (Київ) і М. В. Кашуби (Львів), доктора філософських наук Ш. Ф. Мамедова (Москва) висвітлювались актуальні проблеми історичної спільності філософської думки народів СРСР. М. В. Кашуба відзначив,

що багатий матеріал для дослідження процесу формування історичної спільності філософської культури трьох братніх східнослов'янських народів СРСР дає вивчення філософської і суспільної думки російського, українського і білоруського народів у XVI—XVIII ст. Найактуальніші проблеми цього періоду, які, на її думку, мало або зовсім не досліджені, такі: значення релігії в духовному житті народів; роль Реформації в духовному розвитку народів; місце і роль ідей гуманізму, філософії Нового часу та природознавства у становленні матеріалістичних традицій у вітчизняній філософії. А. К. Бичко підкреслила потребу комплексного дослідження проблем історії культури Київської Русі та її значення для формування духовної спільності радянського народу.

На секції обговорювались також питання про східний ренесанс, про структуру і методи викладу історії філософії, її періодизацію та ін. У виступах учасників секції відзначалося, що історики вітчизняної філософії повинні здійснити дослідження її важливого аспекту — міжнаціональних філософських зв'язків народів нашої країни, що потребує дальшого вдосконалення засобів і методів історико-філософського аналізу.

В наукових повідомленнях і виступах учасників третьої секції було висвітлене значення ряду принципів і категорій діалектичного й історичного матеріалізму для досліджень в галузі історії філософії та суспільної думки, підбито підсумки вивчення в нашій країні за роки Радянської влади методологічних питань природничих і суспільних наук, розкриті недоліки в їх розробці та визначені проблеми, що набули особливої актуальності нині. Важливе місце в роботі секції посіли питання про об'єкт і предмет історії суспільної думки СРСР.

Доктор філософських наук І. П. Головаха (Київ) проаналізував значення принципу історизму для досліджень з історії марксистсько-ленінської філософії. На широкому історико-філософському матеріалі він показав, що порушення цього принципу чи його непослідовне дотримання призводить до помилок і грубих перекручень у висвітленні досліджуваних явищ.

Доктор філософських наук А. І. Пашук (Львів) розглянув методологічну роль категорій історичного й логічного в дослідженні марксистсько-ленінської історії філософії, підкреслив їх діалектичний взаємозв'язок у філософському процесі, у вишкленні й становленні марксистської філософії, їх методологічне значення у боротьбі проти сучасної буржуазної філософії.

Розглядаючи результати й перспективи дослідження методологічних проблем природничих наук присвятив свої наукові повідомлення доктор філософських наук П. С. Дишлевий (Київ) і кандидат філософських наук К. Х. Делокаров (Москва). П. С. Дишлевий наголосив, зокрема, на зна-

ченні ленінського союзу філософів-марксистів і природодослідників для розробки філософських питань природознавства. Він висловив думку, що ліній дослідження методологічних проблем природознавства здійснюється у кількох відносно самостійних напрямках: взаємозв'язок філософії й природознавства; наука, її природа, структура і функції; логіка наукового пізнання і методологія конкретно-наукового дослідження. Виявом же інтегративних тенденцій в розробці філософських проблем природознавства, на думку П. С. Дишлевого, є «вихід» зазначених напрямів на розробку таких утворень суспільної свідомості, як світогляд, наукова картина світу, загальнонаукова методологія тощо. К. Х. Делокаров проаналізував особливості постановки й розв'язання філософських питань природознавства на різних етапах розвитку країни, запропонував нову періодизацію історії розв'язання цих проблем.

Кандидат філософських наук В. С. Горський (Київ) в своєму науковому повідомленні запропонував власне розуміння предмета історії суспільної думки в СРСР. Виходячи з визначення суспільної думки як своєрідного способу духовно-практичного засвоєння дійсності, з допомогою якого здійснюється самопізнання суспільства, обґрунтовуються соціальні ідеали його класів, він дійшов висновку, що предметом історії суспільної думки в СРСР є вивчення процесу утвердження в свідомості трудящих марксизму-ленінізму як світогляду робітничого класу, становлення його як форми суспільної самосвідомості радянського народу.

У науковому повідомленні кандидата філософських наук П. Т. Манзенка (Київ) простежена історія дослідження методологічних питань суспільних наук філософами Радянської України у повоєнний період, проаналізоване методологічне значення марксистсько-ленінської філософії для конкретних наук про суспільство. П. Т. Манзенко наголосив на тому, що розв'язання методологічних проблем суспільних наук сприятиме успішному виконанню завдань, що їх поставив XXV з'їзд КПРС перед радянськими вченими.

Доктор юридичних наук Є. А. Скрипильов (Москва) та кандидат філософських наук В. С. Дмитриченко (Київ) значну увагу приділили розкриттю ролі Комуністичної партії, партійних документів у побудові суспільних наук в СРСР після Великої Жовтневої соціалістичної революції на основі марксистсько-ленінської методології. Доктор філософських наук О. П. Веремеєва (Львів) розглянула ленінські критерії оцінки суті революційно-демократичної ідеології та їх значення для аналізу сучасного революційно-демократичного руху.

Доктор філософських наук В. І. Губенко (Київ) проаналізував значення історико-філософської культури для розв'язання ряду важливих завдань, що їх поставив

XXV з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу перед суспільними науками. Він показав методологічну роль категорій марксистсько-ленінської історико-філософської науки у визначенні філософських аспектів комплексних наукових проблем.

Кандидат філософських наук П. С. Іванченко (Львів) акцентувала увагу у своєму виступі на потребі дальшої розробки таких питань, як місце суспільних наук у формуванні комуністичного світогляду, роль комуністичного світогляду в суспільному прогресі, у створенні духовних передумов дальшого розвитку науково-технічної революції. Вона розглянула також взаємовідношення філософії і світогляду на різних етапах історичного розвитку, особливості оволодіння марксистсько-ленінським світоглядом різними соціальними групами нашого суспільства.

Доктор філософських наук М. П. Анікеєв (Москва) зазначив, що дослідження філософії Сходу ніколи не набувають особливої актуальності як в ідейно-політичному, так і в науково-теоретичному плані. Центральним завданням марксистських досліджень східної філософії, гадає він, залишається розробка фундаментальних принципів марксистського підходу, марксистської інтерпретації самої природи цієї філософії і її співвідношення з філософією Заходу. Доктор філософських наук В. В. Соколов (Москва) висвітлив ряд методологічних питань інтерпретації історії домарксистської (західної) філософії в радянській літературі. Виступ В. А. Азархіна (Київ) був присвячений проблемі взаємовідношення природничих наук і філософії в історії радянської суспільної думки.

Учасники четвертої секції обговорювали актуальні проблеми історії і сучасного розвитку соціалістичної ідеології і радянської культури. Кандидат філософських наук В. Д. Мазур (Львів) розглянув питання про посилення ролі марксистсько-ленінської теорії в духовній культурі соціалістичного суспільства як вирішального фактора інтеграції духовного життя радянської людини, важливого стимулу її соціальної та духовної активності. Про зростання ролі художньої культури у формуванні нової людини, в ідейно-політичному, моральному і естетичному її вихованні йшлося в науковому повідомленні доктора філософських наук В. І. Мазели (Київ), який акцентував увагу на комплексному характері ідейно-виховного впливу мистецтва на свідомість і поведінку людей. Став розробки проблеми формування всебічної й гармонійної розвиненої особи в радянській естетичній науці схарактеризувала кандидат філософських наук К. П. Шудря (Київ).

Закономірностям становлення соціалістичної художньої культури, всевітньо-історичній ролі Великої Жовтневої соціалістичної революції в культурному розвитку людства присвятив виступ кандидат філософських наук А. Л. Андреев (Москва),

який показав вирішальну роль марксистсько-ленінського наукового світогляду у формуванні методу соціалістичного реалізму як нової естетичної системи. В науковому повідомленні Н. Я. Горбача (Львів) був проаналізований процес дальшої демократизації духовної культури в умовах розвинутого соціалістичного суспільства.

Кандидат філософських наук Р. П. Чернега (Одеса) і аспірант Р. А. Абрисов (Одеса) показали роль боротьби В. І. Леніна, радянських марксистів проти ідеалістичних концепцій культури в 20-і роки, переконливо розкрили історичне значення ленінської методології для критики сучасних буржуазних культурологічних концепцій. Методологічні питання дослідження історії естетичної думки, становлення марксистсько-ленінської естетики як самостійної галузі філософського знання були розглянуті в науковому повідомленні кандидата філософських наук І. В. Іванько (Київ).

У ході дискусії, що розгорнулася навколо наукових повідомлень, були виділені суттєві основи трудового, морального і атеїстичного виховання в їх єдності з естетичним розвитком особи радянської людини в умовах розвинутого соціалізму. У виступі доктора філософських наук І. М. Козачука (Львів) було показано велике виховне значення героїчного начала у мистецтві, шляхи підвищення ефективності мистецтва як засобу формування морального обличчя радянської молоді. В. І. Горинь (Львів) підкреслив роль етичного, естетичного ідеалу у формуванні наукового світогляду в умовах розвинутого соціалізму. Про животворний вплив соціалістичного ладу на розквіт радянського мистецтва йшлося у виступі Л. З. Мазепи (Львів), який висвітлив розвиток музичної культури Львівщини за роки Радянської влади. Учасники обговорення висунули конкретні рекомендації щодо підвищення ефективності ідейно-виховної роботи, зокрема, активнішого використання виховного потенціалу мистецтва соціалістичного реалізму і естетичного знання для посилення боротьби з чужими ідеологічними впливами в естетичній культурі.

У доповідях і повідомленнях на п'ятій секції були піддані критиці буржуазні та ревізіоністські перекочення марксистсько-ленінської філософії та суспільної думки, розглянута роль марксистсько-ленінського вчення в сучасній ідеологічній боротьбі. Теоретичним і методологічним проблемам критики буржуазно-ревізіоністських спотворень радянської суспільної думки, розкриттю їх соціальної і теоретичної природи були присвячені виступи докторів філософських наук І. В. Бичка (Київ) та В. А. Малініна (Москва). На особливу увагу заслуговує думка професора В. А. Малініна про важливість філософсько-соціологічного прочитання документів нашої партії, міжнародних нарад комуністичних партій.

Доктор філософських наук А. І. Новиков (Ленінград) схарактеризував соціальну й теоретичну суть буржуазних і ревізіоністських перекочень радянської суспільної думки, показав хибність методологічних основ буржуазних концепцій історії радянської суспільної думки. Значне місце у цьому виступі посіла критика так званого європеїзму, що ґрунтується на довільній моделі автономної західноєвропейської думки і слугує апологетичні буржуазної ідеології, спотворенню картини суспільної думки в соціалістичних країнах Європи, обґрунтуванню спроб розчлунити соціалістичну ідеологію в буржуазній під прапором «європейської єдності». Європеїзм є базою для концепції єврокомунізму, розрахованого на розкол комуністичних рухів.

Критиці буржуазних і дрібнобуржуазних концепцій були присвячені виступи доктора філософських наук М. І. Бочкарьова (Москва), кандидатів філософських наук А. Д. Мазилу (Москва) і Ю. М. Козовського (Ворошиловград).

Глибоко аргументованою була критика різних аспектів історії і сучасних форм українського буржуазного націоналізму в доповідях доктора філософських наук В. Ю. Євдокименка (Київ), кандидата філософських наук О. П. Малюк (Львів) і кандидата економічних наук З. В. Засанського (Львів). Класову суть сіоністської ідеології, її реакційний зміст ґрунтовно розкрив доктор історичних наук Р. М. Бродський (Львів). Кандидат філософських наук П. Д. Коваль (Київ) наголосив на необхідності використання даних про торжество національної політики в СРСР для критики фальсифікаторів історії радянської суспільної думки.

Доктор філософських наук В. І. Гараджа (Москва) та кандидат філософських наук І. М. Лебединець (Львів) у своїх виступах розглянули актуальні проблеми марксистсько-ленінської критики релігійно-філософських концепцій, питання подолання релігійних пережитків у соціалістичному суспільстві. Критиці різних варіантів клерикального антикомунізму були присвячені виступи кандидатів філософських наук П. А. Петлякова (Львів); Ю. І. Григор'єва (Львів), А. В. Біскупа (Львів), доктора філософських наук В. Є. Долі (Львів). У виступах підкреслювалось, що для викриття клерикального антикомунізму та його філософії надзвичайно важливо показати його як невід'ємну складову сучасної буржуазної ідеології.

На заключному пленарному засіданні 29 січня були підведені підсумки роботи конференції, вироблені рекомендації наукової конференції марксистам-суспільствознавцям, викладачам і пропагандистам марксистсько-ленінської теорії щодо реалізації завдань, поставлених XXV з'їздом КПРС перед суспільною наукою.

Актуальні проблеми ідеологічної боротьби на сучасному етапі

Ідеологічна боротьба в нинішніх умовах — одна з найгостріших ланок класового протистояння двох протилежних соціально-економічних систем. Ідеологи антикомунізму намагаються використовувати для дискредитації здобутків реального соціалізму будь-які засоби, не гребують ніякими методами дезінформації і фальсифікації, дають спотворене тлумачення найважливіших проблем сучасного суспільного життя. Позитивні зрушення в міжнародних відносинах, які сталися завдяки проведенню в житті СРСР та іншими країнами принципів мирного співіснування між країнами з протилежним соціально-економічним ладом, також зазнають фальсифікацій з боку наших ідейних противників.

Нові особливості ідеологічного протистояння соціалізму і капіталізму і є предметом дослідження монографії академіка М. Б. Мітіна*, в якій висвітлюються основні напрями сучасної ідеологічної боротьби. Звичайно, розглядавані автором питання не вичерпують всього змісту і проблематики сучасної ідеологічної боротьби. Але вони, безумовно, належать до числа тих, які останнім часом перебувають у центрі полеміки між марксистами-ленінцями і їх класовими противниками.

Надійною, випробуваною зброєю в боротьбі проти буржуазної, реформістської і ревізіоністської ідеології, проти антикомунізму як головного знаряддя імперіалістичної реакції є марксист-ленінізм, теоретична спадщина В. І. Леніна, творчо розвинута в програмних документах КПРС і братніх комуністичних партій. М. Б. Мітін звертається до ленінських принципів критики ідеалізму, реформізму, правого і «лівого» ревізіонізму, послідовно застосовуючи і проводячи ці принципи в критичному осмисленні течій сучасної буржуазної соціологічної і соціально-політичної думки.

Практика суспільного розвитку в сучасних умовах знову і знову підтверджує об'єктивну істинність відомого ленінського положення: всяке применшення марксистської, комуністичної ідеології обертається

ся неминучим наступом ідеології буржуазної. М. Б. Мітін показує, що провідним принципом ленінського підходу до критики буржуазної ідеології є рішуча, непримирна, наступальна боротьба проти неї. Послідовне проведення цього принципу реалізується через діалектичне поєднання партійно-класового і гносеологічного аналізу концепцій, які піддаються критиці, через конкретно-історичний підхід до ідеологічних явищ. Нарешті, як підкреслює автор рецензованої праці, найважливішим конструктивним принципом, який проходить через усю теоретичну діяльність В. І. Леніна, є органічне поєднання критики ворожих марксизму поглядів з творчою розробкою проблем діалектико-матеріалістичної теорії. У книжці відзначається, що «не можна вести ефективну боротьбу за марксизм, як справді наукову соціальну теорію, не обстоюючи, не захищаючи і не розвиваючи водночас його філософську основу, марксистський філософський світогляд» (с. 20).

В аналізі нинішньої ідеологічної боротьби М. Б. Мітін виходить з визначення сучасної епохи, яке дається в документах КПРС, комуністичних і робітничих партій. Сучасне міжнародне життя в усіх його вирішальних галузях характеризується протистоянням двох світових соціальних систем — соціалізму і капіталізму, а боротьба між ідеологією марксизму-ленінізму і всіма різновидами буржуазної ідеології становить немовби незримий вісь духовного життя сучасності. Ця боротьба, як показує автор рецензованої праці, все більше зосереджується навколо кардинальних факторів суспільного прогресу сучасності. «Три основні явища визначають характер сучасності — прогресуюче зростання комунізму, крах колоніальної системи імперіалізму і небувала за силою і глибиною науково-технічна революція. Жодний дослідник, який займається історією або намагається проникнути в хід сучасних подій і зрозуміти їх смисл, не може проходити мимо цих кардинальних фактів сучасності» (с. 170). Передусім навколо цих реальних тенденцій суспільного розвитку в нинішніх умовах розгортається боротьба комуністичної і буржуазної ідеологій. Ними ж водночас визначаються і її основні напрями та форми.

* Митин М. Б. Проблемы современной идеологической борьбы. Критика социологических и социально-политических концепций. М., 1976, 318 с.

Наші ідейні вороги в сучасних умовах вже не можуть не враховувати тих грандіозних історичних досягнень, які демонструє світова система соціалізму в усіх галузях суспільної діяльності, науки, культури, на провідних магістралях суспільного прогресу. В зв'язку з цим, поряд з відвертими спотвореннями з боку буржуазних ідеологів реальних здобутків соціалізму, у буржуазній філософії і соціології є спроби більш витонченої фальсифікації основних принципів марксистсько-ленінської теорії. Фальсифікувати комуністичний світогляд, спотворити провідні принципи його соціально-економічної та ідейно-політичної теорії антикомуністи намагаються для того, щоб опорочити серед народних мас той шлях розв'язання корінних соціально-економічних і політичних проблем, які нині стоять перед людством, що був відкритий теорією наукового соціалізму і отримав свою практичну реалізацію в історичних досягненнях радянського народу, країн соціалістичної співдружності. Як показує М. Б. Мітін, в працях буржуазних ідеологів останніх років простежується нова тенденція. Вона полягає в тому, щоб «вибирати об'єктом своїх атак не часткові, розрізнені питання, а глобальні теми, ставити питання про марксизм в цілому — чи можна говорити про нього як про єдине вчення, послідовну і внутрішньо організовану систему соціальних ідей».

В руслі таких тенденцій буржуазні апологети намагаються переконати «народні маси в тому, нібито в марксистсько-ленінському вченні існують якісь «різномірні пласти», різні структурні компоненти, що включають один одного. Продовжуються також спроби протиставляти філософські праці К. Маркса працям Ф. Енгельса, праці основоположників марксизму — працям В. І. Леніна, фальсифікувати принципи спадкоємності в історії суспільної думки. В цьому ж напрямі здійснюються спроби елімінувати з марксизму-ленінізму його революційну суть — теорію класової боротьби, вчення про всесвітньо-історичну роль робітничого класу, про роль народних мас в історії, теорію суспільно-економічних формацій та ін. На ґрунтовному критичному аналізі численної антикомуністичної літератури останніх років — різноманітних теорій «конвергенції», «деідеологізації», «єдиного індустріального суспільства», буржуазних футурологічних теорій, концепцій Р. Арона, Д. Белла, З. Бжезінського, М. Шлезінгера, С. Липсета, М. Маклюєна, Г. Кана, В. Росту, Д. Гелбрейта, Л. Рейзмана, Г. Шельського, Ж. Еллюля, Р. Даррендорфа, А. Турена, П. Дракера, Е. Фрома, Г. Маркузе та ін. — автор рецензованої праці переконливо показує неспроможність буржуазних фальсифікацій марксистсько-ленінського вчення, розкриває буржуазний класовий зміст розглядуваних доктрин, які усім своїм змістом засвідчують глибоку ідейну кризу сучасного капіталістичного суспільства.

Характеризуючи нинішній етап кризи бур-

жуазної ідеології, зокрема антикомунізм останнього періоду, М. Б. Мітін розкриває іншу, не менш важливу тенденцію сучасної ідеологічної боротьби. Вона полягає в поступовій «еволуції» соціал-реформізму, правого і «лівого» ревізіонізму на позиції антикомунізму і відвертої антирадянщини. Автор цілком слушно відзначає, що, «спостерігаючи еволюцію ревізіонізму за останні роки, легко помітити, що в сучасних умовах відбулась переорієнтація ревізіоністської ідеології. Істотно змінилась проблематика, на якій вона спеціалізується, посилюється антирадянський характер «ліберально-гуманістичних» проповідей і виступів проти реального соціалізму» (с. 126). У монографії показано, що ревізіоністська пропаганда, як пряма реакція на бурхливий соціальний прогрес, так само, як і буржуазно-антикомуністична пропаганда, особливо войовниче виступає проти діалектико-матеріалістичного світогляду проти діалектичного методу марксизму-ленінізму.

Марксизм-ленінізм як революційна ідеологія робітничого класу історично формувалась і розвивалась в непримиренній боротьбі з буржуазною та ревізіоністською ідеологією. Ця боротьба з особливою гостротою розгорталася навколо розуміння предмета, методу, характеру і соціальних функцій діалектико-матеріалістичної філософії, яке і визначало принципову класову відмінність між марксистсько-ленінською теорією і всіма різновидами опортуністичних та ревізіоністських поглядів. Історія показує, що численні різновиди філософського ревізіонізму справа і «зліва», використовуючи зростання авторитету і престижу марксистсько-ленінського вчення, намагаються під ширмою його «розвитку» створити різного роду «гібриди» марксизму і модних буржуазно-ідеалістичних теорій, фальсифікувати марксизм з позицій неокантіанства, неогегельянства, феноменології, екзистенціалізму тощо. Такі претензії особливо посилюються в нинішніх умовах. Філософський ревізіонізм сьогодні активізує свої намагання фальсифікувати питання про предмет і суспільні функції діалектико-матеріалістичної філософії, починаючи від цілковитого заперечення її суті (і навіть самої назви — діалектичний та історичний матеріалізм) і кінчаючи ідеалістичними спотвореннями основного питання філософії, теорії відображення, практики, проблеми людини і гуманізму тощо. Основною спрямованістю ворожих марксизму-ленінізму праворевізіоністських концепцій є намагання елімінувати революційну суть діалектико-матеріалістичної філософії. «Лівий» ревізіонізм, протиставляючи нібито «неревольюційному» марксизму-ленінізму свої «суперреволюційні» теорії, по суті змикається з правим ревізіонізмом на антикомуністичній основі. В рецензованій праці всебічно розкриваються реакційні соціальні функції ревізії філософських основ марксизму-ленінізму, показується, що ці функції збігаються з антикомуністичною діяльністю.

Ревізія основних положень марксизму-ленінізму, як переконує історичний досвід, завжди пов'язана з фальсифікацією відношення між марксизмом, зокрема між К. Марксом і Гегелем, з хибними інтерпретаціями самої німецької класичної філософії. М. Б. Мітін на прикладі ґрунтовного критичного аналізу теорії і практики ревізійнізму доводить, що нині, як і раніше, він «переспівує» основні установки буржуазної ідеології, озброюючи її представників в умовах кризи традиційних форм антикомунізму «новою» аргументацією, «новими» даними в боротьбі проти послідовно-революційної позиції марксистів-ленінців. «Особливість сучасного ревізійнізму як правого, так і «лівого», — підсумовує М. Б. Мітін, — полягає в тому, що він всіляко приховує антагонізми і суперечності імперіалізму, апологетично ставиться до буржуазного ладу, змальовуючи його «трансформацію» як вихід із усіх його утруднень, і водночас різко критично ставиться до реального соціалізму» (с. 125).

Підаючи різкій, нещадній критиці різноманітні ревізійністські і опортуністичні ухили і фальсифікації марксизму-ленінізму, М. Б. Мітін принципово і безкомпромісно обстоює ленінську тезу про те, що марксизм в цілому немовби вилитий з одного шматка сталі. Ця внутрішня монолітність, єдність і цілісність всіх складових частин марксизму, нерозривність його основних положень і принципів, як відзначається в рецензованій праці, постійно підтверджується суспільною практикою і практикою пізнання, досвідом революційної перебудови суспільних відносин.

Чільне місце в рецензованій праці посідає осмислення проблематики ідеологічної боротьби навколо національно-визвольного руху, навколо тієї групи суспільних явищ сучасності, які пов'язані з розпадом колоніальної системи капіталізму і кризою політики неокolonіалізму. М. Б. Мітін показує, що буржуазні ідеологи, антикомуністи приділяють значну увагу питанням національно-визвольного руху, фальсифікованому тлумаченню тих проблем, які стоять перед молодими державами, що визволилися від колоніального гноблення. Особливо інтенсивних нападок з боку антикомуністів зазнають у зв'язку з цим принципи пролетарського інтернаціоналізму, марксистсько-ленінська політика в розв'язанні національного питання. Піддаючи нещадній критиці різноманітні буржуазно-ідеалістичні фальсифікації цих проблем, автор постійно звертається до принципів ленінської теорії національних відносин, показуючи, що вони і нині виступають надійним орієнтиром для осмислення і розв'язання завдань, пов'язаних з антиколоніальним рухом. М. Б. Мітін також на цілому ряді історичних прикладів розкриває реакційну роль всіх форм буржуазного націоналізму в сучасних умовах і особливо таких його різновидів, як сіонізм і фашизм.

У монографії дається широке узагальнен-

ня основних напрямів ідеологічної боротьби навколо проблем національно-визвольного руху, відзначається, що антикомунізм і тут виступає як ворог соціального прогресу. Автор показує, що в своїх маневрах антикомуністи намагаються обґрунтувати ідеологію неокolonіалізму, протиставити національно-визвольний рух — робітничому руху і реальному соціалізму, роз'єднати демократичні, антиімперіалістичні сили, спотворити практику національного будівництва в СРСР. М. Б. Мітін послідовно обстоює ленінську ідею зумовленості, залежності національних відносин від соціально-класових, показує, що вона є провідною при розробці стратегії і тактики світового революційного руху.

Науково-технічна революція, яка розгортається в сучасному світі, дає новий поштовх соціальному розвитку, впливає на всі галузі суспільного життя. Цей чинник суспільного прогресу також є об'єктом боротьби між марксистсько-ленінською і буржуазною ідеологіями. З огляду на це цілком виправданною є та увага, яка приділяється в рецензованій праці проблематиці ідеологічної боротьби навколо науково-технічної революції, осмисленню характеру реалізації її здобутків у різних соціально-економічних системах. М. Б. Мітін відзначає, що «процеси науково-технічної революції, яка відбувається нині в капіталістичних і соціалістичних країнах, зовнішньо, технологічно і за деякими іншими науковими і технічними ознаками і показниками вельми схожі, але вони глибоко відрізняються один від одного за своїм соціальним характером, за своєю соціальною суттю, за формами протікання, за технічними і соціальними наслідками, за результатами і висновками, що впливають з них» (с. 245). Це принципове положення, в якому реалізується марксистсько-ленінський конкретно-історичний, класово-партійний підхід до аналізу суспільних явищ, послідовно застосовується автором до аналізу всього комплексу питань, — проблем людини, гуманізму, «технічного відчуження», «гуманізації техніки» тощо, — правильну відповідь на які нездатна дати жодна форма буржуазної ідеології.

Марксистсько-ленінській теорії суспільного розвитку, що розглядає науково-технічну революцію в органічному зв'язку з визначальними соціально-економічними основами життя суспільства, в нерозривному зв'язку з революцією соціальною, нині протистоїть широке коло буржуазно-ідеалістичних інтерпретацій науково-технічного прогресу: від казенно-буржуазної апології «чистої науки, техніки і технології», як визначальних факторів суспільного розвитку, до всіляких технофобсько-іраціоналістичних утопій з їх закликami до «гуманізації» техніки і технології. В монографії наводиться класифікація і дається ґрунтовний критичний аналіз основних типів усвідомлення буржуазною свідомістю суперечностей в реалізації досягнень науково-технічної революції за умов капіталізму, показана загаль-

на ідеалістична світоглядно-методологічна платформа тих, іноді зовні протилежних одна одній форм фетишизації науково-технічних чинників, які властиві сучасній буржуазній ідеології. Автор, зокрема, показує, що в сучасній буржуазній філософії і соціології вимальовуються дві основні лінії, які відображають провідні типи світоглядних інтерпретацій науково-технічного прогресу (див. с. 245): раціонально-технологічний (З. Бжезінський, О. Тоффлер, Р. Арон, Д. Белл, Д. Гелбрейт та ін.) і ірраціоналістично-антропологічний (К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж. Еллюль, Г. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фром та ін.). М. Б. Мітін переконливо доводить, що ні ідеологія технократії, яка виступає по суті методологічною основою апології сучасного капіталізму, ні ідеологія антипрогресивізму і антитехніцизму, з позички якої здійснюються спроби критикувати деякі вади буржуазного суспільства, зокрема негативний його вплив на людину, не мають в собі ніякої позитивної програми.

Щоправда, нижче автор чомусь говорить вже не про два, а про три типи світоглядних інтерпретацій буржуазною філософією і соціологією науково-технічного прогресу і проблеми «гуманізації техніки»: екзистенціалістський, психологічно-антропологічний і неотехнократичний (с. 257). В зв'язку з цим відзначимо, що ця класифікація є не зовсім чіткою і не завжди відповідає дійсності хоча б з огляду на те, що дуже часто ті риси, які автор приписує екзистенціалістській «програми» подолання суперечності між людиною і технікою в умовах капіталізму («перетворення самої людини», збереження «незалежності», «аутентичності», «стійкості» її самосвідомості) виявляються або зовсім не властивими їй, або ж не відрізняють її від аналогічної «програми» наведеного в монографії психологічно-антропологічного підходу (через «раціоналізацію людської природи»). Очевидно, саме ця нечіткість призвела до того, що М. Б. Мітін у монографії Т. Адорно, зокрема його концепції «негативної діалектики» (див. с. 258), залічує до екзистенціалізму, хоча останній, як відомо, належить до Франкфуртської школи сучасної буржуазної соціології, якій властивий якраз психологічно-антропологічний підхід до проблем подолання «технічного відчуження». Автору також слід було більш аргументовано обґрунтувати іншу свою тезу, де він стверджує, що антисциентистський напрям в сучасній буржуазній філософії і соціології виникає в рамках «ліворадикальної свідомості» (с. 92), зокрема розкрити, які «ліві» радикали мають тут на увазі. Адже антисциентизм, як один із типів усвідомлення буржуазією занепаду капіталістичного суспільства і, далі, процесів його загальної кризи, формується в другій половині XIX ст.

Аналізуючи ті антигуманні соціальні наслідки, які несе з собою науково-технічний прогрес в умовах капіталізму, критично розглядаючи суть інтерпретацій науково-

технічної революції, притаманних сучасній буржуазній ідеології, автор рецензованої праці послідовно проводить думку про те, що техніка і наука набувають того або іншого спрямування лише в системі певних суспільних відносин, а уявлення про антигуманність науки і техніки, як і абстрактно-оптимістичний погляд на них, як на єдину детермінанту суспільного розвитку, є фетишистська форма свідомості, що містифіковано відображає деякі сторони капіталістичного використання науки і техніки. Останній, завжди виступаючий елементом продуктивних сил, є, відзначає М. Б. Мітін, продуктом суспільних відносин і несуте на собі відбиток соціальних умов. Саме тому реально розкриття соціальних впливів науки і техніки можна здійснити лише на основі соціально-класового аналізу суспільства, а «будь-яка гуманістична ідея, якщо вона не підкріплюється вказівкою на матеріальні умови її реалізації, виявляється або прекаснодушною, але безпорадною мрією, або реакційною утопією, або, зрештою, хібною демагогічною фразою» (с. 273). Справжній шлях до гуманізації науки і техніки, підсумовує автор, — в корінній гуманізації соціальної дійсності, яка реалізується шляхом принципових соціальних перетворень на основі переходу влади в руки безпосередніх творців матеріальних, культурних і духовних цінностей.

Закономірним завершенням рецензованої праці є аналіз проблематики ідеологічної боротьби навколо розрядки міжнародної напруженості, яка інше стала реальністю в міжнародних відносинах завдяки послідовному проведенню в життя Комуністичною партією Радянського Союзу, всіма країнами соціалістичної співдружності Програми миру. Перехід в міжнародних відносинах до проведення в життя і утвердження принципів мирного співіснування країн з протилежним суспільно-економічним ладом, як підкреслюється в монографії, зовсім не означає, проте, «мирного співіснування» в сфері ідеології, як це намагаються довести наші ідеологічні противники, пропагуючи «свободу обміну ідеями та інформацією», «деідеологізацію», відмову від будь-яких форм класової боротьби в усіх сферах суспільної свідомості. М. Б. Мітін, виходячи з теоретичних положень програмних документів комуністичних і робітничих партій, послідовно проводить думку про те, що на сучасному етапі ідеологічна боротьба все більше стає вирішальною ланкою класового протистояння між соціалізмом та капіталізмом, а ідеологічна боротьба навколо розрядки — найважливіша складова класової боротьби за сучасних умов.

Як відзначається в рецензованій монографії, головна зміна в ідеологічній боротьбі, зумовлена розрядкою міжнародної напруженості, полягає в тому, що «створюються нові, все більш сприятливі умови для соціалізму як наукової теорії і соціалізму як суспільної системи, що реально існує і успішно розвивається, для дальшого наступу марксистсько-ленінського

пчення і комуністичних ідей» (с. 301). Відповідно до цього апологетні капіталізму з буржуазного і дрібнобуржуазного табору, антикомуністи, праві і «ліві» ревізіоністи намагаються будь-якими засобами протидіяти цим об'єктивним процесам, посилюють пробуржуазну пропагандистську діяльність, особливо під ширмою «вільного обміну різними істинами», «взаємних поступок і терпимості» в галузі ідеології тощо. За цими наскрізь фальшивими тезами, як підкреслює М. Б. Мітін, криється не що інше, як спроби досягти експорту буржуазної ідеологічної продукції з метою послаблення позицій соціалізму.

Автор показує, що головним об'єктом атак наших ідеологічних противників є класовий зміст принципу мирного співіснування, під виглядом заперечення якого вони намагаються досягти ідеологічних переваг капіталізму, використати науково-технічний і культурний обмін для пропаганди буржуазних ідей та цінностей. У рецензованій праці з послідовною принциповістю розкривається справжній класовий зміст новітніх маневрів буржуазної та ревізіо-

ністської ідеології в умовах розрядки, підкреслюється необхідність активної наступальної боротьби марксистів-ленінців проти ворожих соціалізму антинаукових течій.

Такими, в визначальних рисах, є основні проблеми сучасної ідеологічної боротьби, які осмислюються в монографії М. Б. Мітіна і навколо яких групується її зміст. Резюмуючи сказане і даючи позитивну оцінку рецензованій праці, вкажемо лише на не завжди вдале редакційно-стилістичне оформлення тексту.

Загалом же рецензована праця насичена багатим фактичним матеріалом, який осмислюється автором на належному ідейно-політичному рівні. Монографія М. Б. Мітіна є серйозною спробою розробки однієї з актуальних тем марксистсько-ленінської філософської науки і становить певний внесок в критику ворожих марксизму-ленізму буржуазних концепцій. Вона, безумовно, стане в нагоді всім тим, хто цікавиться особливостями ідеологічної боротьби на сучасному етапі.

І. В. БИЧКО, С. О. КОШАРНИЙ

Ідеологічні диверсії — збрарддя антикомунізму

Активно здійснюючи політику мирного співіснування, Комуністична партія Радянського Союзу, Радянський уряд завжди виходили і виходять з ленінського положення про те, що у період переходу людства від капіталізму до соціалізму, як підкреслює Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «позитивні зрушення у світовій політиці, розрядка створюють сприятливі можливості для великого поширення ідеї соціалізму. Але, з другого боку, ідейне протиробство двох систем стає більш активним, імперіалістична пропаганда — більш витонченою»¹. Відверті прихильники «холодної війни» прямо заявляють, що потрібно скористатися з розрядки напруженості для посилення ідеологічного наступу на комунізм, для привнесення в соціалістичні країни буржуазної ідеології. «Реакція скрізь, де їй це вдається, — вказував Л. І. Брежнев, — намагається переходити в контратаки хоча б на окремих ділянках, гальмувати справу розрядки, ускладнювати розв'язання нагрітих проблем. З цією метою використовується багато органів буржуазної преси, радіо і телебачення, які навмисно пе-

рекручують смисл нашої політики, брехливо висвітлюють хід подій, вдаються до зайнятих штампів антирадянщини»².

Питання ідеологічної боротьби на сучасному етапі розглядаються в монографії І. Г. Іванченка «Ідеологічна диверсія — збрарддя антикомунізму», що вийшла у видавничстві політичної літератури України³. Книга адресована вченим-суспільствознавцям, лекторам, пропагандистам, політінформаторам, журналістам, усім працівникам ідеологічного фронту.

Це одна з перших у республіці праць, де систематизовано показано форми і методи ідеологічних диверсій імперіалістичної реакції, аналізується їх місце і роль у підіривній діяльності антикомуністів проти країн соціалістичної опіддружності. Викриваючи ідеологію і політику імперіалістичної реакції, наводячи численні приклади ідеологічних диверсій проти СРСР та інших соціалістичних країн, автор розкриває найуживаніші прийоми антикомуністів — наклепи на соціалістичний лад, радянський спосіб життя, фальсифікацію цілей внутрішньої і зовнішньої політики комуністичних

² Брежнев Л. І. Ленінським курсом. Т. 4. К., 1974, с. 432—433.

³ Іванченко І. Г. Ідеологічна диверсія — збрарддя антикомунізму. К., 1976, 142 стор.

¹ Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 83.

партій, дискредитацію марксистсько-ленинського вчення.

Автор зосереджує увагу на аналізі ідеологічної диверсії як однієї з основних форм підірвної діяльності реакційних кіл капіталістичних держав, спрямованої проти світу соціалізму. Ідеологічна диверсія включає в себе агітаційно-пропагандистські, а також розвідувально-організаційні дії, які здійснюються спеціальними силами та засобами і спрямовані на інспірування, стимулювання та використання антисоціалістичних акцій з метою підірвати чи ослабити соціалістичний лад.

Підкреслюючи, що ідеологічні диверсії мають цілком визначений класовий характер, автор ґрунтовно розглядає специфічні форми, методи, тактику їх здійснення. З одного боку, антикомуністичні центри, підстроюючись зовні під соціалістичну орієнтацію тих чи інших молодих незалежних країн, спрямовують свою пропаганду, по суті, проти народів цих країн, висмикують і спотворюють факти з життя країн соціалізму, перекручують їх політичну лінію, намагаються будь-що дискредитувати марксистсько-ленинську ідеологію. Маскуючись під «об'єктивність», «безпристрасність», даючи «поради» щодо «вдосконалення» й модернізації соціалізму тощо, антикомуністи вдаються, з другого боку, і до відвертих нападок на країни соціалізму, прямих закликів до боротьби з ними, до всілякого втручання у їх внутрішні справи.

Ідеологічні диверсії здійснює нині широко розгалужена мережа антикомуністичних і антирадянських служб та організацій, які щедро субсидуються найреакційнішими силами у країнах Заходу. В одному з розділів монографії автор розглядає діяльність цих осередків. Планування, підготовку і виконання таких акцій і операцій здійснюють державні і недержавні, приватні, емігрантські національні і міжнародні центри, які до того ж часто маскуються під наукові, релігійні чи просвітницькі установи і заклади.

Автор переконливо показує, що за всієї своєї мозаїчності пропагандистсько-диверсійна діяльність антикомуністів і антирадянців усіх відтінків спрямовується централізовано. Так, пропагандистський апарат контролюється п'ятдесятма величезними монополістичними об'єднаннями, які тримають у своїх руках радіо і телебачення капіталістичних країн. Слушно підкреслюється, що нині, в умовах дальшого загострення ідеологічної боротьби, відбувається процес централізації буржуазного пропагандистського апарату. Виникли координаційні інформаційно-пропагандистські служби, які щороку скликають спеціальні наради пропагандистських організацій США та Англії, США і ФРН та ін. Основні напрями і тактика антикомуністичної пропаганди узгоджуються на міждержавному рівні. При цьому враховується політична специфіка різних районів світу, становище у тих чи тих країнах

і навіть настрої окремих верств населення.

Автор наводить маловідомі й показові факти про діяльність імперіалістичних розвідок: ЦРУ (США), Сікрет інтеліженс сервіс (Англія), Бундеснахріхтендіст (ФРН). Вони свідчать не тільки про найтісніший зв'язок між численними ідеологічними центрами імперіалістичних держав і їх розвідувальними службами, а й про безпосередню участь самих розвідувальних служб у ідеологічних і політичних акціях і диверсіях, спрямованих проти соціалістичних країн.

Досліджуючи основні канали ідеологічних диверсій, автор сплиється насамперед на аналізі передач радіо і телебачення, кінофільмів, друкованої продукції. За сучасними антикомуністичними доктринами, саме ідеологічний диверсант, озброєний пером, мікрофоном чи камерою має відігравати провідну роль у буржуазній пропаганді. Розробляються методи ведення «психологічної війни» — дезінформація, наклепи, фальсифікація і демагогія, обдурювання і залякування, поширення брехливих чуток, пліток і поговорів, за допомогою яких ідеологічним диверсантам рекомендують інші добиватися «ерозії» комуністичної ідеології, розхитування, підірву й розкладу соціалістичного ладу.

У книжці переконливо показано, як нарощуються потужності антикомуністичної пропагандистської машини, зокрема йдеться про дедалі більше засмічення ефіру наклепницькою антирадянською інформацією. Проти СРСР і країн соціалістичної співдружності ведеться справжня радіовійна. Тільки на Радянській Союз спрямовують свої передачі 40 радіостанцій, які здійснюють мовлення 25-ма мовами народів нашої країни протягом 250-ти годин щодоби. Як офіційні, так і «вільні» «радіоголоси», всіляко рекламуючи «американський спосіб життя», ведуть відверту антикомуністичну і антирадянську пропаганду, діючи за спеціальними планами, розробленими для мовлення на кожну з соціалістичних країн, на кожну з радянських республік.

Поряд з радіо- і телепропагандою, легальним і нелегальним розповсюдженням антирадянських друкованих видань, використанням в антикомуністичних цілях кіно, культурного обміну тощо велике значення у проведенні антирадянських ідеологічних акцій імперіалістичні пропагандистські центри надають легальному відвіданню іноземними громадянами Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. У монографії наводиться чимало прикладів, коли під виглядом туристів, членів делегацій, моряків, комерсантів, студентів тощо імперіалістичні розвідки, зарубіжні емігрантські, сіоністські та інші антирадянські організації заслали до СРСР, до інших соціалістичних країн своїх емісарів для проведення ідеологічних диверсій.

Слід зазначити, що у рецензованій книжці є й недоліки. Так, належало б приділити більшу увагу аналізу взаємозв'язку між доктриною «психологічної війни»

і організацією антикомуністичних ідеологічних диверсій, зокрема глибоке розглянути співвідношення типового і особливого у методах та прийомах організації і проведення підривних акцій «психологічної війни» й ідеологічних диверсій. Потребує також більш докладного висвітлення роль «теоретичних засад» сучасного антикомунізму в організації і здійсненні антирадянсь-

ких ідеологічних диверсій. Це питання поки що досліджене недостатньо, внаслідок чого його аналіз інколи підмінюється з'ясуванням ролі антикомуністичних доктрин у сучасній буржуазній пропаганді загалом. Ці і деякі інші недоліки можуть бути виправлені під час подальшої роботи над темою.

М. І. ПАНЧУК

Характерні риси й особливості розвинутого соціалістичного суспільства

Головним підсумком революційно-перетворюючої діяльності радянського народу, його самовідданої праці стало побудоване в нашій країні суспільство розвинутого соціалізму. У постанові ЦК КПРС «Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції» підкреслено: «Розвинутий соціалізм — це сьогодні найвище досягнення соціального прогресу»¹. Вперше в історії людства створене суспільство реального гуманізму, звільненої праці, справжньої демократії, дійсної свободи особи.

Всесвітньо-історичне значення побудови розвинутого соціалізму полягає в тому, що він є закономірним етапом у становленні комуністичної формації. У зв'язку з цим великого теоретичного й практичного значення набуває виявлення характерних рис і особливостей суспільства розвинутого соціалізму, закономірностей переростання його у суспільство комуністичне. Останнім часом в нашій країні вийшло друком кілька праць, присвячених цим проблемам. Помітне місце серед них посідає монографія, написана викладачем вузів та науково-дослідних інститутів Києва*.

Методологічною основою, з якої виходять автори в аналізі сучасного етапу розвитку радянського суспільства, інших країн світової системи соціалізму, є фундаментальні положення про дві фази розвитку комуністичної формації, висунуті основоположниками наукового комунізму, концепція розвинутого соціалізму, яка розроблена КПРС і братніми комуністичними і робітничими партіями і становить видатний внесок у скарбницю марксистсько-ленінської

теорії. Автори переконливо показують, що розвинутий соціалізм є якісно новим рівнем соціальної організації суспільства, якому притаманний високий ступінь зрілості всіх сфер суспільного життя — економічної, соціально-політичної, духовної.

Важлива особливість рецензованої книжки полягає в тому, що аналіз проблем розвитку соціалізму в ній здійснюється, як того і вимагає предмет дослідження, в ширшому плані, комплексно. Такий підхід дав змогу авторам охопити всі основні аспекти теми, дати узагальнену характеристику суспільства розвинутого соціалізму, визначити його істотні риси й особливості.

Автори слушно зауважують, що зрілий соціалізм розвивається на власній основі, утверджуючи принципово нові, специфічні закони соціального розвитку. Це насамперед закон розвитку всієї комуністичної формації, суть якого дістає вияв у सबічному і гармонійному розвитку як суспільства в цілому, окремих його підсистем, так і особи — шляхом дедалі повнішого задоволення все зростаючих потреб трудящих. Розвинуте соціалістичне суспільство характеризується в книжці як останній, найвищий етап у розвитку соціалізму, коли форми, закони суспільної організації, притаманні соціалізму, розкриваються й виявляються найбільш повно.

Важливе місце в монографії відведене аналізу економіки розвинутого соціалізму. І це зрозуміло, бо виробництво матеріальних благ становить основу життєдіяльності суспільства. Автори показують, що для економіки зрілого соціалізму характерним є прискорений розвиток усіх галузей народного господарства. Матеріальне виробництво набуває тут нових, не бачених раніше масштабів, ефективність і якість стають найважливішими орієнтирами його розвитку. XXV з'їзд КПРС зробив особливий наголос на дальшому піднесенні ефективності суспільного виробництва, під-

¹ Про 60-у річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції. Постанова ЦК КПРС від 31 січня 1977 року. К., с. 9.

* Характерные черты и особенности развитого социалистического общества. Відпов. ред. В. Г. Антоненко. К., 1976. 275 с.

кресливши: «Для того, щоб успішно розв'язувати різноманітні економічні і соціальні завдання, які стоять перед країною, немає іншого шляху, крім швидкого зростання продуктивності праці, різкого підвищення ефективності всього суспільного виробництва»².

Автори зазначають, що якісно нові умови розвитку економіки на етапі зрілого соціалізму вимагають рішучого прискорення науково-технічного прогресу для забезпечення інтенсивних методів ведення господарства. Водночас вони показують, що тільки в умовах розвинутого соціалізму, який створить могутній економічний потенціал, підпорядковує завдання виробництва якнайповнішому задоволенню потреб людини, її всебічному розвитку, відкривається найбільший простір для широкого розгортання науково-технічної революції, для прискорення процесів розробки і впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, будівництва матеріально-технічної бази комунізму.

Динамічний розвиток економіки спричиняє зміни в усій системі соціалістичних суспільних відносин, їх поступове переростання у комуністичні відносини. Автори простежують процес дальшого стирання класових відмінностей, розкривають вплив зближення між містом і селом, між розумовою і фізичною працею на формування повної соціальної однорідності нашого суспільства, яке, як відомо, є загальною закономірністю розвитку соціалізму, його переростання у комунізм.

У монографії переконливо показано розвиток і удосконалення політичної системи зрілого соціалізму, що характеризується дальшим зростанням ролі Комуністичної партії в усіх сферах суспільного життя, зміцненням і розвитком соціалістичної державності, послідовним розгортанням соціалістичної демократії, підвищенням соціальної активності широких мас трудящих в управлінні виробництвом, державними справами. Політичний розвиток нашого суспільства, як підкреслюється в книжці, відбувається в напрямі дальшого вдосконалення, поглиблення соціалістичної демократії як необхідної умови комуністичного будівництва. В основі цього процесу лежить гармонійне поєднання інтересів суспільства і особи, зміцнення правового статусу громадян, розширення прав і свобод особи.

Один з розділів монографії присвячений розкриттю змісту процесу управління суспільством в умовах розвинутого соціалізму. Автори виходять з того, що високий рівень зрілості суспільних відносин не послаблює, а навпаки — посилює необхідність наукового управління соціальними процесами, збільшує його масштабність і складність. Науково-технічна революція, здійснюючи переворот у продуктивних силах, справляє глибокий вплив на всі сфе-

ри життєдіяльності суспільства розвинутого соціалізму, посилює динамізм соціальних процесів. Тому органічне з'єднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарювання має важливе значення для удосконалення всієї системи управління, підвищення ефективності суспільного виробництва, більш повного використання економічного потенціалу нашої країни.

Значну увагу в книжці приділено аналізові національних відносин на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. На багатому фактичному матеріалі глибоко і всебічно розкривається положення про те, що національне питання (в тому вигляді, в якому воно лишилося радянському народові від минулого) розв'язане в СРСР повністю, остаточно і безповоротно. Успіхи національної політики ленінської Комуністичної партії — це одне з найяскравіших досягнень соціалізму, важливе завоювання Радянської влади. В СРСР, підкреслюється в монографії, виникла нова історична спільність людей — радянський народ, що втілює в собі нерозривний союз робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції, дружбу і братерство всіх націй і народностей нашої країни.

Дослідники, оперуючи конкретними даними, аналізуючи практику соціалістичних національних відносин, роблять цілком аргументований висновок про те, що для суспільства розвинутого соціалізму характерним є посилення інтернаціоналізації всіх сфер життя. У цьому дістають вияв розквіт і зближення націй, що становлять об'єктивну закономірність за соціалізму.

Змістовним є розділ монографії, присвячений характеристиці духовної культури розвинутого соціалізму. Соціалістичну культуру автори розглядають як цілісну систему, у тісному взаємозв'язку її компонентів — народної освіти, літератури, мистецтва тощо, показують, що підвищення освітнього, культурно-технічного рівня, загальної культури трудящих є об'єктивною вимогою комуністичного будівництва, важливим засобом формування нової людини. Зазначимо, що проблеми комуністичного виховання, яким в монографії приділено велику увагу, досліджуються на основі аналізу всього комплексу умов і чинників, що характерні для суспільства зрілого соціалізму і що сприяють всебічному розвитку особи. Вказуючи на те, що в умовах розвинутого соціалізму виникають нові, все більш складні і відповідальні завдання в галузі комуністичного виховання, автори слушно підкреслюють, що для їх успішного розв'язання вирішальне значення має здійснюваний партією курс на неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя трудящих, розвиток науки, літератури і мистецтва.

Розкриваючи характерні риси й особливості розвинутого соціалістичного суспільства, автори піддають аргументованій критиці антикомуністичні, реформістські і ре-

² Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 48.

візіоністські перекручення сутності нового ладу.

Не всі питання розглянуті в монографії з однаковою повнотою. Так, проблеми розвитку соціалістичного способу життя лише побіжно порушуються в кількох розділах, вони, на жаль, не стали предметом глибокого спеціального аналізу. Але ос-

новне завдання — дати узагальнену характеристику розвинутого соціалістичного суспільства — автори монографії виконали. Гадаємо, що завдяки своїй змістовності і актуальності вона дістане схвальну оцінку читача.

Б. О. РУТКОВСЬКИЙ

Науково-технічна революція і переваги соціалізму

Однією з актуальних проблем сучасної науково-технічної революції є скорочення строків впровадження її досягнень у суспільне виробництво. Зрозуміло, що визначальний вплив тут справляє характер суспільно-економічного устрою. Переваги соціалістичного ладу створюють можливість найбільш повного й ефективного розвитку науки і техніки.

Останнім часом, особливо після XXV з'їзду КПРС, з'явилася чимало праць, присвячених проблемі органічного з'єднання досягнень НТР з перевагами соціалістичної системи господарювання. Проте соціально-політичний аспект цієї проблеми висвітлений поки що недостатньо. Певний внесок у розробку питань, які пов'язані з цим аспектом, робить монографія В. І. Касьяна «Науково-технічна революція і переваги соціалізму»*.

Автор цілком справедливо розпочинає дослідження зв'язку НТР з соціалістичною системою господарювання з розгляду поглядів класиків марксизму-ленінізму про єдність соціальних і технічних перетворень. Причому у викладі це вдало поєднується з аналізом сучасності, з аргументованою критикою буржуазних «теорій», які спотворено тлумачать питання про місце та роль науки та техніки в сучасному суспільстві.

Автор підкреслює, що для наукового дослідження соціальних наслідків НТР не можна обмежуватися лише емпіричним аналізом. Необхідно розкривати науково-технічну революцію насамперед як закономірний процес, визначальною характеристикою якого є діалектика продуктивних сил і виробничих відносин, що і собі зумовлює необхідність розгляду науково-технічних і соціальних перетворень в їх єдності і взаємодії.

Певний інтерес становить спроба автора простежити чергування історичних етапів з'єднання технічного і соціального прогресу через зміни типів зв'язку «людина — техніка». Зв'язок людини з технікою розглядається у праці в двох аспектах: з по-

гляду змісту і з погляду характеру праці людини. У монографії підкреслюється, що зміни змісту праці відбуваються в рамках певної суспільної формації, а корінні зрушення в її характері можуть відбуватися лише за умови заміни однієї формації іншою. Перетворення у змісті праці з розвитком виробництва зумовлюють зміни її характеру, які можуть бути здійснені тільки за нових суспільних відносин. Новий характер праці, якщо він відповідає її змістові, позитивно впливає на розвиток технічних засобів, детермінує подальший прогрес виробництва, стає одним з істотних факторів успішного розвитку продуктивних сил.

В цілому параграф монографії, присвячений розглядові зв'язку «людина — техніка», досить змістовний. Проте деякі положення залишаються невисвітленими. Автор цілком слушно відзначає, що на сучасному етапі «відбуваються зміни змісту праці представників як фізичної, так і розумової праці. Характерним при цьому стає збагачення її творчим змістом. Збільшення елемента творчості виступає об'єктивною основою поєднання фізичної і розумової праці в процесі виробництва» (с. 51). Однак сам механізм цього процесу не розкритий.

Автор підкреслює, що однією з істотних переваг підкоргання науково-технічної революції в умовах соціалізму є можливість регулювати її темпи і соціальні наслідки. Основними засобами управління НТР автор вважає прогнозування і планування науково-технічної діяльності. Прогнозування, на думку автора, виступає основою планування.

Викликає інтерес спроба автора виділити деякі методологічні принципи прогнозування науково-технічної діяльності. Зокрема, він підкреслює необхідність взаємопов'язаних прогнозів усіх рівнів: від наукових передбачень в різноманітних галузях життя і діяльності людей — до фундаментальних, глобальних, великомасштабних прогнозів розвитку суспільства загалом, розрахованих на тривалу перспективу.

Вдалим у книжці, на наш погляд, є тлумачення поняття «планування в науці».

* Касьян В. І. Науково-технічна революція і переваги соціалізму. К., 1976, с. 157.

З питань планування наукової діяльності у нашій філософській літературі висловлюються різні думки. Деякі автори вважають взагалі неправомірним вживання цього терміна, бо, начебто, планування скоує ініціативу вченого. Автор аргументовано спростовує подібні твердження, доводячи, що планування в науці слід розуміти як «планування створення умов для проведення науково-дослідницької роботи в загальнодержавному масштабі» (с. 82). Кінець кінцем, стверджує він, планування полягає в раціональній концентрації матеріальних ресурсів і творчих зусиль учених на головних напрямках науково-дослідницької роботи, у плануванні впровадження у виробництво результатів наукових досліджень.

На наш погляд, потрібно було, крім того, розглянути поточне і перспективне планування в науці, показати їх відмінності, специфіку.

Треба сказати, що спроба автора узагальнити деякі явища в практиці з'єднання досягнень НТР з перевагами соціалістичної системи господарювання виявилася вдалою. Яскравим свідченням перетворення науки в безпосередню продуктивну силу є створення в умовах розвинутого соціалізму системи «наука — виробництво». Автор переконливо доводить, що лише за соціалізму виникають соціальні умови, які відкривають практично необмежений простір для оптимального функціонування системи «наука — виробництво».

З інтересом сприймається розділ книжки про удосконалення системи підготовки кадрів відповідно до потреб науково-технічної революції. Автору вдалося не лише уза-

гальнити наявний досвід підготовки кадрів, а й запропонувати деякі практичні рекомендації.

Цікаве й корисне дослідження В. І. Касьяна не позбавлене деяких вад. На нашу думку, заслуговує більшої уваги проблема використання такої переваги соціалізму, як соціалістична демократія. Адже на сучасному етапі науково-технічної революції значну роль відіграє розвиток науково-технічної творчості широких народних мас. Забезпечити відповідні соціальні, економічні й політичні умови розвитку цієї творчості здатна лише система соціалістичної демократії. Буржуазні ідеологи прагнуть довести, нібито демократія взагалі, а тим більше соціалістична, несумісна з науково-технічною революцією, що подальший прогрес науки і техніки зовсім виключає демократію. З огляду на це, на нашу думку, слід було б звернути увагу на питання взаємодії науково-технічної революції і соціалістичної демократії, які в книжці розглядаються лише побіжно.

Показуючи переваги соціалізму, автор сприяє свою увагу тільки на нашій країні. Але ж Радянський Союз є однією зі складових світової системи соціалізму, що становить єдиний комплекс. Тому доцільно аналізувати ці переваги у світовій системі соціалізму загалом.

Серед інших недоліків слід вказати на дещо вузьку емпіричну базу дослідження.

В цілому ж, вважаємо, книжка В. І. Касьяна «Науково-технічна революція і переваги соціалізму» з інтересом буде сприйнята читачами.

Б. А. ГАЄВСЬКИЙ